

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Damijan Pesjak

**POLET IZ SLIVNICE NA KLEK: MOTIV ČAROVNICE V
SLOVENSKI DRAMATIKI 20. STOLETJA**

Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Mateja Pezdirc Bartol

Ljubljana, januar 2011

IZVLEČEK

Polet iz Slivnice na Klek: motiv čarovnice v slovenski dramatiki 20. stoletja

Motiv čarovnice je v slovenski književnosti eden izmed pogostih motivov. Povezan je tako z mitološkim kot zgodovinskim vidikom, saj v krvavem obdobju med 15. in 17. stoletjem tudi na Slovenskem ni bilo prizaneseno posameznikom, ki so jih njihovi sodobniki naznanili, da posedujejo nadnaravne moči. Kljub vsemu je zelo malo raziskav, ki bi za svoj predmet obravnave vzele motiv čarovništva v slovenski književnosti, kaj šele v slovenski dramatiki. Namen diplomske dela je bil urediti vsaj okviren pregled motiva čarovnice v slovenski dramatiki 20. stoletja in na podlagi značilnosti, kot so spol, položaj čarovnikov in čarovnic v družbi ter pogostost pojavljanja v posameznih dramah, primerjati stanje, ki ga popisujejo obravnavana dramska besedila, z zgodovinskimi dejstvi. V ta namen sem izvedel raziskavo, v katero je bilo zajetih 28 dramskih besedil 20. stoletja, 8 iz obdobja do leta 1945 in 20 iz obdobja po letu 1945. V omenjenih besedilih sem odkril 50 čarovniških likov, ki sem jih glede na skupne lastnosti razdelil v 6 skupin. Rezultati so pokazali, da je bil v obravnavanih dramah najpogostejše zastopan lik čarovnikov družbe, da je večinski del čarovniških likov ženskega spola, da v dramah najpogostejše nastopa samo 1 čarovniški lik in da je v dramah, ki imajo zgodovinski čas dogajanja, najpogostejše zastopano obdobje čarovniških procesov, ki se je odvijalo med 15. in 17. stoletjem.

UDK 821.163.6-2"19":133.4:133.52(043.2)

KLJUČNE BESEDE: slovenska dramatika, 20. stoletje, čarovništvo, čarovniški procesi, astrologija, tematologija, Ervin Fritz (1940–), Andrej Hieng (1925–2000), Dušan Jovanović (1939–), Bratko Kreft (1905–1996), Anton Leskovec (1891–1939), Joža Lovrenčič (1890–1952), Anton Novačan (1887–1951), Alojzij Remec (1886–1952), Gregor Strniša (1930–1987), Ivo Svetina (1948–), Dragan Šanda (1881–1963), Rudi Šeligo (1935–2004), Veno Taufer (1933–), Dane Zajc (1929–2005), Vitomil Zupan (1914–1987), Matjaž Zupančič (1959–), Mirko Zupančič (1925–), Oton Župančič (1878–1949).

SUMMARY

A flight from Slivnica to Klek: the witches in Slovenian Drama in 20th century

Witches are common literary characters in Slovenian literature. They are presented in the mythological and also historical aspect. In Slovenia, bloody witchcraft trials from 15th to 17th century were not indulgent to anyone's magic powers, although there were a lot of innocent people burning at the stake. However, there are a lot of witch characters in Slovenian literature, this topic is not researched as we expected neither in general Slovenian literature nor in Slovenian drama. The purpose of this study is to settle a frame review of witch characters in Slovenian drama of 20th century. Witches' sex, social position and frequency of witches in the analysed dramas were researched. The stated elements were compared with the facts from real life and history. A sample of 28 dramas was composed: 8 dramas for the period from the beginning of 20th century till 1945, and 20 for the period from 1945 till the end of the former century. The mentioned texts contained 50 witch characters which were divided in 6 groups on the basis of collective characteristics. The results showed that the most common witch character in the chosen sample is so called "witch of society" which is accused of witchcraft by other people, although he or she has no magic powers. The majority of witch characters are female. Usually, there is only one character in a particular drama, and the most commonly represented period of witch trials that took place between 15th and 17th century happened in dramas which have a historic time event.

UDC 821.163.6-2"19":133.4:133.52(043.2)

KEYWORDS: Slovenian drama, 20th century, witchcraft, witchcraft trials, astrology, thematology, Ervin Fritz (1940–), Andrej Hieng (1925–2000), Dušan Jovanović (1939–), Bratko Kreft (1905–1996), Anton Leskovec (1891–1939), Joža Lovrenčič (1890–1952), Anton Novačan (1887–1951), Alojzij Remec (1886–1952), Gregor Strniša (1930–1987), Ivo Svetina (1948–), Dragan Šanda (1881–1963), Rudi Šeligo (1935–2004), Veno Taufer (1933–), Dane Zajc (1929–2005), Vitomil Zupan (1914–1987), Matjaž Zupančič (1959–), Mirko Zupančič (1925–), Oton Župančič (1878–1949).

KAZALO VSEBINE

1	UVOD.....	10
2	ČAROVNIŠTVO	12
2.1	ČAROVNICE – AKTERKE NADNARAVNEGA	12
2.2	NA SABAT	14
2.3	LOV NA ČAROVNICE	15
2.4	SODNA PRAKSA IN KAZEN ZA ČAROVNIŠTVO	16
2.5	ASTROLOGI – ČAROVNIKI DA ALI NE	19
3	PREGLED DOSEDANJIH RAZISKAV	20
4	METODA DELA	24
5	LIK ČAROVNICE V SLOVENSKI DRAMATIKI 20. STOLETJA.....	25
5.1	ČAROVNICA VERONIKA DESENIŠKA	25
5.1.1	Veronika Deseniška (Oton Župančič: <i>Veronika Deseniška</i> , 1924)	26
5.1.2	Veronika Deseniška (Anton Novačan: <i>Herman Celjski</i> , 1928).....	27
5.1.3	Veronika Deseniška (Bratko Kreft: <i>Celjski grofje</i> , 1932).....	28
5.2	JASNOVIDCI IN JASNOVIDKE.....	29
5.2.1	Sholar (Alojzij Remec: <i>Zakleti grad</i> , 1925).....	30
5.2.2	Zvezdogled (Gregor Strniša: <i>Samorog</i> , 1964)	31
5.2.3	Uraš (Ivo Svetina: <i>Vrtovi in golobica</i> , 1991)	31
5.2.4	Dolores (Dragan Šanda: <i>Lepa Vida</i> , 1915).....	32
5.2.5	Katina (Alojzij Remec: <i>Kirke</i> , 1922)	33

5.2.6	Nada (Andrej Hieng: <i>Izgubljeni sin</i> , 1974)	34
5.2.7	Ciganka (Rudi Šeligo: <i>Svatba</i> , 1981)	34
5.2.8	Princesa Nur (Ivo Svetina: <i>Šeherezada</i> , 1988).....	35
5.2.9	Mati sultanka (Ivo Svetina: <i>Šeherezada</i> , 1988)	36
5.2.10	Nada (Dušan Jovanović: <i>Jasnovidka ali Dan mrtvih</i> , 1988).....	36
5.2.11	Gloria (Dušan Jovanović: <i>Jasnovidka ali Dan mrtvih</i> , 1988).....	37
5.2.12	Starka (Dušan Jovanović: <i>Antigona</i> , 1994)	38
5.3	ANTIČNE ČAROVNICE	38
5.3.1	Elektra (Mirko Zupančič: <i>Elektrino maščevanje</i> , 1988).....	39
5.3.2	Medeja (Dane Zajc: <i>Medeja</i> , 1988).....	39
5.3.3	Kirka (Dane Zajc: <i>Medeja</i> , 1988)	40
5.3.4	Kirka (Veno Taufer: <i>Odisej & sin ali Svet in dom</i> , 1990)	41
5.4	DUŠEVNO ZAZNAMOVANE ČAROVNICE	41
5.4.1	Uršula (Gregor Strniša: <i>Samorog</i> , 1964)	42
5.4.2	Lenka (Rudi Šeligo: <i>Svatba</i> , 1981).....	42
5.4.3	Brina (Rudi Šeligo: <i>Slovenska savna</i> , 1987).....	43
5.4.4	Norica (Mirko Zupančič: <i>Čarobnice</i> , 1996).....	44
5.5	ČAROVNICE DRUŽBE	44
5.5.1	Vida (Dragan Šanda: <i>Lepa Vida</i> , 1915).....	45
5.5.2	Marjetica (Alojzij Remec: <i>Zakleti grad</i> , 1925).....	46
5.5.3	Križajeva žena in Marjetičina mati (Alojzij Remec: <i>Zakleti grad</i> , 1925)...	47
5.5.4	Margarita (Gregor Strniša: <i>Samorog</i> , 1964)	47

5.5.5	Rozamunda Axtling, Cecilija in Veronika (Gregor Strniša: <i>Samorog</i>, 1964)	48
5.5.6	Neža (Ervin Fritz: <i>Mirakel o sveti Neži</i>, 1977).....	49
5.5.7	Suzana (Matjaž Zupančič: <i>Izganjalci hudiča</i>, 1993).....	50
5.5.8	Helena, Lukrecija, Sostrata, Margareta, Greta, Rozalinda in Uršula (Mirko Zupančič: <i>Čarobnice</i>, 1996)	51
5.5.9	Rok Križaj (Alojzij Remec: <i>Zakleti grad</i>, 1925).....	52
5.6	MOGOČNE ČAROVNICE IN ČAROVNIKI	53
5.6.1	Vrečajka (Dragan Šanda: <i>Lepa Vida</i>, 1915).....	53
5.6.2	Sabina/kraljična Haris (Anton Leskovec: <i>Kraljična Haris</i>, 1928).....	55
5.6.3	Babilonka (Vitomil Zupan: <i>Ladja brez imena</i>, 1953).....	56
5.6.4	Babica/Evica (Gregor Strniša: <i>Žabe ali Prilika o ubogem in bogatem Lazarju</i>, 1969)	57
5.6.5	Vida (Rudi Šeligo: <i>Lepa Vida</i>, 1978)	58
5.6.6	Darinka (Rudi Šeligo: <i>Čarovnica iz Zgornje Davče</i>, 1978)	60
5.6.7	Danica (Ivo Svetina: <i>Lepotica in zver ali Kaj se je zgodilo z Danico D?</i>, 1985)	61
5.6.8	Šamuramata (Ivo Svetina: <i>Vrtovi in golobica</i>, 1991).....	62
5.6.9	Čarovnik (Joža Lovrenčič: <i>Deveta dežela</i>, 1917).....	62
5.6.10	Agent tuje obveščevalne službe (Ervin Fritz: <i>Kralj Malhus</i>, 1973)	63
6	ČAS DOGAJANJA IN POGOSTOST POJAVLJANJA LIKA ČAROVNIKA ALI ČAROVNICE V ANALIZIRANIH DRAMAH.....	64
6.1	ČAS DOGAJANJA OBRAVNAVANIH DRAM.....	64

6.1.1	DRAME DO LETA 1945	64
6.1.2	DRAME PO LETU 1945.....	65
6.2	POGOSTOST POJAVLJANJA LIKA ČAROVNIKA ALI ČAROVNICE V IZBRANIH BESEDILIH.....	67
7	SKLEP	70
7.1	SPOL, VRSTA, DRUŽBENI STATUS IN STATUS V DRAMI OBRAVNAVANIH ČAROVNIŠKIH LIKOV	70
7.2	ANALIZA DOGAJALNEGA ČASA	71
7.3	GOSTOTA POJAVLJANJA ČAROVNIŠKIH LIKOV	72
8	ZAKLJUČEK	73
9	BIBLIOGRAFIJA	76
9.1	VIRI	76
9.2	LITERATURA	77

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Obsojene čarovnice in čarovniki po različnih regijah	13
---	----

KAZALO SLIK

Slika 1: Število žrtev čarovniških procesov po posameznih krajih na Slovenskem	16
Slika 2: Obravnavane drame do leta 1945 glede na čas dogajanja	65
Slika 3: Obravnavane drame po letu 1945 glede na čas dogajanja	66
Slika 4: Obravnavane drame z zgodovinsko snovjo po letu 1945 glede na čas dogajanja	66
Slika 5: Pogostost čarovniških likov v posameznih dramah 20. stoletja	68
Slika 6: Pogostost čarovniških likov v posameznih dramah do leta 1945	68
Slika 7: Pogostost čarovniških likov v obravnavanih dramah po letu 1945	69

BESED PREMALO ZA DEJANJA VAŠA ...

... mentorici doc. dr. Mateji Pezdirc Bartol za strokovne napotke pri pisanju diplomskega dela in spodbudne besede pri zasnovi, vrhu in razpletu diplomskega dramskega trikotnika.

... staršem za mecenstvo tekom študija, prenašanje čarovniških kapric, ki v zadnjem času ni bilo jih malo, in goro potrpljenja.

... Jožetu in Faniki za vso pomoč na poti mojega študija.

... Jani za gradivo, ki me je vedno varno čakalo, da ga prevetrim, ko čas za to bo pravi, nasvete, izkušnje in življenjske misli, ki jih s pridom uporabljam že sedaj.

... knjižničarkam knjižnice Oddelka za slovanske jezike in književnosti za vse nasvete, dobro voljo in spodbudne besede, predvsem pa znanje, ki sem ga črpal v letu demonstratorstva.

... Janji, Špeli in Simonu, ki so poskrbeli, da me čarovnice niso povsem zasvojile in so v podobi žejnih pivcev pritiskali na moje ustvarjalne zmožnosti.

... Marini za rešitve iz neznanih območij anglističnega labirinta.

... Urbanu za kopico dobre volje in smeha, ki sta se v zadnjih dveh letih bivanja v Ljubljani pogosto razlegala v prostorih najine študentske sobe ter vse študijske in obštudijske podvige.

... vsem sošolcem in kolegom slovenistom, s katerimi smo delili čas na predavanjih, vajah, seminarjih in izpitih, ki so nas močno povezali.

... krivcem, da sem danes prispel do točke, ki se ji reče konec študija, pa jih nisem poimensko omenil. V obdobje moje prve resne samostojnosti in ne vem več katere samosvojosti so vtisnili neizbrisen pečat, ki ne bo zbledel nikoli in bo potrjeval krasoto mladih let.

... NAJ BO LE SKROMEN – HVALA!

1 UVOD

Slovenska dramatika je eno izmed tistih področij slovenske književnosti, ki ni tako množično raziskano, še slabše pa so zastopani tematski pregledi slovenske dramatike. Pomanjkanje raziskav na to temo je bil poglavitni vzrok, da sem pričel razmišljati o temi, s katero se ukvarjam v diplomskem delu, in sicer o motivu čarovništva v slovenski dramatiki 20. stoletja. Svoje raziskovanje sem zaradi velike količine dramskih besedil omejil na obdobje 20. stoletja. Cilj diplomskega dela je predstaviti čarovniške like v slovenski dramatiki 20. stoletja in ugotoviti, kako pogosto se ti v obravnavanih besedilih pojavljajo ter kako se vidik, s katerega so v besedilih predstavljeni, odraža na začetku 20. stoletja in kako po letu 1945.

Diplomsko delo je sestavljeno iz dveh delov. Teoretični predstavitvi čarovništva, lika čarovnice v slovenski zgodovini in mitologiji, sledi popis nekaterih dosedanjih raziskav, ki so se ukvarjale s preučevanjem motiva čarovništva v slovenski književnosti. Nadaljujem z opisom metode dela, s katero sem opravil praktični del diplomskega dela. Ta je bil zasnovan na prebiranju dramskih besedil, ki so na podlagi pregledanih 4 splošnih pregledov slovenske književnosti, dveh za obdobje od začetka 20. stoletja do leta 1945 in dveh za obdobje od leta 1945 do konca 20. stoletja, vsebovala nadnaravne dramske osebe, kot so angeli, demoni, hudiči, vile, čarovnice, škrti, volkodlaki idr. Zaradi množice nadnaravnih likov sem vzorec obravnavanih besedil skrčil le na čarovniške like, a dobil vseeno zajeten delež besedil. Prebiranju dramskih besedil je sledilo označevanje čarovniških likov, ki sem jih našel v prebranih besedilih, določitev dogajalnega časa in pogostosti pojavljanja čarovniških likov v posameznih dramah.

Za potrebe praktičnega dela raziskave sem si zastavil naslednje hipoteze, ki sem jih preveril na podlagi obravnavanih del:

1. Več čarovniških likov bo ženskega kot moškega spola, saj je bila čarovniška dejavnost z zgodovinskega vidika močno determinirana na spol in opravilo, ki so ga opravljale predvsem ženske.
2. Največji delež čarovniških likov v obravnavanih dramah bodo predstavljali jasnovidci in jasnovidke, ki so skozi celotno zgodovino imeli poseben status v

družbi. Njihov lik je prisoten dejansko v vseh obdobjih zgodovine – od prvih neevropskih kultur do sodobnega sveta.

3. Čarovniški liki bodo v večini primerov obtoženi, preganjani, obsojeni in kaznovani za zla dejanja, za dobra dejanja pa nagrajeni.
4. V delih, ki so nastala pred letom 1945, bo pogosta uporaba čarovniškega lika, ki bo postavljen v zgodovinski okvir, medtem kot bo v dramah, ki so nastale po letu 1945, več čarovniških likov, ki bodo postavljeni v sodobni čas.
5. V obravnavanih dramskih besedilih z zgodovinskim dogajalnim časom bodo čarovniški liki predstavljeni predvsem v zvezi s čarovniškimi procesi, ki so se odvijali od 15. do 17. stoletja, zato bo glavni dogajalni čas obravnavanih besedil ravno to obdobje.
6. V posameznih obravnavanih dramah bodo čarovniški liki zastopani v večjem številu, saj je čarovniška dejavnost v očeh zgodovine predstavljena kot skupinska dejavnost.

2 ČAROVNIŠTVO

Čarovništvo je poklic oz. spretnost, ki je stara vsaj toliko kot človeštvo samo, saj je bil ta poklic povezan z razlaganjem nadnaravnih pojavov, ki so se dogajali od nekdaj. O čarovnicah je bilo napisanega ogromno literature, saj so te v obdobju med 15. in 17. stoletjem pisale svojevrstno zgodovino.

2.1 ČAROVNICE – AKTERKE NADNARAVNEGA¹

Raziskovalci čarovništva so pojem čarovnice opredelili na različne načine. Čarovnice so posameznice, ki so sposobne spremeniti usodo drugega človeka, in sicer s posebnimi obrednimi in simboličnimi postopki ter so večinoma ženske, ki so osamljene, starejše in revne (Sallmann 1994: 54). Spet drugi opredeljujejo čarovnice kot stare ženske, ki izhajajo iz že tradicionalno znanih čarovniških družin in imajo nečloveško moč, ki so jo pridobile s pomočjo zlih duhov, in s katero lahko škodujejo bližnjim, redkeje tujcem, le zaradi gole hudobije in zavisti. Uživajo v vsem, kar je nemoralno, zato se zapletajo v inceste, orgije, kanibalizem ... Od drugih ljudi se fizično razlikujejo, saj imajo rdeče oko, že ob rojstvu pa jih zaznamuje rdeča srajčka, v kateri se rodijo in ki je sestavljena iz ostankov telesnih snovi, v katerih je plod v času nosečnosti prebival (Tratnik Volasko in Košir 1995: 18–19). Kot čarovnice nekateri opredeljujejo osebe, ki s svojimi nadnaravnimi dejanji škodujejo drugim, lahko pa so tudi nasprotno zlem čarovnicam in se proti zlu borijo (Mencej 2006: 37). Pojem čarovnice so opredelili tudi sholastiki, saj so ti čarovnico označili kot odpadnico od prave vere, ki je sklenila s hudičem pogodbo in z njegovo pomočjo škoduje ljudem in živalim (Radovanovič 1997: 12). Iz mitološkega vidika pa lahko čarovnico označimo kot bajeslovno bitje, s sposobnostjo čaranja, ukvarjanja z zdravilstvom, prerokovanja in izganjanja duhov (Lah in

¹ V tem poglavju kot tudi v naslovu diplomskega dela je uporabljen za vršilce čarovniške dejavnosti izraz čarovnica, čeprav so tako v zgodovinskih virih kot obravnavanih dramah prisotni čarovniški liki obeh spolov. Vzrok za takšno odločitev so zgodovinski viri, ki se pojavljajo na temo čarovništva, in izbor izraza pri raziskovalcih tega področja, saj sem v vseh pregledanih študijah našel le izraz, ki poimenuje predstavnico dejavnosti ženskega spola. To je povsem razumljivo, saj so bile ženske večinske žrtve čarovniških procesov, kar je prikazano v nadaljevanju tega podpoglavja, in jih je zato ta dejavnost toliko bolj zaznamovala.

Inkret 2002: 72–73). Če povzamem navedeno, ugotovim, da je vsem opredelitvam skupno dejstvo, da je čarovnica oseba ženskega spola, ki s svojimi zlonamernimi dejanji škoduje ljudem.

Pomemben dejavnik čarovništva je spol. Zgodovinski dokumenti navajajo, da se je s čarovništvom še v 12. stoletju ukvarjalo več moških kot žensk (Sallmann 1994: 15–20), vendar že v antičnih literarnih zapisih najdemo kot vršilce te dejavnosti predvsem ženske (čarovnica Kirka, Medeja ...). Kljub vsemu pa so podatki o deležu obsojenih čarovnic napram deležu obsojenih čarovnikov v različnih evropskih deželah v novem veku krepko na strani pripadnic ženskega spola. Podatki za nekatere regije so navedeni v preglednici 1 (Tratnik Volasko in Košir 1995: 103).

Preglednica 1: Obsojene čarovnice in čarovniki po različnih regijah

Regija	obsojene ženske	obsojeni moški	delež obsojenih žensk
jugozahodna Nemčija	1050	238	82 %
zahodna Švica	893	237	80 %
Beneška republika	430	119	78 %
Kastilja	324	132	71 %
Belgija (Namur)	337	29	92 %
Anglija (Essex)	267	23	92 %

Podobna slika med deležem obsojenih čarovnikov in čarovnic je bila tudi na Danskem (90 % žensk), v Franciji (80 % žensk), na Škotskem (80 % žensk) in tudi pri nas, kjer je bilo obtoženk 68,8 %, obtožencev 12,5 %, za preostali delež pa v dokumentih ne navajajo spola obtoženega (Mencej 2006: 263).

Popolnoma drugače je bilo s čarovniki in čarovnicami na Finskem in Islandiji. Tu so bili tej dejavnosti zapisani v večini moški, so pa bili v teh državah tudi dosti bolj strpni do pripadnikov čarovništva, saj je bilo napram drugih dežel v omenjenih skandinavskih deželah malo eksekucij (Mencej 2006: 263–264).

Z ženskim spolom je bila povezana tudi poklicna dejavnost, ki je bila nič kolikokrat vzrok obsodbe čarovništva. Babice so bile namreč tiste, ki so pomagale ženskam pri porodu, novorojenčka v primeru smrtne nevarnosti krstile, nezaželenega otroka pa abortirale (Mencej 2006: 264–265). Sploh zadnje je bilo v katoliškem okolju hudičevo delo, saj so bili mnogi prepričani, da čarovnice iz ubitih nekrščenih otrok delajo posebno mast, ki je bila pomemben pripomoček za letanje po zraku (Tratnik Volasko in Košir 1995: 109), in kaj kmalu se je lahko

primerilo, da so se med ljudmi pojavile govornice, ki so namigovala o zvezi določene babice s hudičem.

Poleg spola je bila pri izboru obtožene ženske v ospredju tudi socialna plat. Pogostejše so bile namreč obtožene revnejše, socialno manj stabilne ženske (Mencej 2006: 264–265).

2.2 NA SABAT ...

Med ljudmi tedanjega časa je bilo razširjeno prepričanje, da hudič svoje podanike, ki ga bodo častili, izbere sam in jih v čarovništvo uvede s procesom iniciacije. Satan je pri posamezniku znal izrabiti trenutke slabosti, pomanjkanja vere, mu ponuditi rešitev, ki sta jo potrdila s pogodbo, navadno podpisano z žrtvino krvjo. Četudi se je žrtev upirala, škropila z blagoslovljeno vodo, se križala in preklinjala hudiča, se ni uspela izmotati iz hudičevega primeža. Po sklenitvi pogodbe je hudič na izbrančovo telo vtisnil simbol, ki je bil neobčutljiv na bolečino in je pri čarovniških procesih igral pomembno vlogo, čarovnika vpisal na svoj seznam, s čimer je dobil popolno oblast nad telesom in dušo, v zameno pa žrtvi izročil nekaj zlatnikov, ki so bili zgolj vizualna prevara (Sallmann 1994: 46; Tratnik Volasko in Košir 1995: 157).

Vsak posameznik, zapisan hudiču, pa je bil dolžan obiskati čarovniške (satanske) shode, ki so jih imenovali sabat. Potekali so ponoči med 21.00 in zoro naslednjega dne, na točno določen datum² in na točno določenih višjih vrhovih³ (Radovanovič 1997: 24). Na sabat je povabil hudič vsakega čarovnika oz. čarovnico posebej. Nanj so odhajali peš, spet drugič so letali po zraku na različnih predmetih (metle, vile, palice itd.) ali živalih (psi, mačke, kozli, volkovi, osli, prašiči, petelini), ki jih je usmerjal hudič. Potovati je bilo mogoče tudi tako, da je hudič posameznike potegnil v vrtinec in jih tako prepeljal na zbirno točko, po nekaterih pričevanjih pa so čarovniki potovali tudi tako, da so poleteli na lastnih krilih, ki so jim zrasla, če so se namazali s posebno mažo. Da je bil polet na omenjena prizorišča hiter in neviden, so

² Na Nemškem so potekali na noči iz 30. aprila na 1. maj, na t. i. Valpurgino noč, v anglosaksonskih deželah pa v noči iz 31. oktobra na 1. november, česar se anglosaški svet spominja še danes s praznikom noč čarovnic oz. Halloween (Radovanovič 1997: 24; Tratnik Volasko in Košir 1995: 23).

³ Na naših tleh so bila znana prizorišča sabata Donačka gora, Klek, Slivnica pri Cerknici in Pesniški hrib (Radovanovič 1997: 24).

čarovniki sebe in »prevozno sredstvo« namazali s posebnim hudičevim mazilom⁴, ki so jo navadno skuhali na sabatih (Sallmann 1994: 52–54; Radovanovič 1997: 24–25; Tratnik Volasko in Košir 1995: 23–25).

V dokumentih na Slovenskem se tovrstnega čarovniškega mazila ne omenja mnogokrat. Slovenske čarovnice se naj bi vozile na ognjenem vozu, ki ga je vlekel črni konj, letale takrat, ko se je razplamtel vihar, večinoma pa hodile peš, spremenjene v pse, mačke, zajce in druge živali (Radovanovič 1997: 25).

Na shodih se je zbrala množica čarovnikov in čarovnic, ki jih je pričakal hudič. Ta se je po Evropi prikazoval v različnih podobah, najpogosteje pa je imel podobo kozla. V ohranjenih zapisih najdemo podatek, da so na Francoskem častili hudičev kult tako, da so mu poljubljali spolovilo in zadnjico, podatki o vrsti čaščenja hudiča na naših tleh niso znani. Po počastitvi je sledila spoved pri hudiču in hudičeva maša, na kateri so zasramovali obred svete evharistije. Po maši je sledil krst novih čarovnikov in čarovnic, ki je potekal z žveplom, in pojedina, na kateri so mnogokrat jedli dojenčke. Sabat se je zaključil z orgijami, kjer so občevali na različne načine in vsak z vsakim, ne glede na spol, starost, sorodstveno razmerje itd. V orgijah je hudič navadno odbral mlade in lepe čarovnice zase (Radovanovič 1997: 25–26; Sallmann 1994: 52–54).

Sabat je bil tudi idealen kraj za čaranje. Tako so čarovniki na shodih čarali škodo, kot sta toča in neurja (Tratnik Volasko in Košir 1995: 157).

2.3 LOV NA ČAROVNICE

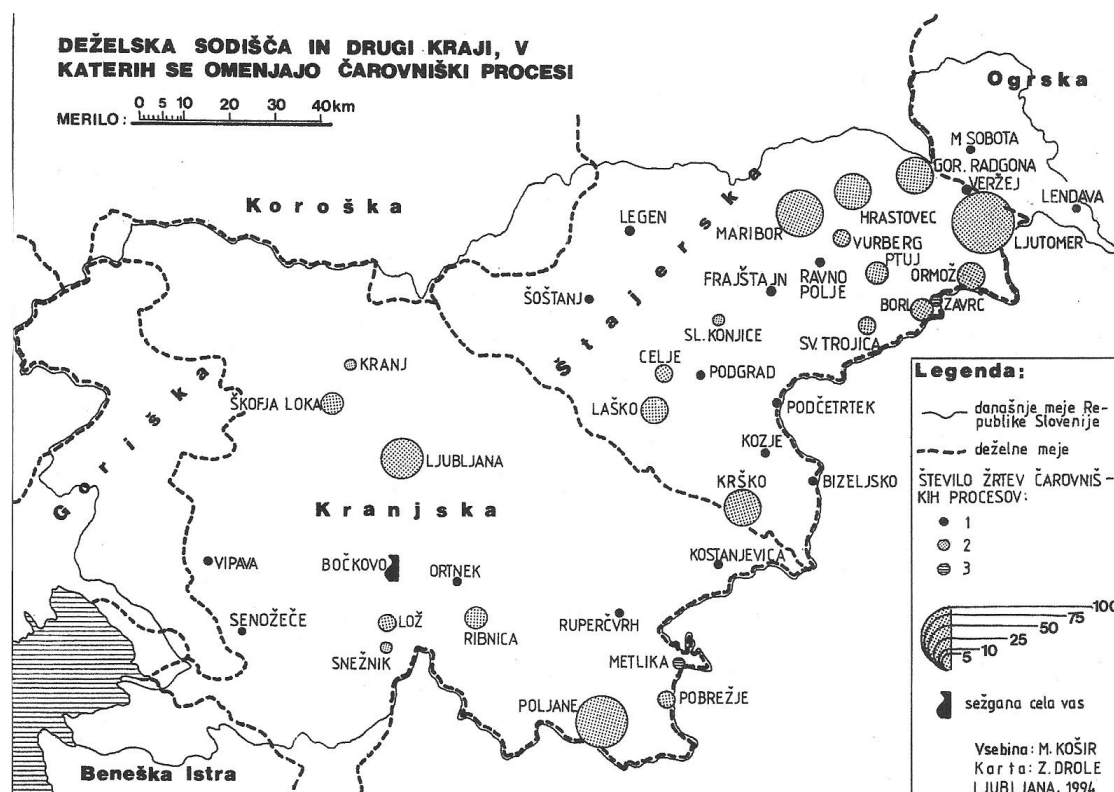
15. stoletje je v evropski zgodovini zapisano kot obdobje krutega lova čarovnic. V tistem času je bilo vendarle potrebno nekako razložiti nesreče, ki so ljudstvo pestile in ga pehale v bedo. Iznajdba tiska je stvar le še pospešila, saj so kmalu pričeli množično izdajati priročnike, ki so bili namenjeni inkvizitorjem. Najbolj znano tovrstno delo je bilo *Kladivo čarovnic*, ki je bilo do 17. stoletja temeljni priročnik za lov na čarovnice (Sallmann 1994: 36).

Priročnik je navajal, da je čarovništvo najhujši možni zločin, ker (Sallmann 1994: 36):

⁴ Mazilo je bilo narejeno iz različnih strupenih zelišč, narkotikov, olja, netopirjeve krvi in zdrobljenih kosti umrlih oz. masti umorjenih nekrščenih otrok (Radovanovič 1997: 24). Navadno so ga kuhali na krščanski praznik velikega petka (Tratnik Volasko in Košir 1995: 157).

- povzroča zlo;
- pripadniki čarovništva grešijo proti dominantni – krščanski veri;
- so čarovniki zagovorniki hudiča, ki so mu prisegli zvestobo, z njim sklenili pogodbo in jo podpisali s svojo krvjo.

Čarovnice so pričeli loviti in obsojati najprej v južni Franciji, od tod pa se je proces eksekucije širili v dveh tokovih. Prvi je stekel na Pirenejski polotok, drugi pa v Nemčijo in naprej v skandinavske dežele. Lov na čarovnice je organizirano potekal tudi na naših tleh, v najhujših razsežnosti pa je bil prisoten na vzhodnem Štajerskem. Razširjenost čarovniških procesov pri nas prikazuje slika 1 (Tratnik Volasko in Košir 1995: 167).

Slika 1: Število žrtev čarovniških procesov po posameznih krajih na Slovenskem

2.4 SODNA PRAKSA IN KAZEN ZA ČAROVNIŠTVO

Da so inkvizitorji lahko lovili in preganjali čarovnice, so morali imeti posebno dovoljenje, določena pa so bila tudi pravila, ki so navajala grehe, zaradi katerih je bil

posameznik lahko obtožen čarovništva. Bodin⁵ je čarovnicam naprtil naslednje grehe (Tratnik Volasko in Košir 1995: 62–63):

- čarovnice so odpadnice od Boga, ki se Bogu odvratno hlinijo in častijo demone (hudiča);
- otroci, rojeni iz čarovnic, so posvečeni hudiču, in sicer že v materinem telesu, zato so hudičevi, če so živorojeni, mrtvorojeni ali abortirani;
- navadno imajo čarovnice navado, da se zaklinjajo v imenu hudiča in propagirajo sekto;
- poglavitna dela čarovnic so krvoskrunstvo, ubijanje sorodnikov in majhnih otrok, kanibalizem, zastrupljanje ljudi in živali, povzročanje nerodovitnosti zemlje in lakote ter zanositev s hudičem.

Zaznava omenjenih grehov med ljudmi in naznanilo pristojnim sodiščem⁶ sta sprožila pričetek preiskave, odvzem svobode in pričetek zasliševanja posameznika, ki je zločin moral priznati, da je obsodba lahko stekla. Če priznanja zločina sodniki niso mogli doseči zlepa, je prišla na vrsto tortura ali mučenjem do zadnjih človeških moči.

Domnevne čarovnice so mučili na različne načine, ki so se stopnjevali, saj so bili izvedeni z enim samim namenom – izveliči iz obtoženega priznanje. Mučenje so tako pričeli s stiskanjem palcev, bičanjem, tesnim vezanjem rok na hrbet, nadaljevali pa s postopkom zavezovanja telesa na mestih, kjer so kožo predhodno razrezali in privijanjem nog s španskim škornjem⁷. Če priznanja še vedno niso dosegli, je prišlo na vrsto raztegovanje telesa na različne načine in sedenje na čarovniškem stolu, klopi oz. kozi, ki so imeli skupno lastnost – vsi so imeli na sedišču nameščene bodice, ki so se obtoženemu zarile v telo. Torture so trajale

⁵ Jean Bodin (1529–1596) je bil eden največjih humanistov 16. stoletja. V Toulousu je predaval rimsko pravo. Proslavil se je z delom *Demonomanija čarovnikov*, v katerem je kritiziral dotedanje čarovniške procese in navajal, da so neučinkoviti. V delu je opredelil zločine, za katere naj bi bile odgovorne čarovnice, čeprav je tudi sam umrl tako, da je bil spoznan za heretika (Sallmann 1994: 39).

⁶ Posameznika je lahko naznanil kdor koli. Verjeli so tudi obsodbam otrok (Radovanovič 1997: 13).

⁷ Španski škorenj je bil posebno obuvalo in mučilno sredstvo z razporejenimi bodicami v notranjosti obuvala, ki so ga nataknili obtožencu na noge (Tratnik Volasko in Košir 1995: 174).

od nekaj ur do nekaj dni, pričenjale pa so se znova in znova, dokler obtoženci niso priznali zločina, ki so ga – ali pa tudi niso – storili (Tratnik Volasko in Košir 1995: 174–177).

Kadar so obtoženi preveč vztrajno zagovarjali svojo nedolžnost, a so dokazi in pričevanja kazali na njihove čarovniške dejavnosti, so obtožence preizkusili z določenimi nalogami. Preizkus, ki je bil v Evropi, ne pa tudi na naših tleh, med najpogostejšimi, je bila čarovniška kopel. Šlo je za postopek potapljanja obtoženega v vodo, pri čemer je imel zvezane roke in noge. Krivda obtoženega je bila dokazana, če ni potonil, saj mu naj bi pri preživetju pomagal hudič. Inkvizitorji so pogosto – na Slovenskem najpogosteje – uporabljali postopek iskanja čarovniških znamenj na telesu obtoženega. Potekal je na način, da so obtoženega najprej v celoti obrili⁸, potem pa z dolgo iglo prebadali posamezna mesta obtoženčevega telesa. Če na kakšnem delu telesa iz prebodenega znamenja ni pritekla kri ali vboda ni čutil, je bila obtožencu krivda dokazana (Sallmann 1994: 64–66).

Ko je bila obtožencu krivda dokazana, je prišla na vrsto kazen, ki se je pojavljala le v eni obliki – smrt na grmadi⁹. V primeru priznanja in kesanja svojih dejanj je bila kazen milejša, saj so obtožene pred sežigom na grmadi obesili ali zadavili (Radovanovič 1997: 13; Sallmann 1994: 37). Usmrnitev je bila javna, izvedena najpogosteje ob pokopališčih, na cestnih križiščih oz. na gričih, kar je nenazadnje razumljivo, saj so s tem inkvizitorji dosegli, da se ljudje niso odklonili od zapovedanega in se s čarovništvom niso množično ukvarjali oz. svoje dejanje skrivali.

Pri sodnih procesih so sodelovali sodniki, prisedniki, sodni pisarji, tožilci, odvetniki in rablji. Med sojenjem so morali paziti, da jih čarovnice in čarovniki s hudobnimi pogledi ali dotiki ne bi začarali. Pred vsakim vprašanjem se je moral sodnik prekrižati, priporočljivo pa je bilo tudi, da so imeli pri sebi blagoslovljeno sol, zelišča proti urokom in kadilo (Radovanovič 1997: 41).

Čarovniški procesi so bili v razmahu do začetka 18. stoletja, ko so se iz pravne prakse povsem umaknili (Sallmann 1994: 125). Vendar pa to ne pomeni, da se je čarovništvo

⁸ Hudič je veljal za stvor, ki je poln zvijač, zato so sodniki menili, da je najprimernejše mesto za hudičev simbol na najbolj skritih mestih človeškega telesa (Sallmann 1994: 64–66).

⁹ Sežig na grmadi kot kazen za zločin čarovništva je vpeljal cesar Friderik leta 1242, leto kasneje pa ga je izrecno odobril papež Inocenc IV. (Radovanovič 1997: 13).

izkoreninilo in ni prisotno v sodobnem času. Okultistična prenova v 19. stoletju je stopila proti brezdušnemu materializmu, kar je pomenilo, da so se pričele razvijati različne združbe, redovi (Tratnik Volasko in Košir 1995: 7). Po letu 1951, ko se je odpravil zadnji zakon o čarovništvu, se je pričel ponovni razcvet čarovništva. Čarovništvo se ne pojmuje več le kot zlo dejanje, ampak se je z razvojem t. i. bele magije, ki se ukvarja z alternativno medicino in krepitevijo človeškega telesa, njegov položaj znatno spremenil. Razvile so se razne sekte, ki so že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v Angliji in ZDA presegle število 100 000 članov (Konte 1990: 149–150), lik čarovnice v sodobni družbi pa je postal identičen liku ženske z nadnaravnimi silami, ki se udeležuje javnih in zasebnih zabav, praznuje praznik noč čarovnic, mitološko pa je lik čarovnice postal tudi pomemben del folklore (Mencej 2006: 21).

2.5 ASTROLOGI – ČAROVNIKI DA ALI NE

Ta skupina ljudi z nadnaravno močjo videnja prihodnosti na podlagi stika z določeno osebo, znanjem branja usode z dlani itd. je bila v zgodovini vedno prisotna. Literatura izpričuje, da so bili jasnovidci v antiki izredno cenjeni, saj so bile njihove prerokbe vedno resnične, v svetišča bogov, kjer so prerokovali, pa so se zatekali mnogi. Poseben status so imeli tudi v času preganjanja čarovnic, saj se je redko zgodilo, da bi bili obsojeni, čeprav so prav tako na neki način izvajali dejavnost s svojimi nadnaravnimi močmi (Sallmann 1994: 86). Danes je pojav astrologov nekaj povsem običajnega, dejavnost se dnevno oglašuje, kar pa je zagotovo posledica množičnega zanimanja za koriščenje storitev, ki jih astrologi ponujajo.

3 PREGLED DOSEDANJIH RAZISKAV

Na temo čarovništva v slovenski dramatiki nisem zasledil študij, ki bi jih lahko pri obravnavi uporabil, so pa na temo čarovništva v slovenski književnosti nastala tri diplomska dela in dva članka, ki sta predstavljena v zborniku tematskih študij.

Prva študija je delo Tanje Resinovič (1996) *Čarovništvo in čarovniški procesi na Slovenskem ter motiv čarovništva v slovenski književnosti*, ki prikazuje površen pregled lika čarovnice v slovenski književnosti od njenih začetkov do konca 20. stoletja. Ker glavni namen nastanka dela ni bil popis vseh del, ki so na temo čarovništva nastali v slovenski književnosti, ampak predstavitev procesa čarovništva z zgodovinskega vidika in povezave zgodovinskih dejstev z upodobitvijo v delih slovenske književnosti, je razumljivo, da avtorica ni naredila podrobnega pregleda omenjenega motiva, ampak so literarna dela predstavljala zgolj ilustrativno gradivo.

V raziskavi je avtorica najprej navedla omembe čarovništva in čarovniških procesov pri Trubarju v času reformacije in Valvasorju v času baroka. Trubar v *Katekizmu* (1550) z izrazom čarovnija označi katoliško obredje, v *Cerkovni ordnungi* (1564) pa z izrazom coprniki označi prešuštnike, morilce, tatove, pijance in razbojnike. V *Catechismusu z dvejma izlagama* (1575) se v 93. poglavju z naslovom Od cajhnov do čudesov opredeli do čarovnikov kot oseb, ki so zmožni škodljivih dejanj, kot so npr. slabo vreme. Trubar navede tudi kazni, s katerimi te prestopnike kaznujejo, in sicer čarovnike utopijo ali pa sežgejo na grmadi. Valvasor se je z motivom čarovništva na Slovenskem ukvarjal v 4. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (1689), v kateri predstavi čarovnice in njihovo glavno zbirališče, Cerkniško jezero, ki je bilo zaradi svoje lastnosti presihanja enkratno za povezavo z nadnaravnimi močmi. Valvasor je v *Slavi* zapisal, da verjame v obstoj čarovnic, podpira preganjanje, ne pa tudi torture (Resinovič 1996: 72–75).

Omembam v Trubarjevih in Valvasorjevih delih sledi analiza lika Veronike Deseniške, spet v besedilih, ki se v raznih pregledih slovenske književnosti najpogosteje omenjajo, nato pa motiv »pravega čarovništva«, ki ima svoje korenine v antiki oz. srednjem veku (Resinovič 1996: 87). Avtorica raziskave najprej pregleda 6 proznih besedil, in sicer Tavčarjevo *Visoško kroniko* (1919), v kateri je ena izmed glavnih oseb – Agata – obtožena čarovništva, Bevkovo

Iskro pod pepelom (1956), kjer je v povesti o življenju tolminskih kmetov predstavljena Doroteja, ki jo čarovništva obtoži okolica, Kranjčevo črtico *Šola za čarovnike* (1984), v kateri avtor avtobiografsko opisuje domačo vas, kjer je bila čarovniška dejavnost v razcvetu in sta jo z bratom Lojzom z zanimanjem občudovala, saj sta ugotovila, da je čaranje za življenje bolj pomembno od branja, računanja in pisanja, Ingoličevo *Gorele so grmade* (1977), kjer je opisan čarovniški proces na Ptujski gori iz 17. stoletja, čarovništva pa obtožijo dve »čarovnici« *Evo in Dolgo Lizo, Jančarjevega Galjota* (1978), v katerem je obtožen čarovništva in mučen Johann Ott, neznani tujec, ki ga okolica obtoži, da je kriv za kugo, in Šeligov *Triptih Agate Schwarzkobler* (1968), kjer Agata sicer ni predstavljena kot čarovnica, doživi pa podobno travmo, moralno preizkušnjo kot Tavčarjeva Agata, ki obe zlomi in za vedno zaznamuje. Temu razdelku sledi poglavje o čarovništvu v slovenski dramatiki, kjer so omenjeni Strniševa *Samorog* (1964) in *Žabe ali Prilika o ubogem in bogatem Lazarju* (1969), Zajčeva *Medeja* (1988) ter Šeligovi drami *Čarovnica iz Zgornje Davče* (1978) in *Lepa Vida* (1978). Na koncu raziskave je nekaj besed namenjenih tudi poeziji Svetlane Makarovič, ki se je v zbirkah *Srčevcevec* (1973) in *Pelin žena* (1974) dotaknila motiva čarovnice v pesmih *Mlinska vešča, Nore gobe, Vešča in Grmada* (Resinovič 1996: 88–115).

Z motivom čarovništva v slovenski prozi se je ukvarjala Andreja Turk (2002) v diplomskem delu *Motiv čarovništva v slovenski pripovedni prozi*. V raziskavi se je avtorica ukvarjala s 6 proznimi besedili, ki jim je podrobno analizirala idejo, zunanjo in notranjo zgradbo. V analizo je zajela Jakličevo *Zadnjo na grmadi* (1924), v kateri je predstavljenih več žensk, ki so bile obtožene čarovništva, v ospredju pa je Lucija, Zidarjeve *Jakobove sanje* (1979), v kateri avtor navaja skupino žensk, obtoženih čarovništva, glavna obtoženka pa je Anča, Tavčarjevo *Visoško kroniko* (1919), Šeligov *Triptih Agate Schwarzkobler* (1968), Ingoličevo *Gorele so grmade* (1977) in Jančarjevega *Galjota* (1978). Glede na naslov raziskave sem pričakoval obravnavo več proznih besedil, vsaj neke vrste grob pregled, ki bi bralcu raziskave ustvaril sliko, pregled motiva čarovnice v slovenski prozi, saj je v tej literarni vrsti zagotovo več kot 6 del z likom čarovnika oz. čarovnice.

Primer študij o elementih nadnaravnega in pravljичnega v sodobnem slovenskem romanu, v katerem nastopajo čarovniki in čarovnice, predstavljata članka Alojzije Zupan Sosič *Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja in Tradicionalno in sodobno v romanu Boštjanov let Florjana Lipuša* (2006). Nadnaravno Zupan Sosičeva opredeli kot

element fantastičnega romana, ki ga je žanrsko razdelila na pravljичni, antiutopični in grozljivi roman.

Avtorica je analizirala pravljичni roman *Óstrigéca* (1991) Marjana Tomšiča, kjer nastopajo v glavni vlogi predstavnik bele magije štrigon¹⁰ Boškin, ki se bori s baburo Štafuro za obstoj svoje ljubljene vile Vitice, *Volčje noči* (1996) Vlada Žabota, kjer igra glavno vlogo čarovnica Jemima, učenka profesorja, ki je sam satan, *Namesto koga roža cveti* (1991) Ferija Lainščka, kjer se v zgodbo vpletejo ciganske prerokbe in vedeževanje ter *Boštjanov let* (2003) Florjana Lipuša, v katerem nastopi glavni junak v vlogi vidca nadnaravnih elementov, kot je npr. škopnik¹¹ (Zupan Sosič 2006: 69–93, 245–267).

Na žalost se je avtorica raziskave omejila le na nekatera dela, ki predstavljajo vrh predstavljenih žanrov, celotnega pregleda pa pregledani študiji na žalost ne prinašata.

Zadnja, ki je raziskovala omenjeno področje, je bila Vanja Novak (2008), ki je pod drobnogled vzela nekaj slovenskih romanov. V diplomskem delu *Verovanje v čarovništvo v slovenskih romanih* je pregledala romane *Visoška kronika* (1919), *Gorele so grmade* (1977), *Zadnja na grmadi* (1924), *Jakobove sanje* (1979) in *Galilejev lestenec* (1996) Dušana Merca, kjer je predstavljena množična eksekucija vaških žensk, ki so obtožene urjenja čarovniških znanj na Slivnici, širjenja in čaranja kuge, v eni izmed obtoženih pa naj bi zaradi telesne hibe (podaljšek hrbtenice, ki izgleda kakor rep) prebival hudič.

Omenjene romane je avtorica analizirala s sociološkega vidika, in sicer tako, da je najprej predstavila vsebino posameznih del, nato like čarovnic v posameznih delih, pogled družbe na čarovniška dejanja obravnavanih likov in za konec predstavila še dogajanje v besedilih po postopkih čarovniškega procesa (obtožba, sojenje, tortura, preizkus čarovništva in

¹⁰ Slovensko okolje za poimenovanje čarovnikov in čarovnic uporablja različne izraze. Tako se npr. na vzhodnem Štajerskem uporabljata predvsem izraza coprnik/coprnica oz. šlogar/šlogarca, slednji predvsem za poimenovanje vedeževalcev, na celotnem območju Slovenije je v rabi izraz vešča, s katerim poimenujemo med drugim tudi nočne metulje, ki imajo s čarovniki skupno lastnost, saj oboji letajo ponoči, na Primorskem pa je v rabi izraz štrigon/štriga (Mencej 2006: 37–38).

¹¹ Škopnik je v slovenski mitologiji bajeslovno bitje, ki je imelo človeško in ptičjo podobo, nočni zli demon. Rad se je pokazal v hiši, kjer je ležal hud bolnik, zato so se ga ljudje bali. Letal je v goreči obliki, kar so ljudje enačili z gorečo metlo, na kateri so letale čarovnice na vrhove, kjer so se odvijali sabati. (Lah in Inkret 2002: 392–393).

obsodba). Tudi v tej raziskavi ne morem govoriti o nekem celovitem pregledu del slovenske proze, a tega tudi nisem pričakoval, ker je že iz naslova razvidno, za analizo katerih del se je avtorica odločila.

4 METODA DELA

V praktičnem delu sem se osredotočil samo na dramska besedila, ki so nastala v 20. stoletju, saj bi bila podrobna analiza besedil iz vseh obdobj slovenske književnosti preobsežna za izdelavo enega diplomskega dela. Osnova za določitev obravnavanih besedil so bili štirje pregledi slovenske dramatike, dva za obdobje od začetka 20. stoletja do konca 2. svetovne vojne – in sicer Koblarjev pregled *Slovenska dramatika. Knj. 2, Od konca devetnajstega stoletja do začetka druge svetovne vojne* in Zdravčev pregled *Slovenska književnost II* – poglavje o slovenski dramatiki – ter dva za obdobje od leta 1945 do 2000 – pregled Silvije Borovnik *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja* in Ponížev pregled slovenske dramatike v monografiji *Slovenska književnost III*. Določil sem vzorec dram, v katerih se naj bi pojavili liki nadnaravnega, kot so čarovnice, čarovniki, jasnovidci, angeli, hudiči, duhovi, prividi itd., in jih prebral. Takšnih del je bilo 46. Potem, ko sem besedila prebral, sem ugotovil, da je kar 28 dram takšnih, v katerih nastopa vsaj en lik čarovnika ali čarovnice, zato sem se osredotočil samo na te drame, saj bi bilo v nasprotnem primeru likov preveč. Like sem označil in razdelil v skupine glede na nekatere skupne značilnosti. Določil sem tudi čas dogajanja posamezne drame ter pogostost pojavljanja lika čarovnika oz. čarovnice v obravnavanih dramah. Obe lastnosti sem primerjal v vzorcih besedil, ki so nastala pred in po letu 1945.

Zavedam se, da v vzorec obravnavanih besedil verjetno nisem zajel vseh dram, v katerih kot liki nastopajo posamezniki s čarovniškimi močmi, a sem za izbor uporabil strokovno ključne preglede slovenske dramatike, za katere je značilno, da vključujejo v literarnozgodovinskem in estetskem smislu relevantna dramska dela.

5 LIK ČAROVNICE V SLOVENSKI DRAMATIKI 20. STOLETJA

Ugotovil sem, da je v prebranih delih slovenske dramatike 20. stoletja 50 likov, ki ustrezajo karakteristikam čarovnikov ali čarovnic. Razmerje med ženskim spolom, ki ga zastopa 44 likov, in moškim spolom, ki ga zastopa le 6 likov, je v odstotkih 88:12.

Obravnavane like sem razdelil po skupnih lastnostih v 6 skupin, in sicer v naslednje skupine:

- čarovnica Veronika Deseniška,
- jasnovidci in jasnovidke,
- antične čarovnice,
- duševno zaznamovane čarovnice,
- čarovnice družbe ter
- mogočne čarovnice in čarovniki.

Znotraj posamezne skupine sem razporedil like kronološko, glede na čas nastanka drame.

5.1 ČAROVNICA VERONIKA DESENIŠKA

Veronika Deseniška je zagotovo ena izmed najbolj poznanih žensk, ki so na Slovenskem doživele sojenje zaradi čarovništva. Grafenauer je v *Slovenskem biografskem leksikonu* navedel, da datum in kraj njenega rojstva nista poznana, Veronika pa naj bi bila po podatkih iz Celjske kronike viteškega rodu. Bila je druga žena Friderika II. Celjskega, ki je bil takrat, ko je spoznal Veroniko in se vanjo zaljubil, še poročen z Elizabeto Frankopansko. Slednja je bila po pričanju zgodovinskih dokumentov ovira na poti do sreče Friderika in Veronike, zato naj bi jo Friderik ubil. Zločinu je sledila obtožba pred cesarjem in ogrskim kraljem, Friderika pa je po izročitvi cesarja Sigismunda dal zapreti Friderikov oče Herman II. Veronika je zbežala na Vurberk pri Ptuj, vendar jo je Herman II. našel in jo obtožil čarovništva, s katerim naj bi obnorela Friderika, ga napeljala k zločinu in skušala zastrupiti Hermana. Sodišče je Veroniko po uspešnem zagovoru besednika oprostilo, vendar je Herman II. vzel oblast v svoje roke in Veroniko na gradu Ojstrica usmrtil.

V to skupino sem uvrstil tri dramska besedila¹², čeprav je del z motivom čarovništva Veronike Deseniške več. Do leta 1977 je nastalo 9 del, v katerih se pojavlja ta motiv, od tega jih je v 20. stoletju nastalo 8, in sicer *Veronika Deseniška* (1909–1910) Marice Gregorič, *Grofov Celjskih Pentalogija* (1922–1933) Dragana Šande, *Celjski grof na žrebcu ali Legenda o strukturi* (1968) in *Veronika* (1974) Frančka Rudolfa, *Pravdač* (okrog leta 1975) Vinka Trinkausa, *Veronika Deseniška* (1924) Otona Župančiča, *Herman Celjski* (1928) Antona Novačana in *Celjski grofje* (1932) Bratka Krefta (Hartman 1977: 10–15, 57–114). Čarovniški liki iz zadnjih treh besedil so podrobno popisani v nadaljevanju.

5.1.1 Veronika Deseniška (Oton Župančič: *Veronika Deseniška*, 1924)

V Župančičevi tragediji v petih dejanjih je Veronika Deseniška glavna oseba. Avtor besedilo gradi na motivu Celjskih grofov in njihovega vladanja, v katerega uspešno vplete motiv neuresničene ljubezni med Friderikom in Veroniko ter med drugim tudi motiv čarovništva, ki stopi v ospredje šele ob koncu 4. in v 5. dejanju.

Veronika je predstavljena kot mlado dekle, ki postane spletna Jelisave Frankopanke na priporočilo tete Side. Na poti v Krško, kjer naj bi prebivala, se srečata s Friderikom, v katerega se usodno zaljubi, hkrati pa se poda na pot lastne pogube. Z Jelisavo postaneta zaupnici, kmalu pa spoznata, da ljubita istega moškega. Jelisava iz obupa spije strup in umre, Veronika pa si zadnji čas premisli. Poroči se s Friderikom, a Herman ne prenese družbeno neenakega zakona v njegovi družini, zato se je poskuša znebiti tako, da jo obtoži čarovništva: »Ta vešča vas je vse očarala, vlačuga, ki se plete za Celjani.« (Župančič 1972: 192). Pred dvorjani – vitezom Joštom – si prizadeva, da bi onečastil njeno ime, ko Veronika čarovništva in sodelovanja s hudičem nikakor noče priznati: »Izviha se mu pač, kot ve in zna. A nič zato: zame je brez besede zelo pretkana in nevarna vešča, in ta pravdač je dosti bistroid, spoznati mora, da je otrovala sinu srce in um s čarobami, in pôtle jo lahko s čisto vestjo prestavim iz življenja v smrt po pravdi in zakonu ...« (Župančič 1972: 202).

¹² Za pregled samo treh del z motivom čarovništva Veronike Deseniške sem se odločil, ker je dram z omenjenim motivom ogromno in bi z obravnavo vseh imel dovolj gradiva za samostojno diplomsko delo. Obsežen pregled motiva Celjskih grofov, s tem pa tudi motiva Veronikinega čarovništva, je naredil Bruno Hartman, sam pa sem se odločil za obravnavo treh najtehtnejših, literarno najbolj relevantnih dramskih besedil.

Veronikino nedolžnost po zasliševanju brani Pravdač, saj na njej ni odkril nobenega znaka čarovništva: »Čaroba njena je le očarljivost mladosti in lepote in miline, ki jo je Bog prižgal v nje čisti duši.« (Župančič 1972: 206), a Herman vztraja pri svojem in Pravdača obtoži zaljubljenosti v Veroniko: »Ha, tudi tebi je zmešala oči. – To je peklenski plamen, sam vrag ga je zanetil v nji – in ti, ti vidiš v njem nebeško glorio!« (Župančič 1972: 206).

Veronika je obtožena čarovništva, a obsojena ni, ker pred obsodbo umre od žalosti. K njej Herman pošlje Bonaventuro s kapljicami strupa, ki jih je zaužila Jelisava, da bi z njimi zastupil Veroniko, sebe pa odrešil ječe, v katero so ga vtaknili po Jelisavinem samomoru – Bonaventura je bil zaprt, ker je Jelisavi priskrbel »samomorilno orodje«.

5.1.2 Veronika Deseniška (Anton Novačan: *Herman Celjski*, 1928)

Novačan vključi lik Veronike Deseniške kot enega izmed glavnih likov drame o Hermanu Celjskem. Motiv čarovnice Veronike Deseniške je v drami v petih dejanjih glavni, postavljen ob bok motivu Celjskih grofov in njihovega vladanja. Drama prikazuje Veroniko kot ubežnico pred Hermanom II. in lovci nanjo, o njej in njeni obtožbi pa spregovori Žid Aron, ki povzame vaške govorice: »Mlada Veronika iz Desenic je omamila Hermanovega sina Friderika in ga zapeljala na pot zločina. Stari Herman je udaril z nogo ob tla. Med očetom in sinom vlada polna razprtija.« (Novačan 1928: 9). Herman se najprej sprašuje, kdo Veronika sploh je z besedami: »Kdo je Veronika? Navadna ženska, ki s penečo se krvjo samice dirja za enim samim moškim? Je več kot ženska? Je črni demon, poslana od božje roke, za naše grehe od kolena do kolena?« (Novačan 1928: 26), nadaljuje pa z razmišljanjem o tem, kako je lahko zapeljala Friderika: »S čim mi je zapeljala sina? Brez čarovnije to ni moglo biti, a čarovnije – to je znano! – нареkuje sam nečisti duh« (Novačan 1928: 35). Z zadnjim delom Herman namiguje na Veronikino čarovništvo in njeno zvezo s hudičem.

Lovci na Veroniko se na lovu počutijo nelagodno, saj se bojijo srečanja z Veroniko, ker »je z njo neka višja sila« (Novačan 1928: 13), eden od »lovcev« – Herič – pa je slišal, da je »neodoljiva. Kdor jo enkrat vidi, je omamljen in očaran.« (Novačan 1928: 13). Heričev strah je še toliko večji, ker je pomagal pri podiranju Friderikovega kočevskega gradu, v katerem so našli čarovniške pripomočke, ki naj bi bili Veronikini: »Ko smo podirali njegov kočevski grad, smo našli v skriti sobani pravo čarovniško kuhinjo. Kotli so stali tam z neko belo hudičevo tekočino, pa orodja, vsa tenka in lomljiva, pa knjige, težke in pošarane. Po stenah so

visele – sram me je povedati. Kristjan sem /.../ Grde podobe so visele tam. Razgaljene ženske in hudički s kopiti na nogah.« (Novačan 1928: 14).

Obtožbe dodajo tudi mnogi drugi Hermanovi zavezniki. Jošt npr. Veroniko obtoži čaranja z ognjem: »Izpod petâ so ji švigale krvave iskre in tudi pod pazduho ji je svetlikal ogenj.« (Novačan 1928: 60), pater Melhior pa krivega prerokovanja: »Jaz sem jo slišal. Bilo je prej ob prvem mraku, ko sem slišal mijavkanje, bi rekel, neko kruljenje in krivo prerokovanje. Še zdaj me trese zona.« (Novačan 1928: 60). Veroniko čarovništva obtoži tudi Barbara, Friderikova sestra, ko izve, da je Veronika po torturi priznala svoj zločin: »To je nevarna, nedostojna žena. Začel si jo ljubiti v kalu strasti in pitala te je s čarovniškim mlekom.« (Novačan 1928: 80), čeprav Friderik še vedno zatrjuje, da je Veronika nedolžna.

Po uporju ljudstva, ki ga vodi Eneja Silvij, na dan Veronikine obsodbe in pričakovane smrti na grmadi, Veroniko oprostijo, a Herman te razsodbe ne prizna. Kljub temu da ljudstvo Hermanovi odločitvi protestira, morajo s protestom končati, ko izvedo, da je Veronika hotela zastupati Hermana. Veronika je obtožena novega zločina in zaprejo jo na grad Ostrovec, kjer jo v kopalni kadi utopi Jošt.

Veronika je tekom drame obtožena, preganjana, po posredovanju ljudstva pa ni obsojena čarovništva, kar pa v njenem primeru ni garancija za nadaljnje življenje, saj jo podanik Hermana II. umori.

5.1.3 Veronika Deseniška (Bratko Kreft: *Celjski grofje*, 1932)

Glavna oseba Kreftove drame v petih dejanjih, ki bi jo lahko uvrstili v obdobje socialnega realizma, je Veronika Deseniška, obtožena čarovništva. Tako kot v Novačanovi drami se motiv čarovništva prepleta z motivom Celjskih grofov, na katerem avtor gradi celotno dramo. Veronika in Friderik sta v ječi in čakata na Hermanovo odločitev, o njuni usodi. Do Veronike je kritičen njen pastorek Urlik, ki ji naprti naslednja greha: »V zvezi s hudičem je Friderika prisilila, da se je poročil z njo. Tudi lansko nezgodo strica Hermana, ki je pri Radovljici padel s konja, pripisujejo njeni čarovniški moči.« (Kreft 1979: 44), čarovništva pa jo obtoži tudi grof Herman, Friderikov oče: »Veronika je kriva dveh zločinov: zapeljala nam je sina v umor in zapeljala ga je v stanovsko neenaki zakon. Veronika je čaravnica. To je včeraj tudi priznala.« (Kreft 1979: 47). Iz navedenega je razvidno, da so na Veroniki izvajali torturo, ki je bila vzrok priznanja čarovništva. Mučijo tudi Friderika, ki je razpet med pokorščino očetu in ljubeznijo do Veronike. Na očetovo prisilo in grožnjo o razdedinjenju

mora podpisati izjavo, v kateri obtoži Veroniko čarovništva: »Pri polni zavesti potrjujem, da me je zapeljala v umor Elizabete Frankopanke njena dvorjanka Veronika z Desenic. Nato me je prisilila, da sem jo poročil. Prepričan sem, da je to storila kot čarovnica s hudičevo pomočjo.« (Kreft 1979: 60).

Veronikina obsodba pa vendarle ni izrečena tako hitro, kot sta pričakovala Herman in Ulrik, saj si sodnik njenega »zločina« ne razlaga na enak način kot grofa: »Iz ljubezni same bi bilo težko definirati Veronikino čarovništvo, kajti njeno priznanje, da Friderika ljubi, in takisto priznanje Friderikovo Veroniki, bi nikakor ne zadoščalo za dokaz, da je Veronika čarovnica, kajti ljubiti drug drugega se ne pravi biti že pod oblastjo hudiča, ampak pod oblastjo srca.« (Kreft 1979: 46). Tisto, kar sodnika moti je umor Elizabete Frankopanke, ki se je zgodil na podlagi Friderikove ljubezni do Veronike: »Grof Friderik je res umoril Elizabeto – toda, gospôda – v umor ga je zapeljala brezvestna dvornica pokojne grofice, Veronika Deseniška, s čarovniškim strupom svoje ljubezni. Zato pride jutri pred sodišče.« (Kreft 1979: 46).

Zgodba se s sojenjem ne konča, saj Veronikino čistost ob sojenju brani pravdač, ki spozna, da je Veronika žrtev Celjskih grofov:

Herman je zaprl Veroniko, ker je zapeljala Friderika v stanovsko neenak zakon. Friderika so pripeljali iz Budima, obdolženega umora Elizabete. No, in zdaj pride od nekod neki sienski emigrant, obubožan knez, jurist, tajnik in kraljičin miljenček, in s Hermanom skuhata teorijo, da je Veronika čarovnica, in vi vsi verjamete, kakor da je to najsvetejša resnica. Na pol kmečkemu dekletu ste pripisali neko nadnaravno moč in jo ovekovečili s konstatacijo, da je čarovnica. (Kreft 1979: 52).

Pravdač ob sojenju sicer doseže Veronikino oprostitev, vendar ga Herman na koncu drame umori, kot tudi Veroniko, ki pa sicer v duhu čarovniških procesov ni obsojena na grmado.

5.2 JASNOVIDCI IN JASNOVIDKE

Jasnovidci so v človeški zgodovini vedno veljali za posameznike, ki imajo dar videnja prihodnosti. Zaradi radovednosti in neučakanosti, kaj bo prinesel prihodnji čas, so bili v družbi vedno cenjeni. Njihova prerokba, ki je bila npr. v antiki vedno resnična in ji posameznik ni mogel ubežati, je veljala kot nasvet, ki so mu posamezniki radi prisluhnili. Tako ni nič nenavadnega, da so se mnogi literarni junaki, kot sta npr. Ahil in Ojdip, zatekali v različna svetišča, kjer so jasnovidci izvajali svojo dejavnost, in želeli izvedeti svojo usodo. Zaradi

narave njihovega dela so bili pomembni sodelavci herojev, vladarjev, saj so s svojimi videnji prihodnosti pomembno vplivali na izbrane strategije osvajalskih pohodov in osebne odločitve, ko so bili vladarji notranje, duševno razdvojeni. V današnji družbi so jasnovidci še kako močno prisotni, saj se njihova dejavnost dnevno oglašuje, prerokbam pa določeni posamezniki tudi danes verujejo, a njihov družbeni status ni več tako visok, kot je bil nekoč.

V pregledanih delih je 12 likov, ki jih uvrščamo med jasnovidce ali jasnovidke, za vse pa je značilno, da imajo sposobnost napovedovanja prihodnosti, jih družba sprejema pozitivno ter njihovim napovedim rada prisluhne in se po njih ravna. Ugotovil sem, da je lik jasnovidca/jasnovidke razmeroma pogost in ni vezan na spol. V pregledanih dramah sem odkril 3 jasnovidce in 9 jasnovidk.

JASNOVIDCI

5.2.1 Sholar (Alojzij Remec: *Zakleti grad*, 1925)

Sholar je ena izmed glavnih oseb ekspresionistične drame v petih dejanjih. Je nezakonski sin nesojenega grofa Leonharda de Vacana, ki je obiskal grad in se zaljubil v Marjetico. Njuna ljubezen je skozi celotno dramo preizkušana, vendar na koncu zmaga dobro nad zlim, Sholar pa postane edini zakoniti dedič grajskega premoženja, a se vsemu bogastvu odpove. Konec je za mlad par enak pravljичnemu koncu, zato ni naključje, da je avtor dramo označil kot »romantično igro v petih dejanjih«.

Motiv ljubezni med Sholarjem in Marjetico je tako kot motiv maščevanja krivične smrti na grmadi, na kateri zgori Marjetičina mati, obsojena čarovništva, eden izmed pomembnejših motivov v drami, medtem ko je motiv Sholarjeve jasnovidnosti obrobne pomena. Sholar prerokuje na podlagi opazovanja zvezd in meni, da so zvezde postavljene tako, da kažejo na širjenje kuge: »Tako je z zvezdami, gospod, kot sem vam pravil. Saturn in Mars sta v konstelaciji. To kugo oznanjuje, vojsko, lakoto, umore in vseh vrst grozote.« (Remec 1926: 44). A ta napoved med dvorjani izzveni, saj si bolj od prerokovanja želijo njegovega igranja na lutnjo.

Ker se s prerokbo nihče ne obremenjuje, Sholar ni preganjan, obtožen ali obsojen zaradi nadnaravnega dara. Zaprejo ga po Pisarjevem krivem pričanju o Sholarjevi oblastilnosti, s čimer bi Pisar odstranil še zadnjo oviro na poti do grofovskega prestola po grofovi smrti.

5.2.2 Zvezdogled (Gregor Strniša: *Samorog*, 1964)

V poetični drami v treh dejanjih igra Zvezdogled obrobno, a pomembno vlogo, saj bralcu predstavi tako prihodnje dogodke kot dogodke o preteklosti, kar vpliva na lažje razumevanje besedila.

Zgodba se odvija v srednjeveškem mestu, ki ga oblega vojska, o kateri na začetku vsakega dejanja pripoveduje Glasnik. V mestu živi slavna družina Axtling z dvema hčerkama Margarito in Uršulo. Obe sta obtoženi čarovništva, prva zaradi tega, ker je v njo zaljubljen krvavi sodnik Bertram in jo ta hoče zase, druga pa, ker je le njena naznanitev edina rešitev za Margarito. Uršula doživi žalosten konec, Margarita pa se reši vsakršne krivde.

Motiv zvezdogledovega jasnovidstva je tako kot njegova vloga stranska, prepleta pa se z motivom neuslišane ljubezni in glavnim motivom, motivom čarovniških procesov. Zvezdogledovo vlogo lahko primerjam z vlogo zbora v antični drami, saj je tudi Zvezdogled povezovalc dogodkov med sedanjim dogajanjem, preteklostjo in prihodnostjo, komentator in razsodnik dejanj, ki se v srednjeveškem mestu izvajajo. Je jasnovidec, predstavnik srednjeveškega sveta, ki prerokuje iz zvezd. O njegovem početju izvemo iz njegovega dialoga z Margarito:

ZVEZDOGLED: To je prvi jesenski dan.

MARGARITA: Se spomniš, to bo tista noč, ko si mi prerokoval, da me bo snubil kdove kdo. Večeri se –

ZVEZDOGLED: Ne veruješ, da se prihodnost lesketa v ozvezdijh nočnega neba. (Strniša 1988: 10–11).

Zvezdogleda nihče ne obtoži, preganja ali obsodi zaradi nadnaravnega dara, ampak ga ima družba v čislh.

5.2.3 Uraš (Ivo Svetina: *Vrtovi in golobica*, 1991)

Uraš je v pravljичni igri v verzih, poetični drami v dveh dejanjih, v kateri igra eno glavnih vlog, predstavljen kot astronom, opazovalec zvezd. Vendar pa je to opredelitev potrebno dopolniti, saj je Uraš poleg astronoma tudi jasnovidec, ki prerokuje z opazovanjem zvezd. Kralj Nin ga označi kot »Uraša njegovega dalekovidnega« (Svetina 1994: 27) in kot »Uraša modrega« (Svetina 1994: 49). Večkrat ga prosi za prerokovanje njegove usode, kar Ninu služi kot nasvet pri vladanju: »Povej mi, opazovalec zvezd, ki sem ti vrh stolpa zgradil zlato kletko, iz katere gledaš nočno nebo, globino zvezdnato, se bo kdaj na dnu dna zaiskrila

temna jagoda krvi, ki oznani pričetek večne noči? Povej mi ti, ki veš, kar nihče ne ve, kdaj oblast postane slast opojna, ki hipa treznega ne zmore?» (Svetina 1994: 43). Nin sumi, da ga njegova žena, kraljica Šamuramata, vara, boji pa se tudi za lastno življenje, saj se zaveda, da bi lahko kraljičinemu ljubimcu postal prepreka pri dosegu babilonskega prestola.

Ker Uraš ve za incestno razmerje med kraljico Šamuramato in njenim sinom Adadom, mu je dar jasnovidnosti odveč, saj ne želi z njim nikogar pogubiti: »In jaz, ki že na veke stojim tu gori, na tej bakreni plošči, vrteči se neprestano po krožnici planetov, naj sporočam njim, tam doli, prihodnost, čas, ki ga še ni, čigar beseda je – usoda. Oko slepo, vsevidno, zakaj si me izbralo za svojo solzo, da z njo hladim plitke rane svojemu kralju in njegovim sužnjem ...« (Svetina 1994: 63). Kljub vsemu strahu, ki ga Uraš pretrpi, kralj Nin ne izve za incestno razmerje, saj ga prekine Adad sam iz ljubezni do Shale, s katero pa ne more užiti sreče, saj jo mora žrtvovati v čast izginotju svoje matere in upadanju velikih voda.

Motiv jasnovidnosti je stranski motiv, ki zaradi Uraševega molka ne vpliva tako močno na dogajanje v drami, se pa prepleta z glavnim motivom Ninovega vladanja v času velike vode in motivom incestnega razmerja med Šamuramato in Adadom.

Jasnovidec Uraš je v drami cenjen, nihče ga ne obtoži, preganja, obsodi, saj ima napovedovanje prihodnosti v okolju, v katerega je drama postavljena, pozitivno konotacijo.

JASNOVIDKE

5.2.4 Dolores (Dragan Šanda: *Lepa Vida*, 1915)

Dolores nastopa v tragediji v petih dejanjih iz vmesnega obdobja med moderno in ekspresionizmom kot stranska oseba. Pojavi se na španskem dvoru, kamor prijadra Slovenka Vida z Doloresinim gospodarjem Gonsalvom potem, ko zapusti moža Drejo in majhnega otroka. Vido v te kraje privleče hrepenenje, ki je tudi osrednji motiv Šandove drame, pa naj si bo po neizživetosti ljubezni ali boljšem življenju. Zgodba se konča tragično, saj je Vida razkrinkana, obtožena čarovništva, na koncu pa stori zaradi svojih sramotnih dejanj samomor.

Poleg glavnega motiva hrepenenja po neuslišani ljubezni in boljšem življenju se v precejšnjem obsegu pojavlja tudi motiv vedeževanja. Ena izmed vedeževalk v tragediji je Dolores, prikazana v vlogi Vidine družabnice in osebne vedeževalke. Vida jo prosi za pogled v prihodnost: »... čuj, podobe vzemi, in vedežuj bodočnost lepšo mi, da, vedežuj!« (Šanda 1915: 131), Dolores pa ji napove dvojno plat njenega življenja, kakor jo je videla tudi

čarovnica Vrečajka: »Z Gonsalvom tu v ljubezni spojeno. /.../ Tu križ in spodnjega svetá je znak – res čudno, čudno! – Tukaj dveh oseb usoda tesno s tvojo spaja se, in dalje potovanje je simbol.« (Šanda 1915: 131). Navedene replike kažejo na Vidino preteklost, o kateri španski dvor ne ve ničesar.

Zaradi svoje dejavnosti Dolores ni obtožena, preganjana ali obsojena. Z njo in njenim darom se nihče pretirano ne obremenjuje, ker se nikomur ne zdi nevarna.

5.2.5 Katina (Alojzij Remec: *Kirke*, 1922)

Vedeževalka Katina igra v komediji v štirih dejanjih obrobno vlogo, kot je tudi motiv vedeževanja v dramskem besedilu stranski motiv. Prepleta se z glavnim motivom prekupčevanja imetja, saj glavna oseba, Berta, besno prekupčuje z vsem, kar se da spraviti v denar. Njeno sleparsko početje vpliva na vse, ki pridejo v stik z njo, saj ti postanejo prav tako grabežljivi, kot je Berta sama.

Katina se pojavi zgolj v nekaj replikah, ko prerokuje glavni junakinji Berti. Naslavlja jo kot »lepo gospodično, ki ji srečo pove« (Remec 1922: 219). Berti pogosto prerokuje o ljubezni z Andijem s pomočjo kart: »Kakor zadnjič, lepa gospodična. Imate ljubega, ki Vam ga hoče druga prevzeti. Glejte pikovo damo zraven srčnega fanta! In pismo ste dobili s slabimi novicami. Krog Vas so prijatelji. Varujte se jih! Samo eden je zvest. Temu zaupajte. Veliko denarja boste še pridobili. Poročili se boste kmalu. Imeli boste mnogo pridnih otrok. Dočakali boste visoko starost. Še enkrat, gospodična, da Vam o ljubezni povem ...« (Remec 1922: 220). Njene napovedi delujejo zelo splošno, zato ne deluje prav nič nenavadno Bertina replika o nenehnem ponavljanju enih in istih presplošnih napovedi: »To vse ste mi že desetkrat povedali.« (Remec 1922: 220). Ker Katina opazi Bertino nezadovoljstvo, ji obljubi, da bo naslednji dan prerokovala iz zvezd, prav tako pa s pomočjo čudežnega ogledala prikazala Bertine sovražnike: »Jutri Vam bom prerokovala iz zvezd ... In Vam prinesem čudotvorne vode, ki žalost prežene in ljubezen rodi! In Vam pokažem prijatelje, ki žele hudo, in ono, ki Vam hoče ljubega prevzeti /.../ Pokažem Vam jo v čudodelnem ogledalu.« (Remec 1922: 220). Kljub vsem obetom se Berta z njenim vedeževanjem ne obremenjuje pretirano, ampak se zdi Katinino prerokovanje nekaj povsem rutinskega, Berta se ob njem celo dolgočasi, ker niti ne pričakuje presenetljivih informacij. Pomembno vlogo pri vsem skupaj pa igra tudi dejstvo, da je bilo vedeževanje postavljeno v komedijo, v kateri vložek vedeževanja deluje prej smešno kot resno.

Katina zaradi svoje dejavnosti ni obtožena, preganjana ali obsojena, z njenim likom se v drami nihče pretirano ne ukvarja.

5.2.6 Nada (**Andrej Hieng: *Izgubljeni sin*, 1974**)

Nada se kot stranska oseba pojavi na koncu melodrame v štirih slikah. Očetu njenega izbranca, kriminalca Milana, ki je ravno v času dogajanja drame prestal zaporno kazen in je med drugim tudi oče njenega otroka, prinese pomembno sporočilo, da je njegov sin – »izgubljeni sin« – umrl v prometni nesreči. Očeta novica ne pretrese, saj o svojem izgubljenem sinu ne želi govoriti niti takrat, ko se v obliki izprašujoče vesti pojavi Edo Vetrin, njegov nezakonski sin, ki od njega zahteva prepis hiše kot plačilo za njegov molk.

V drami je Nada predstavljena kot potencialna vedeževalka, saj jo oče pomenljivo vpraša: »Nada, kdaj si zadnjič vlivala svinec?« (Hieng 1976: 72), s čimer namiguje na dejavnosti, s katerimi jasnovidke napovedujejo prihodnosti. Nada se nad izrečenim samo začudi: »Kaj je to?« (Hieng 1976: 72), a oče ne odneha: »Oh! – No, nič ne de! – Vlivali bomo!« (Hieng 1976: 72), iz česar lahko sklepam, da oče predvideva, če pa že ne predvideva, pa si želi, da bi bila Nada jasnovidka. Kot neke vrste posmeh površnemu branju horoskopov reče: »Ljudje premalo mislijo. Horoskope berejo in ničesar ne razumejo. Upoštevajo Sonce in Venero in Marsa in Merkurja, Uran in Jupiter ne veljata dosti, in tu je past« (Hieng 1976: 72–73).

Motiv vedeževanja je v drami komaj prisoten, vsekakor stranski, prepletajoč z glavnim motivom družinskih spletk in zdrah, ki skozi celotno dramo počasi a vztrajno prihajajo na površje. Prav tako je Nadina nadnaravna komponenta v drami nenatančno izpričana, iz očetovih replik pa je razvidno, da se slednja zanima za astrologijo.

5.2.7 Ciganka (**Rudi Šeligo: *Svatba*, 1981**)

Ciganka je v drami v štirih dejanjih stranska oseba, ena izmed tistih, ki na lastno pest poročijo Lenko in Jurija, vaška posebneža. Problem, s katerim se glavna junaka drame magičnega gledališča¹³ srečata, je, da se zaradi umske omejenosti uradno ne moreta poročiti.

¹³ Magijsko gledališče prikazuje pozabljenega, potlačenega posameznika, človeka magijsko-mitske kulture. Ta je s svojo pojavo zgovorno opozoril na tisto, kar družbi, ki je predstavljena v besedilu, primanjkuje (Borovnik 2005: 105).

Ker jima kaj takega ni dano, se skupina marginalcev, ki jo predstavljajo narkomani, shizofreniki in zapuščeni ljudje, odloči, da bo izvedla poroko. Ta se ob koncu drame razveljavi zaradi zamer med vaškima posebnježema in skupino marginalcev.

Lik Ciganke nastopa v vlogi jasnovidke: »Vi veste samo za prihodnost, nič za zadaj, in pomešaš ta dva pasiona ...« (Šeligo 1981: 8), ki Lenki pred »poroko« prerokuje in svetuje, naj nikoli ne prevara Jurija, čeprav ji je kaj takega menda namenila usoda: »Ne naredi tega, zunaj ti na tvojem mestu visi bradata zvezda. To je slabo« (Šeligo 1981: 31).

Motiv vedeževanja je v tej drami stranski, se pa uspešno prepleta z glavnim motivom življenja vaških posebnžev in motivom Lenkinega čarovništva.

Cigankina pojava v družbi, ki je predstavljena v drami, ni nenavadna, zato je nihče ne obtoži, preganja ali obsodi. Je pa na nek način zaznamovana, izobčena iz obče družbe, ki ciganko z drugimi obrobneži (narkomani, shizofreniki, ločenci ...) postavi v območje marginalcev.

5.2.8 Princesa Nur (Ivo Svetina: *Šeherezada*, 1988)

Nur nastopa v poetični drami v dveh delih kot ena izmed glavnih oseb. Zgodba, v kateri nastopa, je postavljena v območje vzhodnih neevropskih kultur, kjer vlada sultan Šahrijar. Harmonično ozračje srečnega vladanja prekine skok čez plot sultanove prve žene Parisade, ki nad kraljestvo priključuje pogubljenje. Šahrijar da pobiti vse device v kraljestvu, ostaneta le še Šeherezada in Dunjesada, hčerki vélikega vezirja. Šeherezada čudežno prepriča Šahrijarja, da je njegovo početje nesmiselno, morija se konča, Šeherezada pa postane Šahrijarjeva žena.

V glavni motiv boja za Pavji prestol je avtor vpletel več stranskih motivov, med drugim tudi motiv prerokovanja, ki ga izvaja Nur, saj poseduje nadnaravni dar jasnovidnosti. Dvorjani jo označijo kot vsevedko: »Kdo vé? Vprašati bo potrebno Princeso Nur, ona vse vé. Ona je Knjiga.« (Svetina 1989: 94), iz njenih replik pa je razvidno, da napoveduje prihodnjo usodo dvora: »Pričelo se je! Ko kri prvič poteče, jo samo še kri zaustavi!« (Svetina 1989: 110). Za prerokovanje jo večkrat prosi tudi sultan in brat Šahrijar: »O, sestra, ki si vsa od modrosti, povej mi, kaj se bo dogodilo v času, ki ga še ni!« (Svetina 1989: 95), ki se za svoj položaj boji. Nur proces prerokovanja v pogovoru s Šahrijarjem poveže s telesno hibo, ki jo je zaznamovala za vse življenje – grbo: »Moja grba je utež tvoje oblasti. Kolikor bolj se nagne – in nagiba se! – tvoj prestol, težja je moja grba.« (Svetina 1989: 115).

Za svoja videnja Nur ni preganjana, ampak cenjena. Prav tako je nihče ne obtožuje, obsoja, kar je povsem v skladu z vzhodnimi kulturami, kjer je nadnaravni dar jasnovidnosti izredno cenjen.

5.2.9 Mati sultanka (Ivo Svetina: *Šeherezada*, 1988)

Mati sultanka je ena od glavnih oseb poetične drame v dveh delih – *Šeherezade*. V dramo z glavnim motivom boja za Pavji prestol je avtor uspešno vključil tudi stranski motiv prerokovanja. Tako kot Nur je tudi Mati sultanka jasnovidka. S sposobnostjo preučevanja zvezd ugotovi, da kraljestvu ne sme nikoli zavladati njen prvorojenec, saj bi to pomenilo pogubo kraljestva: »Gospodar in sin moj, ne boj se slepega brata! Na meni je bilo, ko se je rodil, da sem razbrala znamenja na nebu, ki so napovedovala silno nesrečo, ko bi sedel on na Pavji prestol. In preprečila sem, da bi se nam hudo godilo.« (Svetina 1989: 95). Kot je razvidno iz citata, je Mati sultanka svojemu prvorojencu iztaknila oči, s tem pa preprečila njegovo vladanje. Svojo jasnovidnost večkrat poudarja, ko tolaži zaskrbljene dvorjane. Hčerko Nur, ki po bratovem uboju njegove prve žene, ki ga je prevarala s črnim sužnjem, sluti hude čase v kraljestvu, tolaži z besedami: »Dokler sem jaz tu, bosta moja sinova vladala vsak svoji polovici sveta! Jaz ju vodim po poti usode! Jaz razbiram sporočila zvezd!« (Svetina 1989: 112).

Mati sultanka za svoja dejanja, ki jih stori na podlagi nadnaravnih sil, ni kaznovana. Nihče je ne preganja, obtoži, obsodi, pa čeprav je iztaknila očesi lastnemu sinu in mu na ta način onemogočila neomejeno in kakovostno življenje. Ker se njen zločin pojmuje kot zločin za skupno dobro, je na dvoru cenjena, kot je cenjen tudi njen dar branja iz zvezd.

5.2.10 Nada (Dušan Jovanović: *Jasnovidka ali Dan mrtvih*, 1988)

Hišna pomočnica Nada v drami v treh dejanjih nastopa v vlogi jasnovidke, ki glavnemu junaku, Hrabru, s svojim podedovanim darom jasnovidnosti svetuje pri poslovnih in osebnih odločitvah. Hrabrova mati Milka spletkari s prijateljico Silvo, saj želi Hrabra omožiti z eno od Silvinih hčera, a načrt propade, kajti Nada vse naklepe zaupa Hrabru. Tudi poslovne spletke niso varne pred njenim jasnovidstvom.

Nadin lik je med najpomembnejšimi v drami, motiv jasnovidstva pa je stranski, saj glavni motiv predstavlja spletkarsko življenje sodobne meščanske družbe. Hrabro Nado označi z besedami »moj prijatelj jasnovidec« (Jovanović 1988: 35), kajti ne želi, da bi jo kdor koli

razkrinkal. Odločitev za sodelovanje z jasnovidcem utemeljuje kot zakonito, saj uporaba privatnih obveščevalnih služb ni zakonita: »Ker je uporaba privatnih obveščevalnih služb nezakonita, se poslužujem jasnovidca, ki mi redno poroča, kaj kdo reče, stori, ali misli. Povedal mi bo, kaj gospa Silva, ki ves čas spletkari z mojo materjo, naklepa v svojem črnem srcu. In prav tako me bo obvestil, kaj Matko zdaj šepeta v uho šefu varnostnikov.« (Jovanović 1988: 37). Nadino jasnovidnost Hrabro izkoristi za izsiljevanje denarja od znanca Matka, ki zaman zatrjuje, da denarja nima: »Potem vzemi denar z enega od treh svojih osebnih računov v tujini. Enega imaš na Dunaju, drugega v Zürichu in tretjega v New Yorku – Chemical Bank: zadnjih devet števil 586445099, geslo – paradiž zdaj.« (Jovanović 1988: 44). S svojim vedenjem Hrabro vzbuja strah med družbenimi veljaki, ki izpuhti, kakor hitro ugotovijo, da je Nada hčerka znanega vidca, ki je bil vpleten v sumljive posle, Kostje Bendra. Z njim ima Nada telepatsko zvezo.

Njene jasnovidnosti pa je konec, ko Hrabro zavrže Nadino ljubezen in se zaplete z Glorio. Nada oslepi in izgubi dar jasnovidnosti, ki se prenese na Glorio: »Sploh nič ne vidim! /.../ Zaman! Nimam več te sposobnosti. Zapustila me je moč, usahnila ... Zdaj sem navaden človek.« (Jovanović 1988: 79).

Nado začasa njene jasnovidnosti zaprejo, a je ne kaznujejo, obsojajo, temveč želijo koristiti njeno jasnovidnost najvplivnejše osebe v drami. Po izgubi dara postane v drami nezanimiva.

5.2.11 Gloria (Dušan Jovanović: *Jasnovidka ali Dan mrtvih*, 1988)

Gloria je hčerka ameriškega ambasadorja Stonea, ki v Jovanovićevi tridejanki pridobi dar jasnovidnosti v paketu s Hrabrovo ljubeznijo od Nade. Njen dar zbega tako Glorio kot osebe, ki jo obkrožajo. Svoje videnje prihodnosti Gloria opiše z besedami: »To, kar vidim, je samo v meni čisto. Prej sem govorila z očetom. Ničesar nisem mogla izgovoriti, ne da bi me napačno razumel /.../ Predstave mene (moje predstave), ki vidim, pa vztrajno blodijo proti tisti najrahločutnejši meji, ki jo lahko v nežnosti prekosi edino izginjanje ...« (Jovanović 1988: 88).

Motiv jasnovidnosti je v drami stranski, prepleten z glavnim motivom spletkarskega življenja sodobne meščanske družbe. Gloriina vloga je do prenosa jasnovidnosti, ki se zgodi v 3. dejanju, stranska, z darom jasnovidnosti pa postane dominantna. Nihče je ne preganja, obtožuje, a vseeno zbeži.

5.2.12 Starka (Dušan Jovanović: *Antigona*, 1994)

Nadnaravne značilnosti v Jovanovičevi drami v desetih dejanjih, ki so naslovljena kot poglavja v romanih, poseduje Starka. Njena vloga v drami je stranska, kot je stranski tudi motiv jasnovidstva, vpleten v glavni motiv bratomorne vojne.

Fabula drame je vzeta iz antične književnosti. V glavni vlogi sta Polinejk in Eteoklej, brata in borca za tebanski prestol. Ker se ne moreta sporazumno dogovoriti, kdo bo vladal Tebam, vsak na svoj način prepričujeta sorodnike, kdo je primernejši kandidat za prestol. Konsenza ne dosežeta, zato Kreon predlaga medsebojni spopad, zmagovalec pa bo postal samostojni vladar Teb. V spopadu, ki je podrobno popisan in izgleda kot športna tekma, padeta oba. Mir pa ni dosežen niti po njuni smrti, saj se pojavijo nesoglasja tudi ob pokopu obeh, ki ga Antigona in Ismena izvršita kljub Kreonovi prepovedi.

Starko Ismena označi z besedno zvezo »WC Frau, čuvajka sekreta« (Jovanović 1997: 14), ki »za pest drobiža tudi prerokuje« (Jovanović 1997: 14). Njena jasnovidnost je odvisna od človeških iztrebkov, iz katerih je menda sposobna vedeževati: »Ordinira kar na stranišču. Greš na stranišče kakat, ne potegneš vode, prideš ven. Ona gre noter, pogleda drek, pride ven in ti pove usodo. Skrivaj svoje govno pred njo!« (Jovanović 1997: 14), Antigona in Ismena pa menita, da potrebuje za svoje prerokovanje samo eno od lukenj, kamor pogleda: »Sploh ne gleda več dreka. Najraje pogleda kar v usta. Rit, usta, ni važno. Samo, da ji pokažeš luknjo – pa imaš diagnozo.« (Jovanović 1997: 14). Starka ima dva obraza, saj hkrati igra tudi sfingo, ki je v grški mitologiji poznana kot stražarka mest in jasnovidka.

Za njena jasnovidna dejanja ni obtožena, preganjana ali obsojena, se pa Antigona in Ismena norčujeta tako iz nje: »No, ti, ki vse veš, kdaj?« (Jovanović 1997: 16) kot tudi iz vsega drugega nadnaravnega. V tem je tudi velika razlika med Jovanovičevo in Sofoklejevo Antigono, kjer so bogovi in nadnaravno na pomembnem mestu.

5.3 ANTIČNE ČAROVNICE

Čarovnice so bile v grški mitologiji vsaj tako pogoste kot jasnovidke. Navadno so bile polboginje ali nimfe, ki so posedovale čarobno moč. Gradile so pomemben, a ne glavni del grškega panteona, saj so bile v nekaterih primerih posrednice med bogovi in navadnimi smrtniki, bogovom in njihovim odločitvam pa podrejene. V literarnem kanonu grške antične književnosti sta zaradi pojavljanja v mnogih mlajših literarnih delih najbolj poznani čaravnici Kirka in Medeja, prva iz Homerjeve *Odiseje*, druga pa iz Evripidove *Medeje*.

V pregledanih dramah sem odkril 4 like čarovnice, ki so bile vzete iz antične književnosti. Vse so ženskega spola. Vsi liki čarovnice razen lika čarovnice Kirke, ki se pojavi dvakrat, se pojavijo samo po enkrat.

5.3.1 Elektra (Mirko Zupančič: *Elektrino maščevanje*, 1988)

Elektra je bila ena od hčera Agamemnona in Klitajmnestre, mikenskega kraljevskega para. V grški mitologiji je veljala skupaj z bratom Orestom za maščevalko očetovega umora, kot takšna pa je predstavljena tudi v Zupančičevi tragediji v dveh delih. Klitajmnestra in Ajgist sta med grško vojno za Trojo postala ljubimca. Da bi srečo lahko uživala dlje časa, ubijeta Agamemnona, s tem pa si naprtita greh pogube. Orest in Elektra se namreč odločita, da bosta maščevala očetovo smrt. Avtor zaključek drame nekoliko spremeni, saj Ajgista ne ubije Orest, ampak ga raztrgajo psi. Ne glede na spremembo konca pa je pravici s tem zadoščeno.

Poleg glavnega motiva maščevanja očetove smrti je v drami med drugim kot stranski motiv prisoten tudi motiv čarovništva. V tej vlogi je obrobno predstavljena ena izmed glavnih oseb, Elektra, ko v svojem zatočišču skupaj s starcem in dekletom uprizarja obredni ples, ki »ponazarja rojstvo, brstenje, umiranje in smrt« (Zupančič 1997: 37). Drugih znakov nadnaravnih moči, čaranja, urokov ali obtožb zoper čarovništvo v drami ni zaslediti.

Za svojo dejavnost Elektra ni obsojena s strani družbe, niti se s problemom čarovništva v drami nihče posebno ne obremenjuje, ampak velja ta za sestavni del posameznikovega življenja, kot je bilo to v navadi v antični Grčiji.

5.3.2 Medeja (Dane Zajc: *Medeja*, 1988)

Medeja je glavna junakinja istoimenske Zajčeve poetične drame v treh dejanjih. Kot lik se je pojavila že v grški mitologiji, o njej je prvi pisal Evripid, kasneje pa se je pojavila še v mnogih drugih delih evropske književnosti. Medeja zato, da bi se njen ljubimec, Jazon, lahko povzpел na prestol v Jolku, umori kralja Peliasa. S tem pahne sebe in Jazona v divjo Akastovo gonijo, saj zadnji želi maščevati očetov uboj. Odnos med Jazonom in Medejo se zaostri, ko se Jazon zaljubi v Glauko in njeno oblast na Korintu. Medeja se Jazonu maščuje tako, da ubije njuna lastna otroka, Glauki pa podari začarane premete, ki jo prav tako pogubijo.

Motiv čarovnice je v tej drami prevladujoč, prepleta pa se z motivoma pregona zaradi uboja in uboja iz želje po oblasti. Medeja kot čarovnica, ki svoje nadnaravne moči uporablja za doseg lastnih ciljev in maščevanje, predstavlja strah in grozo pri kraljevih hčerkah, ki sta

se zagledali v Jazona, njenega moža, a si ga ne drzneta zapeljati, ker menita, da: »bi ju urekla v krokodila ali kozo, saj je zmožna odurnih čarovnij« (Zajc 1989: 269–270). Kraljevi hčeri jo označita tudi kot »čarovnico, barbarko iz Kolhide« (Zajc 1989: 270). Kot čarovnico jo označi tudi Akast: »Princ voda, ki legaš s čarovnico iz Kolhide, žensko z mnogimi obrazi, z mnogimi telesi, z mnogimi mednožji« (Zajc 1989: 286). Nadnaravno moč v drami dokazuje s pomladitvijo Jazonovega dedka, podobne »storitve« pa si želi tudi kralj Pelias, ki ne doživi Medejine čarovnije, ampak uboj. Svojo čarobno moč dokaže tudi z maščevanjem nad Glauko, Kreontovo hčerko, Jazonovo ljubico in bodočo ženo, ki ji splete poročno ogrinjalo in podari začaran diadem. Posledice čuti nesojena Jazonova nevesta Glauka, ko oba darova obleče: »Hitro! Ta diadem mi stiska glavo, da se cvro možgani. Ta obleka, ki me požira, cefra kožo, polni pljuča z ognjem. Daj jo stran. Stran jo daj, oče!« (Zajc 1989: 315).

Medeja nastopi tudi kot jasnovidka, saj Jazonu napove, da ne bo nikoli zavzel Peliasovega prestola: »Ne vidim te na tem prestolu v časih, ki jih vidim. Ne tebe ne najinih sinov. Druge obraze, druge postave, druga kronana čela vidim ... Sebe ne vidim nikjer. Tebe vidim. Nisi to, kar misliš, da boš.« (Zajc 1989: 279). Za svoja dejanja Medeja ne odgovarja, je pa preganjana.

5.3.3 Kirka (Dane Zajc: *Medeja*, 1988)

Čarovnica Kirka, ki jo poznamo iz Homerjeve *Odiseje*, se pojavi v Zajčevi poetični tridejanki *Medeji*. Igra obrobno vlogo, čeprav je motiv čarovnice poleg motivov pregona zaradi uboja in uboja zaradi oblastiželjnosti v drami prevladujoč. Za prevlado motiva čarovnice poskrbi čarovnica Medeja, ki želi z Jazonom osvojiti kraljestvo Jolk, a po Akastovem pregonu in Jazonovi nezvestobi ostane praznih rok. Iz maščevanja ubije lastna otroka, z začaranimi predmeti pa pogubi tudi Jazonovo nesojeno nevesto, Glauko.

Kirka nastopa le v prizoru, ko Medeja in Jazon bežita pred maščevalci smrti kralja Peliasa. Medejo in Jazona zveže v zakon. Njena čarovniška plat se razkrije takrat, ko neznani kapitan išče svoje mornarje, pa jih najde v svinjaku, spremenjene v svinje. Kapitan Kirko prosi: »Jih boš zdaj odčarala, gospodarica?« (Zajc 1989: 297), s čimer nakaže, da ima Kirka nadnaravno moč. Kirka je predstavljena tudi kot jasnovidka, saj želi prerokovati Medeji in Jazonu, a Medeja tega noče, ker se boji njenih prerokb, ki bi potrdile Medejine prerokbe: »Naj pokličem sence iz prihodnosti? Jazon?« (Zajc 1989: 298).

Ker Kirkina dejanja niso zlonamerna, nisem nikjer zasledil, da bi bila Kirka preganjana ali obsojena čarovništva. Takšno dejanje je povsem v duhu antične književnosti.

5.3.4 Kirka (Veno Taufer: *Odisej & sin ali Svet in dom*, 1990)

Kirka v Tauferjevi poetični drami v petih dejanjih opravlja obrobno vlogo. Pojavi se zgolj v 3. dejanju, ko je predstavljena Odisejeva pot. Odisej se vrača na rodno Itako, kjer vlada razvrat, saj se množica moških poteguje za roko Odisejeve žene Penelope. Ta še vedno verjame v Odisejevo vrnitev, vanjo pa upa tudi Telemah, njun sin, ki se odpravi na pot, da bi poiskal očeta in vrnil kraljestvo v harmonično stanje. Odisej se vrne z dolge poti, pobije nadležne snubce in zavlada Itaki.

Glavni motiv Tauferjevega Odiseja je motiv poti, vračanja domov, ki ga spremlja več stranskih motivov, med drugim tudi motiv Kirkinega čarovništva, o katerem govori Odisej, ko med postankom pri njej nezaupljivo sprejema Kirkinе ponudbe, med drugim tudi ponudbo za potešitev spolne sle: »Zahtevaš prijaznega čustva od mene, ki si mi sprevrgla tovariše v svinje. Zvijajčno ponujaš posteljo in sebe, da me v goloti še ob moštvo spraviš! Ne ležem prej s tabo, dokler ne prisežeš, da nimaš nobenega zla več za bregom, da posadiš moje fante za mizo, bogato obloženo, v hiši razkošni, kot se spodobi.« (Taufer 1990: 27).

Dejanje čarovnice Kirke nihče ne obtoži ali obsodi javno, zaradi njenih dejanj tudi ni preganjana. Nadnaravna dejanja v drami so nekaj povsem običajnega, kot je to praksa v motivih, ki so vzeti iz antike.

5.4 DUŠEVNO ZAZNAMOVANE ČAROVNICE

S čarovništvom so se ukvarjali tudi tisti, ki so bili v družbi predstavljeni kot norci, posamezniki, ki so bili zaradi duševnih hib s strani družbe obravnavani pokroviteljsko. Njihovih besed in dejanj nihče ni jemal resno, ker jih je okolje, v katerem so živeli, naredilo za osebe, ki v obstoječi družbi ne morejo funkcionirati samostojno in so nenehno od nekoga odvisni. Ob takšnem razmišljanju družbe je bila posameznikova usoda zapečatenata, družba pa se z njegovimi dejanji ni pretirano obremenjevala, saj je bil ravno zaradi odvisnosti od drugih takšen človek sam po sebi nenevaren za kakršno koli zlo dejanje. Posledično imajo tudi v književnosti duševno zaostale osebe poseben status, kažejo pa se v obliki vaških posebnežev, desetih bratov itd. V veliko primerih se v besedilih z duševno zaznamovanimi posamezniki srečamo s krivičnostjo družbe, ki hoče voditi njihovo življenje, včasih pa na te osebe prevali

krivda nekoga drugega. Zaradi norosti in nenavadnega vedenja so namreč idealni grešni kozel, ki ga nihče ne brani, saj bi s tem na kocko postavil lastno življenje.

V to skupino sem uvrstil štiri like, ki v družbi, v kateri živijo, veljajo za nekoliko posebne osebe, osebe, ki ne ustrezajo družbenim normam, imajo pa posebno, intuitivno moč, vidijo tisto, kar druge dramske osebe ne. Vsi obravnavani liki so ženskega spola.

5.4.1 Uršula (Gregor Strniša: *Samorog*, 1964)

Lik Margaritine sestre dvojčice Uršule je v poetični tridejanki eden izmed glavnih. Zgodbo, postavljeno v oblegano srednjeveško mesto, obdano z obzidjem, v katerega so vzdane samorogove kosti, zaznamuje čarovniški proces, v katerem se znajde Margarita, ki za svojo svobodo obtoži čarovništva sestro Uršulo. Uršula se obtožb ne brani, ampak voljno sprejme svojo usodo.

Motiv čarovniških procesov je v tej drami prevladujoč, saj na svojevrsten način prikazuje utrip srednjeveškega vsakdana. Ena od žrtev čarovniških pregonov je Uršula, ki velja za najbolj nenavadno osebo v *Samorogu*, saj večkrat omeni, da vidi samoroga, ki straži mesto, pred njim beži, prav tako pa si smrti želi čim prej, zato sprašuje rablja, »kdaj jo bo ubil« (Strniša 1988: 76).

Čarovništva jo javno obtoži Bertram: »Primité – čarovnico!« (Strniša 1988: 108), na njeno javno usmrnitev pa meščane vabi Pincus: »To bi pisan jesenski dan: Pred stolpom, ki lepo igra, bo danes sam hudič sežgan!« (Strniša 1988: 111). Glasnik sporoča meščanom sklep sodišča, v katerem je zajeta Uršulina obsodba: »Tako razsoja krvava rihta: Uršula Axtling je kriva, da je hudobno nagovarjala svojo sestro Margarito, naj kupi goljufivo ptico, ker je v ptici bil hudič – da je krivo pričala zoper svojo čisto sestro, pravično Margarito Axtling – da pa se je sama v resnici ponoči vdajala hudiču! Satan ji je zmešal glavo, da Uršula nič več ne ve in govori v jeziku pekla, ki ga živa duša ne zna.« (Strniša 1988: 117). Edini, ki se z obsodbo ne strinja, je Zvezdogled, ki na koncu drame poudari, da je Uršula »čista devica« (Strniša 1988: 126). Kljub vsemu Uršula, obsojena čarovništva, zgori na grmadi.

5.4.2 Lenka (Rudi Šeligo: *Svatba*, 1981)

Vaška posebnica Lenka je glavna oseba Šeligove drame v štirih dejanjih, ki jo uvrščamo med drame magičnega gledališča. Zaradi njene umske omejenosti ji ni dovoljeno, da bi se

uradno zvezala z Jurijem, čeprav ga ljubi. V odnos posežejo marginalci, zaljubljenca zvežejo, a po sporu zakon razglasijo za neveljaven.

V glavni motiv življenja vaških posebnežev je avtor vpletel tudi motiv ljubezni med Jurijem in Lenko ter motiv čarovništva. Lenka namreč poseduje nadnaravne moči, s katerimi se marginalcem predstavi v neke vrste obredu, s tem pa doseže, da prislunhejo njenemu problemu in posežejo v zakonske pravice. Obred izvede tako, da najprej ukaže nebu, naj bo noč, ko pa se stemni, uprizori pot njene roke skozi plamen sveče, pri čemer ne doživi nikakršnih opeklin. Po obredu vnovič ukaže nebu, naj bo dan in dan se prižge. Da Jurij Lenke ne bi nikoli prevaral, slednja opravi obred z netopirjevo krvjo: »Netopirja! Med vrvmi sem ga ujela v robec in sem zabadala vanj iglo ... Že veš ... Kri ni smela ven in potem sem te z robcem po hrbtu, ko si gledal v škaf ... Potem nisi mogel za nobeno gledati ... Že veš, kako ...« (Šeligo 1981: 37), pripravila pa je tudi rešitev, če urok ne bi pomagal, saj bi mu v tem primeru »izpraskala srce in ga pojedla« (Šeligo 1981: 37). V enem od prizorov Lenka čara razcvetenost rože: »Razcveti se roža prečudna, naredi svetlobo v drevesu, telesu, očesu ... In zemlja z nebes in vode s teles odteka naglo ...« (Šeligo 1981: 58), ki se razcveti. Lenka po sporu in razveljavitvi zakona od obupa izgubi nadnaravni dar.

Lenke zaradi njenih dejanj nihče ne obtoži, preganja ali obsodi. V družbi, v kateri eksistira, so takšna dejanja nekaj povsem obrobnegega, zato se z njimi ne ubada in obremenjuje nihče.

5.4.3 Brina (Rudi Šeligo: *Slovenska savna*, 1987)

Brina je ena izmed glavnih oseb v Šeligovi drami v dveh delih. Je žena Andreja Temlina, zapitega vzdrževalca nekega podjetja. Tega Gartner zaradi zapitosti odpusti.

Dramske osebe so predstavljene kot z dolgočasni slovenski meščani, zaprti in ujeti v vsakodnevno rutino. Želijo si trpljenja, muk, s katerimi bi se njihovo življenje spremenilo, a za to niso pripravljeni napraviti ničesar. Glavni motiv drame je tako življenje dolgočasnega življenja, za katerega junaki upajo, da se bo spremenilo. Motiv čarovnice je v tem delu stranski, saj se pojavi samo v enem primeru, in sicer v prizoru, ko striže Andrejevega šefa Gartnerja in ga povsem postrize. Svojega dejanja ne zna razložiti, meni, da je bila »kot bi imela vosek čez oči, kot da ne bi bila v njenem telesu ona, kot da se je neka druga volja naselila vanjo« (Šeligo 1987: 21). Za povzročeno škodo ji je žal, trdi, da so Gartnerjevo nesrečno pričesko naredile »njene škopnikove roke« (Šeligo 1987: 30), s čimer za čarovnico

označi samo sebe. Za povzročeno zlo hoče, da jo Muto muči. Muto jo prebiča, Brina pa želi, da »se ji telo razcveti v tisoče trnov« (Šeligo 1987: 52).

Nadnaravno dejanje, ki se ga Brina sramuje in se zanj sama kaznuje, je s strani družbe sicer obtoženo, a ne kot čarovniško dejanje, ampak kot dejanje norice in maščevalke moževega propada. Brina zato zanj ni obsojena na grmado.

5.4.4 Norica (Mirko Zupančič: *Čarobnice*, 1996)

Lik Norice je v Zupančičevi komediji v dveh dejanjih specifičen, izstopa iz kolektiva, ki ga tvorijo žene veljakov, zato ga tudi predstavljam posebej. Njena pojava ni obstranska, ampak predstavlja s skupino žensk mestnih veljakov protipol moškim v drami.

Ženske dramske osebe so se na neki življenjski točki odločile, da imajo dovolj moške nadvlade, zato bodo odslej odločale o vsem z lastno glavo. A ženski upor pride na ušesa moškim, ki se s tem ne strinjajo in se želijo ženam maščevati tako, da bi jih obtožili čarovništva, hkrati pa si od drugod pripeljali ljubice. Moškim načrt pade v vodo, saj namesto ljubic dobijo preoblečene žene, sebe pa osramotijo. Žene jih želijo javno osramotiti, vendar v zameno za njihov molk zahtevajo oblast, na katero ob koncu drame tudi stopijo.

Motiv čarovnice je v drami stranski, a uspešno vpleten v glavna motiva emancipacije žensk in moškega šovinizma. Čarovništvo se pojavi na nekaterih mestih, najbolj očitna predstavnica čarovnic pa je Norica, saj skozi celotno dramo izgovarja neke vrste izreke, ki oblikovno spominjajo na čarovniške izreke npr.: »Jutri bo nori ples. / Jutri bo drugi dan. / Jutri bo vse čez les. / Jutri bo tiček sam.« (Zupančič 1997: 47). Prav tako v eni izmed replik sebe označi za čarovnico: »Zakaj pa ne, saj sem vendar čarobnica. Nekoliko nategnjena sicer, ampak kljub temu čarobnica.« (Zupančič 1997: 47). Navaja tudi, da »vari čarobne napitke v čarobnih nočeh« (Zupančič 1997: 47), prav tako pa jo Lukrecija ogovori z besedami: »Norica. Mala čarobnica.« (Zupančič 1997: 47). Za ukvarjanje s čarovništvom ne odgovarja, niti ni uradno naznanjena za čarovnico, čeprav je njeno početje nenavadno, a ne zaradi kakšnih nadnaravnih moči, temveč zaradi statusa norice.

5.5 ČAROVNICE DRUŽBE

Družba je skozi zgodovino večkrat posameznike, ki so kakor koli ali s čimer koli izstopali iz sivega povprečja, označila za nenavadne. Na prehodu iz starega v novi vek je bila več kot odlična oznaka za takšne ljudi čarovnik/čarovnica, saj je družba s tem iz svoje srede

izločila posameznike, ki bi bili na kakršen koli način nevarni obstoječemu družbenemu sistemu. Vendar pa ni bila samo nevarnost družbi tisto, zaradi česar je posameznik dobil oznako čarovnik/čarovnica. Različni zgodovinski viri in dela slovenske književnosti navajajo, da so bile čarovništva pogosto obtožene ženske, neposlušne moškim. Ker je posameznika čarovništva lahko obtožil vsak, tudi otrok, je bilo izredno lahko naznaniti nedolžne posameznike, ki pa so se iz primeža obtožb zelo težko izvlekli. Oznaka čarovnik je v družbi dobila negativni prizvok, znebila pa se ga ni niti v 21. stoletju.

V to skupino torej sodijo »čarovniki in čarovnice«, ki to niso, a jih je družba, v kateri živijo, tako označila. Glavni namen te oznake je bil, da bi obravnavanim likom škodovala ali pa vsaj onečastila njihovo ime. V obravnavanih dramah z zgodovinskim dogajalnim časom so čarovniki in čarovnice vsaj obtoženi in preganjani, če že ne obsojeni, medtem ko v dramah, ki se dogajajo v sodobnosti, čarovniške like le obtožijo, do obsodb pa ne pride. Takšnih likov je 17, 16 žensk in 1 moški.

ČAROVNICE

5.5.1 Vida (Dragan Šanda: *Lepa Vida*, 1915)

Vida je glavna oseba Šandove tragedije v petih dejanjih *Lepa Vida*. Hrepenenje po boljšem, predvsem pa ljubezni polnem življenju je vzrok, da zapusti moža in otroka ter z Gonsalvom odjadra v Španijo. Tam jo časti ves dvor vse, dokler ne izvedo za njeno preteklost in dokler laži ne pridejo na dan.

Motiv čarovnice je v drami stranski, glavni motiv pa predstavljata hrepenenje po lepšem življenju, predvsem pa hrepenenje po ljubezni do moškega, ki je ob Dreji neizživeta. Vida je čarovništva obtožena iz golega naključja in zlobe. V duhu dogajalnega časa in kraja¹⁴ Vido obtoži čarovništva Ines, njena nasprotnica za Gonsalvovo ljubezen na španskem dvoru: »Haha, gospa laži, gospa potvare, zlotvorna vešča je, ki zdaj jih žgo« (Šanda 1915: 150). Vida je kriva, ker »nad Španijo kliče šibe iz nebes, imena čast Gonsalvu skruni zdaj in vzgled hudičev daje vsej deželi.« (Šanda 1915: 150). Vida se Inesinih obtožb brani z zaklinjanjem: »V ti priči strela naj me zmane v prah, na veke mi prokleta duša bodi, če s čarodejstvi skrunila

¹⁴ Drama se dogaja v 15. stoletju na slovenskih in španskih tleh, torej v času in kraju, ko so bili čarovniški procesi v polnem razcvetu.

se je.« (Šanda 1915: 151), ki potomke kraljevskega roda ne gane, saj se na vsak način želi znebiti teknice: »Naprej! takoj v zapor jo odpeljite, zakaj, s peklá je večša, sodbe vredna!« (Šanda 1915: 151). Inesine obtožbe se izkažejo za jalove, saj celoten Gonsalvov dvor stoji za gospodarjevo nevesto.

Na prehodu iz četrtega v peto dejanje se znajde Vida v zaostreni situaciji, ko poroko med njo in Gonsalvom prepreči njen mož Dreja. Vida pristane v ječi, obtožijo jo čarovništva, iz težkega položaja pa ne vidi več izhoda, zato obupava: »Prisodijo sodniki ječo mi, ker čarovnije obdolžena sem.« (Šanda 1915: 167). Sodniki pričnejo z obravnavo in najprej preberejo obtožnico: »Obtožena, ki tu stoji pred vami žena je, da s čarovnije tajnimi močmi, ki človek brez vragov podpore ni nikdar krotil pod svojo jih oblast, ovražila ljudi je sebi v prid.«, nato pa povabijo priče, ki bi pričale o Vidinih dejanjih. Prvi nastopi Gonsalvo, ki Vido opere vse krivde: »... nedolžna ta je žena čarovnij, in zlih ženâ zavist le, zdi se mi, za sumom takšnim skriva svojo zlobo.« (Šanda 1915: 170), za njeno prostost pa želi prositi tudi Dreja. Sodišče po Gonsalvovem pričanju spozna Vido za nedolžno in jo oprosti, a se Vida pod sramotnim bremenom, ki jo tišči k tlom, zlomi in pred navzočimi v sodni dvorani izpije strup.

5.5.2 Marjetica (Alojzij Remec: *Zakleti grad*, 1925)

Marjetica je ena izmed glavnih oseb Remčeve ekspresionistične drame v petih dejanjih. Je povezovalni lik, saj preko nje potekata dve zgodbi, zgodba njenih staršev, obsojenih čarovništva, in ljubezenska zgodba, polna preizkušenj, med njo in Sholarjem. Njen oče, Rok Križaj, je odločen maščevati ženino krivično smrt, a se mu popolno maščevanje zalomi, saj se gospoda, kriva obsodbe, reši, on pa umre. Konec je, če izvzamem Križajevo smrt, srečen, saj se Marjetica in Sholar poročita.

Glavna motiva Remčeve drame sta dva, in sicer poleg ljubezni med Sholarjam in Marjetico še maščevanje krivične smrti. Pomembno mesto v drami zaseda tudi motiv čarovnice, saj v njej nastopajo kar trije »čarovniki«. Marjetico obtoži čarovništva Pisar, s čimer se želi obraniti obtožb zločinov in zlobnih dejanj, ki jih je zares storil, da bi prišel na oblast, in o katerih je prisotnim na dvoru pripovedovala Marjetica: »S popotnim črnošolcem in vagantom si se zavezala hudiču! I tebe ukažem vreči v vozo in boš gorela na grmadi kakor tvoja mati. Misliš, da ne vem, da si hči Križaja, ki je bil na smrt obsojen? I tebe obtožujem čarovnije!« (Remec 1926: 72).

Pisarjeve obtožbe po posredovanju Roka Križaja nihče ne jemlje resno, zato Marjetice nihče javno ne obtoži, ne preganja, niti obsodi.

5.5.3 Križajeva žena in Marjetičina mati (Alojzij Remec: *Zakleti grad*, 1925)

Križajka se v drami ne pojavi, a o njej in njenem koncu pripovedujejo njena hči Marjetica: »Čarovništva oba so obdolžili, mater mi sežgali na grmadi, očeta pa obsodili na rabljevo kolo« (Remec 1926: 7), Vrabec: »Mož se je bratil s hudičem, črne bukve bral in z ženo čarovnije uganjal. Obsodili so njo in njega ...« (Remec 1926: 30) in Pisar: »... I tebe ukažem vreči v vozo in boš gorela na grmadi kakor tvoja mati.« (Remec 1926: 72). Njeno nedolžno smrt je hotel maščevati njen mož Križaj: »Poplačal bi bil rad gosposki smrt nedolžne tvoje matere.« (Remec 1926: 73), a mu osveta ne uspe popolnoma.

Križajkina zgodba je stranska, medtem ko je motiv čarovnice uspešno in pogosto prepleten z motivom maščevanja krivične smrti in ljubezni med Marjetico in Sholarjem. Usoda Križajke je znana iz replik drugih, čeprav v igri ne igra druge vloge kot spomina na zločin, ki ga je potrebno maščevati in dedovanja nadnaravnih sil, ki jih želi Pisar naprtiti njeni hčerki Marjetici. Križajka je bila obtožena, preganjana, obsojena in usmrčena kot žrtev čarovniških procesov.

5.5.4 Margarita (Gregor Strniša: *Samorog*, 1964)

Margarita je ena od glavnih oseb v poetični tridejanki *Samorog*. Vanjo je zagledan Bertram, krvavi sodnik, ki opiše njen fizični izgled z besedami: »Tako je bleda, ko da leta na metli vsako noč na Klék!« (Strniša 1988: 15). Ker se mu noče vdati, jo obtoži čarovništva. Podobno stori tudi Dizma, a vse obtožbe propadejo, ko Margarita za lastno svobodo preda krvnikom sestro dvojčico Uršulo. Oblegano srednjeveško mesto doživi ponovno čarovniško usmrnitev, s katero umorijo Uršulo.

Motiv čarovništva in čarovniških procesov je v drami glavni motiv. Margarito obtožijo čarovništva zaradi nakupa eksotičnega ptiča, v katerem se po Pincusovem in Bertramovem mnenju skriva hudič:

BERTRAM: Kdo je tretji?

PINCUS: Sam hudič, pod podobo zlate ptice! Ptič miži in se smeji, ima krono iz peres – take ptice nima svet.

BERTRAM: Kdo je tretji, kdo je tretji?

PINCUS: Kupila ga je Margarita!

BERTRAM: Coprnica, coprnica!

PINCUS: Letati se bo učila. (Strniša 1988: 38),

oba pa jo obtožita tudi, da ima kopita:

PINCUS: Margarita ima kopita.

BERTRAM: Rabelj ji bo slekel čevelj. (Strniša 1988: 38).

O kopitu je govoril tudi Dizma, Margaritin nesojeni ženin, ki pravi, da je v Margaritino sobo vdrl zato, da bi Margariti »šel poljubiti kopito« (Strniša 1988: 65). Dizma Margarito obtoži tudi, da ne mara njega, »ker ima rada hudiča« (Strniša 1988: 65). Pomemben dokaz njene čarovniške dejavnosti – zabadanje igel v lutke – ji naprti tudi sestra Uršula. Ta pove, da ima Margarita: »veliko iglo, ona ima majhno sobo, polno samih suknenih lutk« (Strniša 1988: 52).

Zasliševanje Margarite, ki ga vodi Bertram z besedami: »Kdaj te je prvič skušal hudič? /.../ Sama si se mu predala /.../ Pisani gospod hudič, gospodar v žarečih peresih, je prišel v tvojo hišo, ker si ga vse življenje iskala!« (Strniša 1988: 48–49), poteka tako dolgo, dokler Margarita ne reši svoje kože z obtožbo sestre Uršule. Margarita postane prosta, izogne se obsodbi smrti na grmadi.

5.5.5 Rozamunda Axtling, Cecilija in Veronika (Gregor Strniša: *Samorog*, 1964)

Rozamunda je Margaritina in Uršulina mati, ki se v drami ne pojavi, je pa nekajkrat omenjena v vlogi čarovnice. Kmalu po njenem rojstvu so jo obtožili čarovništva in jo sežgali na grmadi. O njej se pogovarjata Pincus in Bertram, ki navajata, da Margarito in Uršulo njen oče sovraži ravno zaradi Rozamundine smrti na grmadi. Slednji od njene smrti dalje redno prisostvuje pri čarovniških obsodbah: »Lepa Rozamunda Axtling je umrla čisto mlada, ko je rodila dvojčici. Zato ju oče nič ne mara! Poveljnik pa je od takrat zmeraj rad prihajal gledat, kako gori čarovnica.« (Strniša 1988: 14). O tem, da je bila Rozamunda čarovnica, je Uršuli zatrdil Zvezdogled, ki Margarite ne priznava kot čarovnice:

URŠULA: Margarita je čarovnica!

ZVEZDOGLED: Ne. Njena mati je bila na svetu edina čarovnica. (Strniša 1988: 55).

Cecilija je tako kot Rozamunda v drami samo omenjena. Čarovništva je obtožena, ker je ubila lastnega otroka. Glasnik, ki bere Uršulino obsodbo, še opominja meščane na to, da je Cecilija »zanosila s hudičem, z njim imela otroka in ga na njegov ukaz zadavila« (Strniša 1988: 117). Ceciliji sodijo in jo obsodijo na gorenje na grmadi.

Veronika je še tretja »čarovnica«, ki je v drami zgolj omenjena, pojavi pa se ne. Tudi Veronika je obtožena čarovništva, in sicer zaradi tega, ker je zabodla fanta. O Veroniki glasnik Uršuline obsodbe naznanja, »da je bila čarovnica, ki se je predala hudiču, ga imela rada in na njegov ukaz svojega mladega fanta zaklala« (Strniša 1988: 117). Za svoje dejanje je obsojena na grmado.

Vse tri omenjene ženske – čarovnice – imajo obrobno vlogo v drami, motiv čarovnice pa je glavni motiv v poetični drami v treh dejanjih.

5.5.6 Neža (Ervin Fritz: *Mirakel o sveti Neži*, 1977)

Neža je glavna oseba Fritzove drame v sedmih dejanjih. Zgodba je postavljena v stari Rim, kjer se odvija legenda o sveti Neži, zavetnici in vzornici devic. Nežino devišstvo je nenehno na preizkušnji, najbolj pa oblegano s strani Prokopa, namestnikovega sina. Ker je Prokop pri svojem osvajanju neuspešen, poizkuša pridobiti Nežo s silo, a vedno se prehitro vmeša Angel, Nežin zavetnik, in prepreči izgubo devišstva. Neža konča tragično, saj jo po obtožbah Lavinije, namestnikove ljubice, ubije rabelj. Pred tem Angel napravi nekaj dejanj, ki jih ljudstvo vidi kot čudeže, nedolžnost in dober zgled pa ljudi pritegneta, da se v času preganjanja kristjanov odločijo za krščansko vero. Drama je na nekaterih mestih prikazana komično, Nežino ohranjanje nedolžnosti pa deluje bolj groteskno kot zgled pristne pobožnosti.

Glavni motiv je motiv ohranjanja devišstva nedolžnega dekleta, s katerim se splete motiv moči nadrejenih državnih organov. V drami je kot stranski motiv predstavljen tudi motiv čarovništva, ko Lavinija Nežo označi za čarovnico, čeprav nima nikakršnih nadnaravnih moči, saj je Laviniji pričaral brke Nežin Angel, ko jo je ta želela prisiliti v zvezo z njenim pastorkom Prokopom: »Reci ji, naj mi brke sname, naj me iz svojih čarovniških krempljev spusti! ... Neža, zadnja ura ti bije, če me ne rešiš čarovnije. Takoj naj mi brki izginejo!« (Fritz 1977: 62–63). Neža se na njene obsodbe odzove nasprotno kot Lavinija pričakuje, saj se smrti ne boji, ampak vidi v njej priložnost za združitev z Jezusom, za katerega hrani svojo nedolžnost: »Veselim se, da bom na kolesu visela, veselim se, da bom na grmadi gorela, da bom na mukah dušo spustila in se, o Jezus, s teboj združila.« (Fritz 1977: 62). Neža doživi novo Lavinijino obtožbo čarovništva, ko na njeno prošnjo Angel oživi Prokopa, ki ga zaradi napada na Nežo najprej ubije. Lavinija v njenem dejanju odlično priložnost, da se je enkrat za vselej znebi: »Če ga je Neža k življenju prizvala, je le svoj dolg poravnala. Za čar jo kaznuj po postavi, da še več čarovnij ne napravi.« (Fritz 1977: 73).

Neža je obtožena čarovništva, želijo jo sežgati na grmadi, a Angel pogasi ogenj, zato jo vržejo k levom, ki se je na Angelov ukaz ne dotaknejo. Na koncu jo rabelj zakolje z mečem, saj je Angel prisiljen zavoljo dobrega zgleda žrtvovati svojo varovanko.

5.5.7 Suzana (Matjaž Zupančič: *Izganjalci hudiča*, 1993)

Suzana v sodobni drami v osmih dejanjih ne nastopa, čeprav se vse dogajanje odvija okoli nje in je postavljena v ospredje kot glavna junakinja. Njeni sosede so obsedeni z njo in njenim početjem, saj sumijo, da ima za bregom zle namene. Vsakodnevno opazujejo vsak Suzanin korak, ne prenesejo njenega psa, s katerim kruto obračunajo, mirni pa niso niti takrat, ko Suzane ni več med njimi.

Glavni motiv Zupančičeve drame je pretirano opazovanje Suzane, ki ga izvajajo njeni sostanovalci in na ta način pridejo do sklepa, da je čarovnica. Motiv čarovnice se v drami prepleta z glavnim motivom. Bralec drame ne more označiti Suzane za čarovnico na podlagi lastnosti, ki bi se opazile iz njene pojave ali njenega govora, ampak zgolj na podlagi govoric, ki jih širijo sosede, natančneje zakonska para, ki živita v isti stavbi kot Suzana. Fizično jo opišeta Sara: »Lasje pa črni kakor oglje.« (Zupančič 1993: 8) in Danijel: »Da jo je prinesel vrag, si rekla, v našo hišo.« (Zupančič 1993: 8), ki komentirata tudi njeno spodnje perilo, ki ga opazita med zalezovanjem pred njenimi vrati:

SARA: Kdo ve, kje dobi spodnje perilo. Črno je kot oglje, in vendar se blešči.

DANIEL: Po mojem ji ga nosi sam hudič. (Zupančič 1993: 52);

sostanovalci se nad Suzano pritožujejo, ker iz njenega stanovanja prihajajo čudni zvoki, šumi, »glasovi, ki niso niti najmanj človeški« (Zupančič 1993: 12), kriva pa je tudi za smrad in mrčes, ki se naseli na hodniku hiše in sili v njihova stanovanja potem, ko ubijejo njenega psa. Od njene vselitve dalje gre vse narobe, prav tako pa so sostanovalci mnenja, da Suzana nekaj strašansko zlobnega prekriva: »Zato ima zavese ves čas spuščene! Vedela sem, da nekaj skriva.« (Zupančič 1993: 12), kar želijo z opazovanjem skozi ključavnico vhodnih vrat njenega stanovanja ugotoviti in dokazati.

Čarovništva jo odkrito obtoži David, ker mu »ta ženska skače v sanje« (Zupančič 1993: 39), prav tako pa opazuje Suzanin »obred« s ptičem:

... nenadoma si je razsula ptičjo hrano po vratu in nad prsmi. Vse polno zrn je bilo na njeni koži; golob je zobal z njenega telesa. Včasih je ptič kavsnil močnejše, da se je prikazala na njeni koži rdeča pika, ki se je večala in večala, dokler ni kot kaplja zdrsela navzdol in pustila

na rjuhi mehko, krvavo sled /.../ Ko se je golob nasitil, je vstala in ga položila nazaj v kletko. Ptič je bil čisto voljan in krotak, prav nič se ni upiral. Nato ga je odnesla na balkon. Ko se je vračala nazaj, je stopila tik mojih vrat, da sem dobro videl, kar sem videl, čeprav sam ne vem, ali sem videl prav: njen vrat in njene prsi so bile brez najmanjše praske, čisto bele. Kri je izginila in z njo vsaka rana. Pogledam še na posteljo: rjuha je bela in snažna. (Zupančič 1993: 20–21).

Poleg tega je David sanjal, da ga je Suzana pred sodelavci v službi slačila z očmi tako, da je »pogledala na kos oblačila, ta pa je izginil« (Zupančič 1993: 29), čarovniji pa se pri tem ni mogel upreti, ker so bili »vsi udje kot iz cementa« (Zupančič 1993: 29). Davidovim obtožbam o Suzaninem lezenju v sanje, se je pridružila tudi Anita, ki sanja, da je bila s Suzano na lastnem pogrebu: »Nisem vedela, na čigavem pogrebu sem. Hodila sem za njo, brez prave volje. Prideva do mrliske vežice; jaz prižgem svečo in skupaj vstopiva. Tedaj pa me oblije mrz: na parih sem ležala jaz!« (Zupančič 1993: 38).

Suzana svoje življenje konča nesrečno, saj jo neznanec ubije v bližini bivališča, zaradi čarovništva pa ni obsojena.

5.5.8 Helena, Lukrecija, Sostrata, Margareta, Greta, Rozalinda in Uršula (Mirko Zupančič: *Čarobnice*, 1996)

Zupančičeva komedija v dveh dejanjih je postavljena v sodobno slovensko družbo, v kateri še vedno vladajo moški. Ženske se temu poskušajo upreti, a jih moški ne jemljejo resno. Ko za njihove namene izvedo, se poskušajo maščevati tako, da ženske označijo za čarovnice, sami pa pripeljejo ljubice, s katerimi se želijo pozabavati. Njihov načrt propade, saj ljubice niso nihče drug kot preoblečene njihove žene. V zameno za molk in preprečitev javne osramotitve moški prepustijo oblast ženskam.

Motiv čarovnice je v drami stranski, uspešno vpleten v glavni motiv emancipacije žensk in moškega šovinizma. Skupinska podoba »čarovnic«, ki jo sestavljajo Helena, Lukrecija, Sostrata, Margareta, Greta, Rozalinda in Uršula je plod govoric njihovih soprogov: »Pa to še ni najhuje. V marsikaj smo same privolile. Toda to, da nas naganjajo v klet, delajo silo in nas čarobništva dolžijo, to to je huje kot padec s strmih sten. Saj smo vendar stopili v novi vek, ki naj bi ugasnil ogenj vseh grmad, odpihnil vonj po zoglenu mesu.« (Zupančič 1997: 49), ko pa slednji izvedo za predviden upor, ženam zagrozijo z obsodbo na grmado: »Če je teh žensk več kot se zdi, in niso padle v greh le naše tri, potem je stvar dokaj preprosta /.../ Kake dve, tri

manj ali nič znane in že odcvetele, ulovimo. Pripravimo grmado in jih pred javnostjo sežgimo. Da so čarobnice je en krat ena in jih ni treba siliti k priznanju. Vse druge bodo prav voljno potem počele vse, kar morajo in znajo.« (Zupančič 1997: 57).

Ženske igrajo v drami kolektivno glavno vlogo, ki nasprotje moškim igralcem. Kljub vsem grožnjam omenjene ženske niso naznanjene in ne obsojene zaradi čarovniških dejanj, njihovo početje pa je skozi celotno dramo razumno in prav nič nenavadno.

ČAROVNIK

5.5.9 Rok Križaj (Alojzij Remec: *Zakleti grad*, 1925)

Vloga posestnika Roka Križaja je v drami med najpomembnejšimi. Gre za vaščana, ki ga je sosed Vrabec v želji po njegovem posestvu in premoženju obtožil čarovništva: »Mož se je bratil s hudičem, črne bukve bral in z ženo čarovnije uganjal.« (Remec 1926: 30). Po Vrabčevem mnenju je bil tudi »v zvezi z Luciferjem, z ženo delal točo, se mazal s hudičevo mastjo in ob kresu jahal pod oblaki na vražje gostije.« (Remec 1926: 30). Te obtožbe so povzročile, obsodbo na »rabljevo kolo« (Remec 1926: 7), ki mu je Križaj uspešno ubežal, ni se pa mogel ogniti torturi, ki so jo izvedli na gradu: »Ker so me bili in topli, z gorečo smolo in tezavnico mi polagali na jezik čarovnijo, zato sem hotel biti res čarovnik, večni jud.« (Remec 1926: 73).

Ravno tortura in krivo priznanje čarovništva sta povzročila, da se je čez nekaj časa vrnil v domači kraj v podobi »večnega juda« (Remec 1926: 28) in pričel preganjati krvnika svoje družine: »Na mostu pred vasjo je nekaj zdrknilo na tla in kot okostnjak zašklepetalo v prazen potok. Tedaj se je nekdo v grmovju zakrohotal in se spustil za mano v tek. Bil je večni jud ...« (Remec 1926: 28), z ustrahovanjem pa dosegel, da je Vrabec verjel v njegove nadnaravne moči. Zadnje Vrabca stane življenja, saj po tem, ko neuspešno strelja na Križaja in se ta pojavi živ in zdrav pred njim, doživi infarkt in umre.

Križaja se bojita tudi tovarnika Krištof in Jernej, ki sta bila prisotna ob Vrabčevi smrti: »Kdo si? Vrag vedi, morda si res večni jud! Midva sva kristjana, zato se romarjev drživa. Ne boš zameril: moža, ki mu kroglja iz pištole odleti od čela, naju je groza.« (Remec 1926: 39).

Križajeva želja po maščevanju krivične obsodbe njegove žene pa ni edini motiv v drami, saj se vzporedno odvija tudi ljubezenska zgodba med Križajevo hčerko Marjetico in

Sholarjem, je pa motiv čarovništva v ekspresionistični drami v petih dejanjih zagotovo najpomembnejši.

Križaj v drami ni obtožen in obsojen čarovništva, je bil pa obtožen in obsojen tega že v preteklosti. V drami je preganjan, saj v prikazni večnega juda obiskuje tiste, ki so krivo obtoževali njega in njegovo ženo, z namenom, da bi se jim maščeval. Ob koncu drame, ko že skoraj dokončno izvede svoj maščevalni pohod, umre.

5.6 MOGOČNE ČAROVNICE IN ČAROVNIKI

Nekaterim posameznikom je dan poseben dar, s katerim lahko izvajajo nekaj, kar za navadnega smrtnika ni mogoče. Zaradi svoje moči si ti lahko privoščijo nadvlado nad drugimi, saj jim posedovanje nadnaravnih moči omogoča, da nekatere dogodke obrnejo sebi v prid, z njimi pomagajo ljudem, s katerimi živijo, ali pa jim škodujejo, če se jim želijo maščevati. Za svoja dejanja potrebujejo le svoje telo, knjigo izrekov in sestavine, iz katerih lahko skuhamo čarobni napoj. Mogočne čarovnice in čarovnike bi lahko razdelil na dobre in zle, torej tiste, ki se ukvarjajo z belo ali črno magijo. Z njimi smo se srečali že v otroštvu in mladosti, ko smo prebirali pravljice in kratke zgodbe mladinske književnosti, tovrstni čarovniški liki pa so pogosti tudi v književnosti za odrasle. V družbi imajo negativno konotacijo, saj se ljudje zaradi njihovih nadnaravnih moči bojijo, da bi jih urekli ali začarali.

V skupino mogočnih čarovnic in čarovnikov spada 10 likov, 8 ženskih in 2 moška. Za njih je značilno, da posedujejo nadnaravne moči, ki jih v drami uporabijo, s tem pa izkazujejo svojo mogočnost. Čarajo na različne načine, s pomočjo različnih predmetov, kot je npr. diadem, navadno pa izvajajo obrede ali uroke.

ČAROVNICE

5.6.1 Vrečajka (Dragan Šanda: *Lepa Vida*, 1915)

Pojava Vrečajke je v tragediji v petih dejanjih iz obdobja med moderno in ekspresionizmom obrobna, če pogledamo s stališča pogostosti pojavljanja v drami, a še kako pomembna za zaplet in kasneje razplet dogodkov Šandove drame. Vida je na podlagi Vrečajkinega prerokovanja zapustila moža in otroka ter odpotovala z Gonsalvom na španski dvor. Skrivnost je uspešno skrivala do Drejeve prekinitve poroke med njo in Gonsalvom, kar med dvorjani predstavlja hud prekršek, ki ga je potrebno kaznovati. Obtožena čarovništva pristane v ječi, a jo sodišče po pričevanju Gonsalva oprosti, Vida pa stori samomor.

Motiv čarovnice je stranski motiv v drami, a pomembno dopolnjuje glavni motiv hrepenenja po boljšem življenju in neizživetosti ljubezni. Ena izmed likov, ki dopolnjuje motiv čarovnice je Vrečajka, najprej predstavljena kot pohlepna vedeževalka. Za denar je pripravljena narediti marsikaj, zato tudi preži na svoje žrtve kot ujeda na svoj plen: »Baš sedaj jo najdem najbolj pripravljeno za moj prijazen posel, prijazen zame in zanjo.« (Šanda 1915: 63). Vidino zaljubljenost izkoristi izključno za svoj žep, saj pravi: »Ljubezen se da molzti in gospoda ne obrača cekinov kakor kmečki žulji srebrá, če jo stiska radovednost, zastonj pa še vrag duše ne dobi« (Šanda 1915: 64). S svojim besedičenjem zna spretno izvreči denar:

VREČAJKA: Cekin? Pravi, zlati cekin, za dvanajst srebrnih! Zopet jeden! Bojim se skoro, da si se zmotila, Vidica moja!

VIDA: Zmotila? Da ne boste imeli take vere o meni, na Vam drugega! (Šanda 1915: 69–70), čeprav Vidi ne pove vsega, kar je videla v kartah, ampak samo »veseli dek«:

Čudna, čudna je v človečini taka duša! V nji snuje nekaj močnejšega kot vrag in njegove zvezde ji niso botrovale. Čez mero veliki in odprti so trije koti njene roke, v podvojenem koncu se ji izlije črta, in zaklela bi se, da ne bo prekrizala te usode v svoji samovolji ni na jedno ni na drugo stran. Tudi podobe so padle čudno in neverjetno, da nisem videla takih, sama solnca krog njene podobe, skupaj dve sedmici rudeča in črna – kakor tudi izpade, pri sreči je stala propast! Pa to sem ji zamolčala kakor po navadi, in to mi je doneslo dva pristna cekina, kar zame ni v navadi. (Šanda 1915: 70–71).

O slabemu vplivu Vrečajke na Vido in njene odločitve je prepričan tudi Vidin mož Dreja, ki ju opazi v hiši: »Kaj? Stara vešča tu s pečine kraške? Ki jaše mrtvece z morjá in z njih krvave vari čarovnije si? In Vida z njo nad vražami sloni!« (Šanda 1915: 66).

Kljub svojemu vedeževalskemu daru pa je bolj čarovnica kot vedeževalka, kar se razkrije v nadaljevanju drame, ko ubeži pred preganjalci in se zahvaljuje satanu: »Hahaha! Dobro si to izpeljal, prijatelj moj!« (Šanda 1915: 95), ki je preprečil, da »ne bi več jahala svoje burklje pod Nanos na ples, niti gonila polhov na pašo¹⁵!« (Šanda 1915: 95). Čudi se Vidinemu naglemu odhodu in se sprašuje, če ni tega izvedla s hudičevo pomočjo: » ... Prokleta! Kar čez noč so odpluli Španci in lepa Vida zraven, kakor bi jo vrag odnesel na svoje gostovanje, dasi ne vem, da bi jo kedaj videla pri njem ...« (Šanda 1915: 95). Zadnji del navedene replike

¹⁵ O hudičevem gonjenju polhov na pašo, ki ga poleg hudiča izvajajo tudi njegovi podaniki – čarovnice in čarovniki – je pisal tudi Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*.

dokazuje, da je sama hudičeva podanica, torej čarovnica v pravem pomenu besede. Svojo nadnaravno moč izkaže s čarovnijo, ki jo izvede s pomočjo voščene lutke in naslednjega uroka:

Rogljji in kri,
speče bedi,
mrtvo živi!
Ris naj zazine,
moč govori,
misli sovražne
vse zamori! (Šanda 1915: 95–96),

s katerima želi od Španca Diega, enega izmed tistih, ki Vidi pomaga zbežati, informacije o Vidi, ki bi jo lahko enostavno uvedla v svojo dejavnost in zvezo s hudičem: »... Škoda zanj, to bi se dalo podučiti in potem bi se izprevrgla ta dvojčka s štirimi nogami in ona bi zajahala svojega kraljiča ...« (Šanda 1915: 95). Vrečajki se urok ne posreči, Diego pa jo označi kot »eno izmed vragovih ljubic, ki jim papež daruje več ljubeznive skrbi kot svojim lastnim« (Šanda 1915: 96), a po prvih obtožbah z zanimanjem posluša resnico o Vidinem statusu poročene matere, o katerem na španskem dvoru ne spregovori vse do konca drame.

Kljub vsem nadnaravnim močem, ki jih Vrečajka premore, je nikoli javno ne obtožijo, se je pa vaščani izogibajo, pogumni preganjajo. Do njene obsodbe ne pride nikoli, čeprav s svojo pojavo naredi ogromno škode.

5.6.2 Sabina/kraljična Haris (Anton Leskovec: *Kraljična Haris*, 1928)

Sabina je glavna oseba Leskovčeve ekspresionistične drame v treh dejanjih, ki svojo nadnaravno moč kaže kot Sabina in kraljična Haris. Plemkinja Sabina Isteniška je namreč predstavljena kot vsakdanje dekle, ki v ugledni družbi povsem normalno funkcionira, občasno pa se prelevi v od čustev, skrivnosti in fantastike prekipévajočo kraljično Haris. Drama je postavljena v tipično meščansko okolje iz začetka 20. stoletja, v katerem se posameznik peha za čim večjim zaslužkom in čim višjim družbenim statusom. Sabina iz tega okolja želi izstopiti, saj hrepeni, sanjari o pravi ljubezni, ki jo išče v Joštu Osojniku, Žigi Knezu in Gregorju Polajnarju, a vedno doživi razočaranje. Dramske osebe kmalu opazijo Sabinino drugačnost, zaradi nje pa postane nevarna.

Glavni motiv predstavlja motiv meščanskega življenja iz začetka 20. stoletja, ki se prepleta s čarobnimi prvinami, stranskimi motivi čarovništva, sanjarjenja, hrepenjenja in se kaže v pojavi kraljične Haris. Po Sabininih besedah je Haris »po duši in telesu prijetna kraljična, za spoznanje drugačna od vseh drugih žen« (Leskovec 1984: 79). Njena mati, gospa Isteniška jo označi kot »vražjo deklico« (Leskovec 1984: 96). Sabina naj bi imela moč sporazumevanja z mrtvimi, o čemer pripoveduje Helena: »Gregor pravi, da je Sabina na novi poti, da se posvetuje z mrtvo materjo – zato jo mora stražiti.« (Leskovec 1984: 126), in jasnovidstva. Jasnovidnost izvaja s smaragdom, ki ga položi pod jezik: »Ah, tam je mali obesek. Smaragd. Pod jezik položen odkrije bodočnost.« (Leskovec 1984: 142). Smaragd je bil last kraljične Haris kot tudi obleka, v katero se napravi Sabina. V tistem hipu, ko Sabina obleče obleko, postane kraljična Haris, ki s plesom očara navzoče, hkrati pa se s spremembo osebe spremeni tudi prizorišče dogajanja.

Eno izmed področij, ki so Sabino zanimala, je bilo tudi zanimanje za strupe, ki jih proizvaja Jošt Osojnik. Navzoči pri Osojnikovih so to takoj povezali s čarovništvom, liki Hekate¹⁶, Medeje in Kirke, a Sabine zaradi tega ne obtoži nihče. Njena nadnaravna moč v drami deluje povsem normalno.

5.6.3 Babilonka (Vitomil Zupan: *Ladja brez imena*, 1953)

V tragediji v teh dejanjih Babilonka nastopa kot ena izmed glavnih oseb v duetu s Hudičem. Po brodolomu se vkrca na ladjo brez imena, kjer zapeljuje Rajnika. Ta zaradi zveze s Tanato ne popusti njenim čarom. Prišleka na krovu zakrivita upor posadke, ki Kapitana Javo vrže s krova. Uporniki morajo v zapor zaradi uboja Jave, a se izkaže, da je Java živ, uporniki pa s tem pridejo na prostost. Z novim dejanjem se menja tudi zgodba, zato je nemogoče govoriti o enotni fabuli v tej Zupanovi drami. Dramske osebe se npr. ponovno pojavijo, a v

¹⁶ Hekata je grška boginja, ki je v mitologiji predstavljena kot pokroviteljica magije in vedeževanja. Navadno je bila upodobljena s tremi obrazi, njeni kipi pa so stali na mnogih grških križpotjih. Čarovnikom se naj bi prikazovala v telečji, levji ali pasji podobi. Njen kult je bil ohranjen do renesanse. V začetku verovanja je bila označena kot milostna boginja, ki je skrbela za gmotno blagostanje ljudi in premagovanje nasprotnika v boju in igri. S prošnjami so se k njej zatekali ljudje pred lovom in v nosečnosti, bila pa je tudi tista, ki je uravnavala rast živine (Tratnik Volasko in Košir 1995: 16).

drugih funkcijah. Tako je Babilonka postavljena v vlogo medicinske sestre v poljski bolnišnici, ki se svojih nečednih dejanj iz preteklosti sramuje.

Osrednji motiv v besedilu je ujetost v usodo, na katero ne more nihče vplivati, pomemben pa je tudi motiv zveste ljubezni med Rajnikom in Tanato, ki se kljub popolni menjavi zgodbe v posameznih prizorih ohranja skozi celotno besedilo. Motiv čarovništva je v drami stranski motiv, ki ga zastopa lik Babilonke. Njena nadnaravna moč se kaže v daru jasnovidnosti, ki jo poseduje nekaj časa: »... prišel je namreč hip, ko mi je bilo dano videti prihodnost. Videla sem, kako se bo moja žeja po življenju povečala do blaznosti, pijača življenja pa mi bo pritekala po usihajočem curku, po kapljicah.« (Zupan 1972: 8), a zaradi nič kaj obetavne prihodnosti: »Takrat, ko sem gledala v prihodnost, sem videla svoje telo odcvetelo, svojo kožo prepreženo s tankimi gubicami, svoje prsi pobešene, oči upadle in bleščeče kakor oči nočne živali, v sebi pa divjajoč boj sramu in želje po nesramnosti.« (Zupan 1972: 85), ji je ta dar bolj v breme kot veselje, zato se tudi sprašuje: »Zakaj moram gledati prihodnost?« (Zupan 1972: 56). Kot čarovnico jo označi Hudič: »Lepa ženska, kaj, pravzaprav bolj privlačna kakor lepa. Noro privlačna. Ženska s skrivnostnimi močmi, coprnica, hudiča vredna babnica.« (Zupan 1972: 49).

Babilonka poseduje tudi moč prikazovanja članom posadke ladje, ki jo uporablja, ko je s posadko zaprta v zaporu, obtožena umora kapitana ladje brez imena. Zaradi nadnaravnih moči ni obtožena, preganjana ali obsojena, saj se nihče pretirano ne obremenjuje z njenim početjem.

5.6.4 Babica/Evica (Gregor Strniša: *Žabe ali Prilika o ubogem in bogatem Lazarju*, 1969)

Babica je ena izmed glavnih oseb v Strniševi poetični drami. S Točajem/Hudičem sprejmeta v gostilno na robu barja nič hudega slutečega poštarja Lazarja, željnega kozarca ruma. Lazar hrepeni po bogastvu in srečnejšem življenju, ki mu ga Točaj omogoči v zameno za njegovo dušo. A tudi bogastvo Lazarja ne osreči, saj po umoru Evice, preobražene Hudičeve babice, ne more živeti s takšnim grehom, čeprav nima več duše, in Hudiča prosi, naj ga spremeni v polža. Točaj Lazarja zabode, ta pa se močno pijan povrne v prvotno stanje, o minulih dogodkih pa ni prepričan, ali so se zgodili zares ali pa jih je le sanjal.

Motiv čarovnice je glavni motiv in se prepleta z motivom hrepenenja po boljšem življenju. Predstavnica čarovniškega sveta je Hudičeva babica, »strašanska spaka z dolgimi zobmi in rogovi, ki ji štrlijo izpod rute« (Strniša 1988: 139). Poseduje nadnaravno moč

vizualne spremembe telesa, ki služi za pridobitev duš posameznikov, ki pomotoma zaidejo v gostilno. Z novim telesom Evica, kot jo poimenuje Hudič, zapeljuje Lazarja, mu ponuja marsikaj, a v ozadju tiči le Hudičeva želja po Lazarjevi duši. Lazar je na koncu spoznal, da je bil prevaran in da Evice nikoli ni bilo, ampak je bila veskozi pred njim Hudičeva babica: »Tista, tista je bila: Hudičeva babica! Eve, Evice sploh ni – to je Hudičevo slepilo! Zaljubil sem se v privid! (Strniša 1988: 158)«. O Evici pripoveduje tudi Točaj: »Naša krčma je že stara, / stara sto in tristo let, / skoz ta dimnik je letala / že nekoč večša na Klek. // To je bila Črna Eva, / z dolgim nožem pod pazduho: / popotnika je čisto slekla, / vrgla truplo v črno lužo ... Stara barjanska čarovnica / v kotlu meglo skuhala, / južinala sta meglo / z njenim hudim črnim psom.« (Strniša 1988: 161, 166). Evico muči njena nesmrtnost, saj se je življenja že naveličala, zato prosi Hudiča, da bi jo ubil: »Hudič, umreti si želim!« (Strniša 1988: 170).

Evica za svoja dejanja ni kaznovana, saj je postavljena v čarobno okolje, kjer je čaranje dovoljeno. Krčma je povsem izolirana od drugega sveta, zato se z nadnaravnimi pojavi, ki se v njej dogajajo, nihče ne ukvarja.

5.6.5 Vida (Rudi Šeligo: *Lepa Vida*, 1978)

Šeligova Vida je glavna oseba drame v treh dejanjih *Lepa Vida*, ki bi jo lahko opredelil kot tipično predstavnico magijskega gledališča. Vida hrepeni po drugačnem življenju, zato potuje skozi različne prostore in čase. Obsojena na večno seljenje je predstavljena kot žena in mati v sodobnem meščanskem okolju, boginja v času poganskih verovanj in doživlja na španskem dvoru v 16. stoletju.

Prevladujoča motiva v drami sta motiva seljenja in hrepenenja po drugačnem življenju, v katera se vplete tudi motiv čarovništva, ki se kaže že v Vidini božanskosti, ki jo žrtvuje za smrt: »Hočem smrt, hočem usodo, ki me bo vodila po svojih skrivnostnih poteh in me naredila nemočno.« (Šeligo 1978: 25). Svojo prihodnost zaupa Vouvelu, demonu viharjev, ki Vidi odvzame božanskost.

Nadnaravna dejanja, ki jih počne Vida, so vidna na več mestih v drami. Najprej v prizoru, kjer jo mavrski svečeniki kmalu po prihodu v Španijo bičajo, a Vida po prestanem postopku vstane, kot da se ni zgodilo nič: »Vida zavrisne, sune roke v zrak, da jih za hip ali dva vije visoko gor, da so krik in bolečina – potem pa iz takšne višine pade težko na tla in tam obleži. Svečeniki jo še bičajo. Ko jo še bičajo enako silovito, znanada vstane – kot da ni nič – si popravi obleko, skloni v čeber in pere naprej.« (Šeligo 1978: 13). Nenavaden je tudi prizor v

potniški čakalnici, kjer se Vida zaklinja, za njo pa zaklinjanje ponavljajo potnice in potniki, ki so tam prisotni:

VIDA: Naj se naseli nemir mojega bivanja na tvojem obličju, Luna, kjer prebivajo duše hudodelcev in norcev! Naj samo polzim po jekleni ploskvi nebesa!

POTNIKI IN POTNICE: Naj postane Luna, naj se naseli v tvojem obličju – tam, kjer prebivajo duše hudodelcev! (Šeligo 1978: 22).

Vidina moč jasnovidstva se razkrije na španskem dvoru, ko se igrajo slepe miši. Vida namreč vedno ugane, kdo je lastnik tistega, česar se dotika, kar se zdi dvorjanki Catalini čudno in obtoži Vido goljufanja: »Prsti so za barve slepi ... Ali mogoče naša lepota goljufa?« (Šeligo 1978: 30). Zadnjič se Vidina nadnaravnost prikaže v zadnjem delu drame, ko jo med obredom klicanja višjih sil: »Kličem te! Pridi spet! Pridi poslednjič! ...« (Šeligo 1978: 72), zaloti hčerka Darinka, ki po spoznanju matere podeduje materin dar čarovništva: »Vida, kaj si storila? ... Kje je Darinka? Za njo! Materina norost se je preselila vanjo!« (Šeligo 1978: 74).

Vido čarovništva obtoži oče Bartolomej, ki obžaluje, da je grešila kot orodje hudiča in poskušala zapeljati uglednega dvorjana: »Grešila si, hčerka. Bila si orodje hudiča, ki dvomom, obupom zaradi storjenih grehov, obupom zaradi trpljenja, ki nas čaka, nadutostjo zaradi vrlin in z nezmožnostjo odcepitve od dobrin, ki nam jih daje zemlja, preži na slehernika. Tvoj tokratni greh je, da te je Satan v obleki lepote ženskega telesa nastavil kot past velikemu možu, ki je gnan v neznano.« (Šeligo 1978: 40). Zaradi tega dejanja jo oče Bartolomej prezira in njeno lepoto enači z ogabnimi prisposodobami:

Tvoja lepota je sluz in kri, je vlaga in žolč. V tvojem žrelu in nozdrvih prebiva mrčes gnojnih bul. V tvojem trebuhu je gnoj in nesnaga ... Odvrzi s sebe svojo satansko ničemrnost in oholost! /.../ Kdo, ki ni zaslepljen po hudiču, si želi objeti kepo migotajoče golazni? /.../ Samo hudič naredi, da mož vidi v ženski lepoto in strast, ženski pa nastavlja past, ko se ji prikazuje z neznanskim udom, iz katerega brizga zeleno žveplo, ki zastruplja ozračje zemlje, in ne seme in slast ... (Šeligo 1978: 42).

Vidino dejanje pričnejo po Bartolomejevih obtožbah dvorjani obsojati, zato ji tik pred odhodom s španskega dvora puščajo črno kri: »... prisotni s pomočjo biričev razparajo njeno obleko na boku, da jo oče Bartolomej tja zareže, da steče črna kri.« (Šeligo 1978: 59).

Vida ni javno obtožena ali obsojena čarovništva, vendar pa ji na španskem dvoru puščajo črno kri, kar pomeni kazen za storjene grehe pod hudičevim plaščem. V sodobnem meščanskem okolju pa jo obtožuje mož, ker ve, da lahko svoje darove prenese na hčerko

Darinko. Prenos čarobnih moči se na koncu drame tudi zgodi, ko Darinka Vido spozna in od nje podeduje nadnaravne moči.

5.6.6 Darinka (Rudi Šeligo: *Čarovnica iz Zgornje Davče*, 1978)

Darinka je hčerka Vide, ki je predstavljena v Šeligovi drami *Lepa Vida*. V drami v trinajstih prizorih je glavna oseba. Priženila se je v meščansko družino, ki njenega načina življenja ne sprejema, ampak ga ima za nenavadnega, čeprav tudi sama živi vse prej kot klasično meščansko življenje. Nad njo izvajajo nasilje – tako fizično kot psihično – s katerim želijo Darinki na vsak način vsiliti njihov način razmišljanja in vedenja.

Motiv čarovnice je stranski, prepleta pa se z motivom družinskega nasilja in življenja tipične meščanske družine. Darinko obtoži čarovništva družina njenega moža Nika: »Ti koza, ti! Kuzla ... Baraba! ... Coprnica, ki si se privlekla s hribov, da bi nas žrla ... požrla ... da bi nas zastrupila ... vzela, kar nam je vredno ... Coprnica! ... da bi bili iz sebe ... da bi nam spodnesla mirna in gotova tla ... Varnost! ... Kuzla, baba! ...« (Šeligo 1978: 91), čeprav svojih nadnaravnih moči takrat še ne kaže. Podoben problem nastopi tudi, ko se Darinka odloči, da bo jedla le letnemu času primerno hrano: »Samo pravim, da je čudno jesti stvari, za katere sploh ni pravi čas ... To je tako, kot da bi bile reči okrog nas brez vsakršne barve ...« (Šeligo 1978: 97). Nikov oče jo označi za »drago našo iz petnajstega vekú« (Šeligo 1978: 96), »coprnico gorjansko« (Šeligo 1978: 115) in »prasico gorjansko« (Šeligo 1978: 119), iz česar je razvidno, kako avtor besedila z izborom zmerljivk stopnjuje zaostren odnos med Darinko in Nikovim očetom, ki je nastal zaradi tako banalne stvari, kot je način prehranjevanja.

V drami je predstavljeno nenavadno ozračje že na začetku, saj se zjutraj po Nikovi in Darinkini poročni noči voda na razbeljeni štedilnikovi plošči sploh ne segreje, kar po nobenem fizikalnem zakonu ni mogoče. Zato člani Nikove družine že na začetku sumijo, da nekdo stoji za nenavadnim pojavom: »Hudič naj vzame vse skupaj! In še tistega, ki se je vtaknil ...« (Šeligo 1978: 80). Resnična Darinkina nadnaravna moč se pokaže, ko Darinka s pomočjo štirih Kresnic izvede nekakšen ritualni ples, v katerem se ob čaščenju ognja zaklinja: »Da ne bo več štrig. Da ne bojo po mojem srcu blodili več umazani, drateni in zli duhovi. Da ne bo več zelene strele skozi sleme strehe v dno srca.« (Šeligo 1978: 105).

Po obredu s Kresnicami se vse v hipu spremeni, kar je razvidno tudi iz dogajalnega prostora, ki iz meščanskega stanovanja postane kraška votlina, tudi Niko je zmeden, saj se sprašuje, kaj je narobe z Darinko: »Zakaj narediš, da v meni nič več ni! ... Kaj te vozi! ...

Kakšen demon je vprežen v tvoj voz, da mi tukaj padamo po tleh? Kam hočeš?» (Šeligo 1978: 121).

Kljub nasprotovanju njenim dejanjem, Darinke moževa družina ne preganja, jo pa obtoži čarovništva in ji vsiljuje vzorec življenja, ki ga živijo oni, kar je prikazano z vsiljevanjem hrane, ki je Darinka ne želi jesti, in z natikanjem prisilnega jopiča, ki bi ga lahko enačili s srednjeveško ječo, kamor so zapirali ženske, obtožene čarovništva.

5.6.7 Danica (Ivo Svetina: *Lepotica in zver ali Kaj se je zgodilo z Danico D?*, 1985)

Danica je glavna oseba Svetinove drame v štirih dejanjih. Živi z očetom in sestrama Anico in Mico, za kateri skrbi v času očetove odsotnosti. S sestrama se ne razume, ker je ti dve ne preneseta zaradi njene dobrote. Zato jo večkrat obtožujeta dejanj, ki jih Danica ne stori. Anica jo prva obtoži nadnaravnih dejanj, saj meni, da »spreminja pepel v srebro« (Svetina 1985: 9), za svoje »coprnije« pa potrebuje modro rožo, ki ji jo bo prinesel oče iz trgovskega potovanja: »Čudotvorna roža, ki srečo prinese, uročni princ na belem, ne – na modrem konju, ki te za vedno k sebi vzame.« (Svetina 1985: 11). Oče Danici res prinese modro rožo, ki jo označi z »vražjo rožo, ki jo je Danica ugledala v sanjah« (Svetina 1985: 100), a za njo in lastno svobodo proda Danico. Redka roža, ki jo Danica vidi v sanjah, raste namreč na vrtu Zveri, ki hoče Daničenega očeta kaznovati s smrtjo.

Ko se Danica odseli k Zveri, se njena nadnaravna moč razplamti in kaže v obliki prividov: »Ob uri, ko so stene dogorevale v pepel, me je obiskala lepa žena – stopila je k moji globoki postelji, nekje čisto na dnu sem ležala v hladnem prostoru in lepa tujka se je nizko sklonila nadme ...« (Svetina 1985: 76) in sanj, ko vidi očetovo smrt na grmadi: »Sanjala sem, da je moj dobri oče gorel.« (Svetina 1985: 93), ki je bil obsojen prodaje lastne hčere. Danica naj bi po besedah Zverinih služabnikov, levega in desnega psa, »urekla njunega gospodarja« (Svetina 1985: 106), z njim pa je tudi zanosila, čeprav otroka ne rodi.

Motiv čarovništva je v obravnavani drami prepleten z motivom sodobnega materializma in požrešnosti, a nikakor ni stranski motiv. Pomembno mesto zavzema v celotni drami, najbolj pa pride do izraza v prizorih, ki se dogajajo v palači Zveri, kjer čarovnija poteka, ko jo posameznik potrebuje.

Kljub Daničini nadnaravni moči Danica za svoja dejanja ni obtožena, preganjana ali obsojena. Njena dejanja so doma zasmehovana in sestrama služijo zgolj za izzivanje, pri Zveri pa nadnaravno tako ni nič nenavadnega.

5.6.8 Šamuramata (Ivo Svetina: *Vrtovi in golobica*, 1991)

Kraljica Šamuramata je v poetični drami v dveh dejanjih ena izmed glavnih oseb. Zaznamovana je z boleznim razmerjem do njenega sina, Adada, s katerim ima spolne odnose, z njim pa tudi zaplodi otroka. Kralj Nin sumi, da ga Šamuramata vara, zato za nasvet vpraša jasnovidca Uraša, ki o zapletenem položaju molči. Problem velike vode, s katerim se je Nin primoran ubadati, nekoliko prežene Ninove slutnje, po Šamuramatinem skrivnostnem izginotju pa Nin povsem pozabi na ljubosumnost.

Šamuramatina nadnaravnost se kaže ob koncu drame, ko se po sinovem upor in njegovem poskusu uboja lastne matere ta za vedno spremeni v golobico. S preobrazbo splavi njunega otroka, hkrati pa postane sinova izpraševalka vesti, ki se celo življenje ob jutrih vrača k njemu. Adadovo razmerje do matere preide v globlje sovraštvo zaradi tega, ker mora svojo ljubezen, Shalo, žrtvovati ob materini smrti.

Motiv čarovnice je v obravnavani drami stranski, saj se pojavi le ob koncu drame, avtor besedila pa gradi predvsem na motivih Ninovega vladanja v času velike vode in incestnega razmerja med Šamuramato in Adadom.

Šamuramata za svojo nadnaravno moč ni obtožena, preganjana ali obsojena, saj nihče razen Adada ne ve zanjo. Dvorjani so namreč prepričani, da je življenje izgubila v veliki poplavi, ki je grozila Babilonu pred kraljičino preobrazbo.

ČAROVNIKA

5.6.9 Čarovnik (Joža Lovrenčič: *Deveta dežela*, 1917)

Ena izmed glavnih oseb v Lovrenčičevi drami, ki jo uvrščamo v obdobje med moderno in ekspresionizmom, je Čarovnik. Grajski sin, novopečeni vitez se odloči, da bo pričel potovati po svetu. Čarovnik zbranim dvorjanom prikaže devet dežel, skozi katere naj bi tekla pot mlademu vitez. S tem opozori na njegovo nadnaravno moč menjavanja in prikazovanja pokrajin, devetih dežel. Sebe označi z besedami: »Strun nimam, pesmi moje grlo ne pozná, / a kar uhó ob pesmi sprejme in srce zasanja, / jaz, čarovnik, očem pokažem vašim.« (Lovrenčič 1917: 74–75), s čimer poudari svojo sposobnost, ki jo izvaja s pomočjo čarobne piščali, ki jo je izrezal »iz drevesa, ki raslo je ob vodi čudežni« (Lovrenčič 1917: 75).

V drami se dvorjani s Čarovnikom sprehodijo skozi pokrajine Vsakdanjosti, Prvotnosti, Nezadovoljnosti, Skrbi, Strasti, Pokrajino kralja Matjaža, Učenosti in Modrosti, Kreposti,

Lepote in Resnice, ki jih obsežno komentirajo. Motiv čarovnika je v tej drami glavni, prepleta pa se z motivom poti.

Čarovnikova vloga v drami je čislana, nihče ga ne obtoži, preganja ali obsodi, saj s svojo nadnaravno močjo dvorjanom prikaže življenje v deželah, ki si jih želijo videti.

5.6.10 Agent tuje obveščevalne službe (Ervin Fritz: *Kralj Malhus*, 1973)

Agent je v farsii v osmih dejanjih samo omenjen in predstavlja obrobno dramsko osebo. Zgodba teče na Danskem, kjer kralj Malhus nenadoma ostane brez svoje žene Gertrude. Kmalu po izginotju prične dvoriti Mileni, ki je zaljubljena v študenta Milana, vendar Milena Malhusa ne jemlje resno. Vzporedno z bojem za Milenino ljubezen teče tudi Malhusov boj za preživetje, saj mu anarhisti strežejo po življenju. Oboje se ob koncu drame izkaže za brezpredmetno, kajti Malhus Milene ne pridobi, pa čeprav študenta Milana obtoži načrtovanja njegovega uboja in se ga poskuša na ta način znebiti, prav tako pa ostane živ. Minister Sulfurij v začarani žabi spozna kraljico Gertrudo, a si napačno razlaga njeno kvakanje. Gertruda želi Sulfuriju sporočiti, naj ji priskrbi moškega, ki še ni nikoli poljubil dekleta in s tem prelomi agentov urok, napačna interpretacija pa ima na koncu skoraj usodne posledice, v primeru Fritzove farse pa deluje komično, saj na smešen način predstavi slabosti družbe.

Osrednja motiva drame sta boj za preživetje kralja Malhusa in boj za ljubezen Milana in Milene. Motiv čarovnika je v drami stranski, je pa podlaga za zaplet in nadaljnji razvoj dogodkov. Agentova nadnaravna moč je v drami prikazana z močjo preobrazbe ljudi v živali. Spremenjen v merjasca začara kraljico Gertrudo v žabo. Uroka jo lahko odreši le tisti, ki še ni nikoli poljubil dekleta: »Takrat, ko sem jahala na lovu za tistim obstreljenim merjascem, sem se oddaljila od drugih. Merjasec je divjal vse globlje v gozd. Sploh ni bil pravi merjasec. V temnem lesu se je nenadoma ustavil, se spremenil v agenta tuje obveščevalne službe in se zlobno zasmel: ha ha ha ha! Dotaknil se me je s paličico in me začaral v žabo« (Fritz 1988: 47).

Kljub temu da je agent storil zlo dejanje, ga nihče ne išče, preganja, obtoži ali obsodi, ker osebe v drami ne čutijo te potrebe. Veselijo se povratka Gertrude, neharmonično stanje na dvoru pa postane znova harmonično.

6 ČAS DOGAJANJA IN POGOSTOST POJAVLJANJA LIKA ČAROVNIKA ALI ČAROVNICE V ANALIZIRANIH DRAMAH

Poleg oznake čarovniških likov v vzorcu izbranih dramskih besedil sem se lotil tudi analize časa dogajanja in gostote pojavljanja lika čarovnika ali čarovnice v posameznih dramah. Na podlagi tega sem primerjal, v katerem časovnem pogledu (zgodovinskem ali sodobnem) in kako pogosto je lik čarovnika ali čarovnice predstavljen v obravnavanih dramskih besedilih 20. stoletja. Ker bi bila raziskava dogajalnega časa po posameznih smereh 20. stoletja preobsežna, sem se odločil, da bom drame, zajete v vzorcu, razdelil v 2 skupini, in sicer na drame, ki so nastale pred letom 1945, in drame, ki so nastale po letu 1945, ter primerjal, kateri vidik je v določenem obdobju bolj zastopan.

Analiziranih dram, ki so nastale pred letom 1945, je bilo 8, in sicer *Lepa Vida* Dragana Šande, *Deveta dežela* Jože Lovrenčiča, *Kirke* in *Zakleti grad* Alojzija Remca, *Veronika Deseniška* Otona Župančiča, *Herman Celjski* Antona Novačana, *Kraljična* Haris Antona Leskovca in *Celjski grofje* Bratka Krefta.

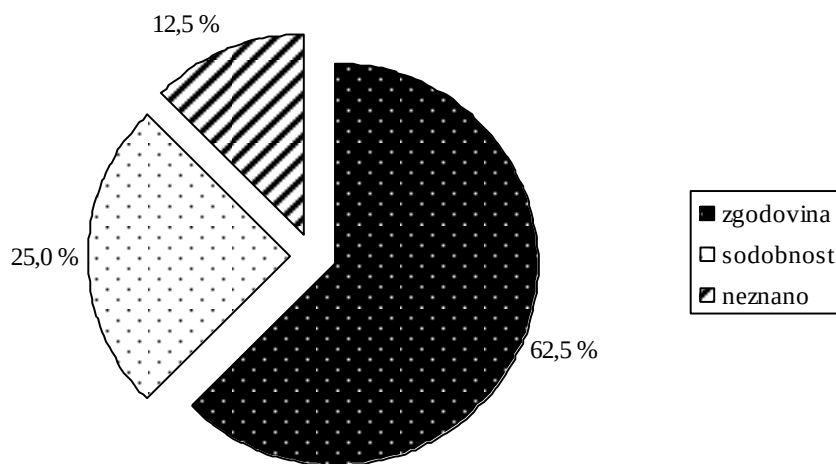
Dram, ki sem jih zajel v vzorec in so bile napisane po letu 1945, je bilo 20, in sicer *Ladja brez imena* Vitomila Zupana, *Samorog* in *Žabe ali Prilika o ubogem in bogatem Lazarju* Gregorja Strniše, *Kralj Malhus* in *Mirakel o sveti Neži* Ervina Fritza, *Izgubljeni sin* Andreja Hienga, *Lepa Vida*, *Čarovnica iz Zgornje Davče*, *Svatba* in *Slovenska savna* Rudija Šeliga, *Lepotica in zver ali Kaj se je zgodilo z Danico D?*, *Šeherezada* in *Vrtovi in golobica* Iva Svetine, *Jasnovidka ali Dan mrtvih* in *Antigona* Dušana Jovanovića, *Elektrino maščevanje* in *Čarobnice* Mirka Zupančiča, *Medeja* Daneta Zajca, *Odisej & sin ali Svet in dom* Vena Tauferja in *Izganjalci hudiča* Matjaža Zupančiča.

6.1 ČAS DOGAJANJA OBRAVNAVANIH DRAM

6.1.1 Drame do leta 1945

V obravnavanih dramah, ki so nastale do leta 1945, je bilo 5 (62,5 %) takšnih, ki so se dogajale v preteklih zgodovinskih obdobjih, 2 (25,0 %) drami sta bili postavljeni v sodobni čas, ki sovпада s časom nastanka dram, 1 (12,5 %) drama pa nima znanega časa dogajanja

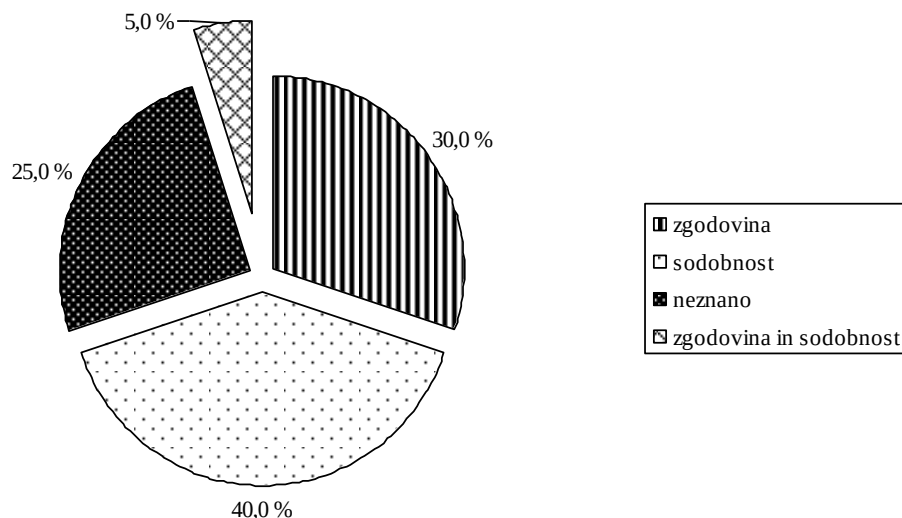
(slika 2). Vse drame z zgodovinsko snovjo čarovništva prve polovice 20. stoletja so bile postavljene v obdobje med 15. in 17. stoletjem in snov jemale iz čarovniških procesov, ki so se na Slovenskem najbolj intenzivno dogajali ravno v omenjenem obdobju.

Slika 2: Obravnavane drame do leta 1945 glede na čas dogajanja

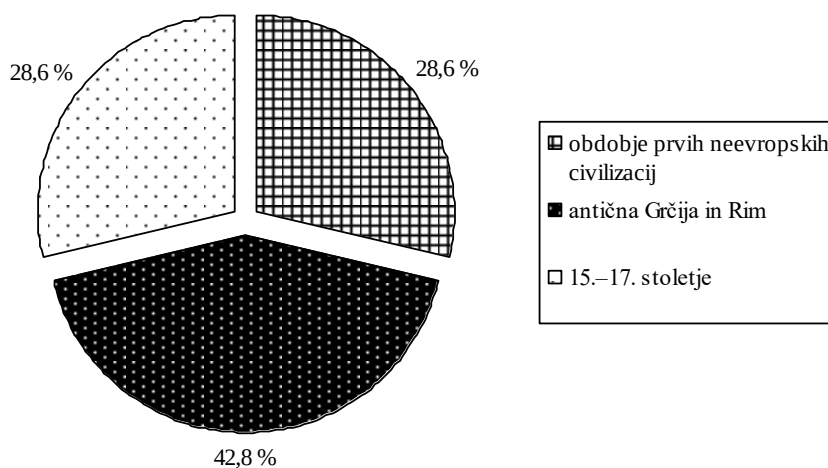
6.1.2 Drame po letu 1945

Izmed pregledanih 20 dram je bilo 6 (30,0 %) dram z dogajalnim časom v preteklih zgodovinskih obdobjih, 8 (40,0 %) dram, ki so bile postavljene v čas nastanka dram, 5 (25,0 %) dram z neznanim časom dogajanja in 1 (5,0 %) drama, ki je vsebovala splet dveh dogajalnih časov – zgodovinskega (16. stoletje) in sodobnega (slika 3).

Slika 3: Obravnavane drame po letu 1945 glede na čas dogajanja

Zgodovinska snov v obravnavanih dramah po letu 1945¹⁷ je bila bolj raznolika, saj je bilo v 2 (28,6 %) dramah dogajanje postavljeno v obdobje prvih neevropskih civilizacij, v 3 (42,8 %) dramah v čas antične Grčije in Rima, v 2 (28,6 %) dramah pa v čas čarovniških procesov, obdobje med 15. in 17. stoletjem (slika 4).

Slika 4: Obravnavane drame z zgodovinsko snovjo po letu 1945 glede na čas dogajanja

¹⁷ V obravnavani vzorec sem poleg šestih dram z zgodovinskim časom dogajanja vključil še dramo, ki je vsebovala delno zgodovinski in delno sodobni čas dogajanja.

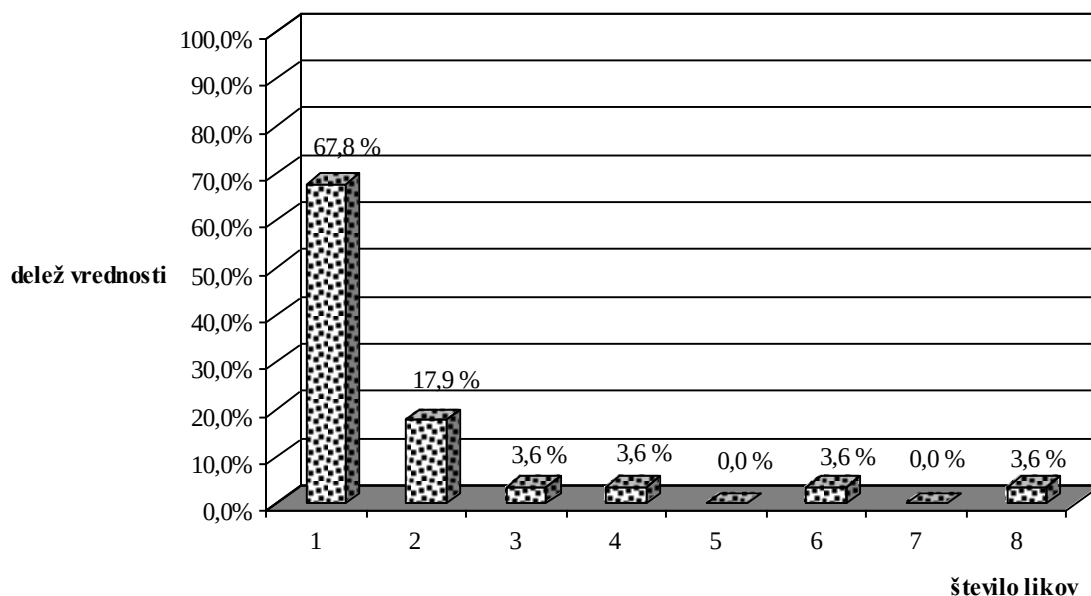
Obravnavane drame so glede na dogajalni čas številčno približno enakomerno razporejene. Izmed 28 obravnavanih dram se jih 11 dogaja v pretekli zgodovini, 10 v sodobnem času oz. času nastanka drame, 1 tako v sodobnosti kot pretekli zgodovini, preostalih 6 pa nima znanega časa dogajanja. Drame z zgodovinskim časom dogajanja so v odstotkih pogostejše v obdobju pred letom 1945, po letu 1945 pa je najpogostejše zastopan dogajalni čas sodobnost, prav tako pa je po letu 1945 večji delež dram, ki nimajo znanega dogajalnega časa.

Razlika med dramami iz prve in druge polovice 20. stoletja se kaže tudi v izboru zgodovinskega obdobja, v katerega so časovno postavljene obravnavane drame, saj se npr. vse drame iz obdobja pred letom 1945 dogajajo v času med 15. in 17. stoletjem, medtem ko je v dramah po letu 1945 dogajanje postavljeno najpogostejše v antični čas Grčije in Rima, prav tako pa je bil v obravnavanih dramah prisoten čas prvih neevropskih civilizacij in že omenjeno obdobje med 15. in 17. stoletjem.

Če povzamem, je čas dogajanja v obravnavanih dramah enakomerno porazdeljen med sodobnost in preteklo zgodovino, v obravnavanih dramah iz druge polovice 20. stoletja pa so zastopana dosti bolj raznolika zgodovinska obdobja kot v obravnavanih dramah do leta 1945.

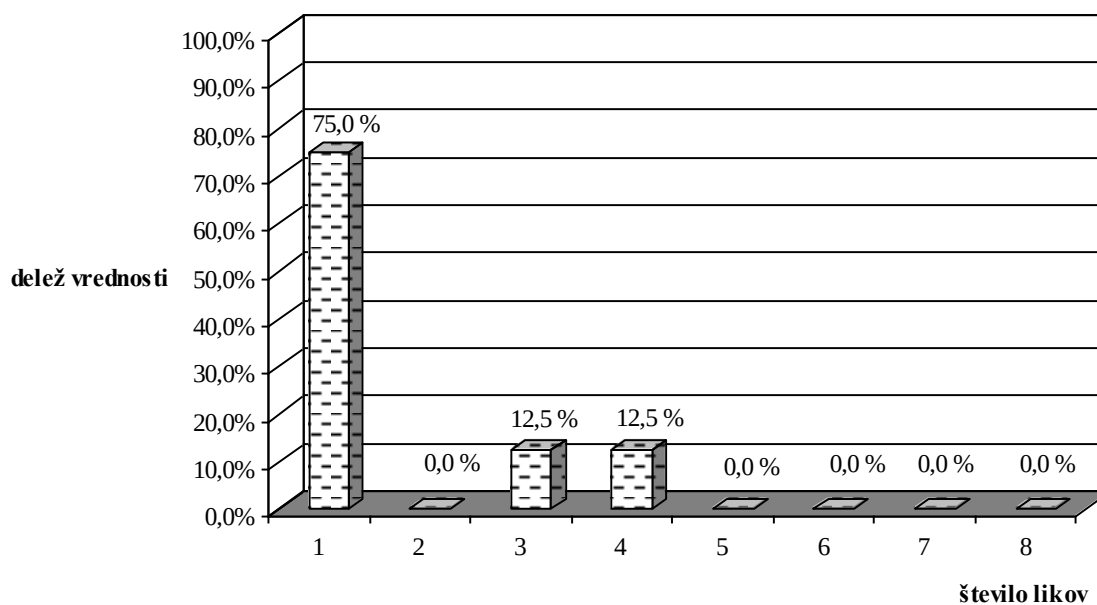
6.2 POGOSTOST POJAVLJANJA LIKA ČAROVNIKA ALI ČAROVNICE V IZBRANIH BESEDILIH

V obravnavanih besedilih so se pojavljali liki, ki so ustrezali karakteristikam čarovnika ali čarovnice, v različnih količinah. V 19 (67,8 %) dramah je bil zastopan po 1 lik, v 5 (17,9 %) dramah po 2 lika, v posameznih (3,6 %) dramah pa 3, 4, 6 ali 8 likov čarovnikov in čarovnic (slika 5).

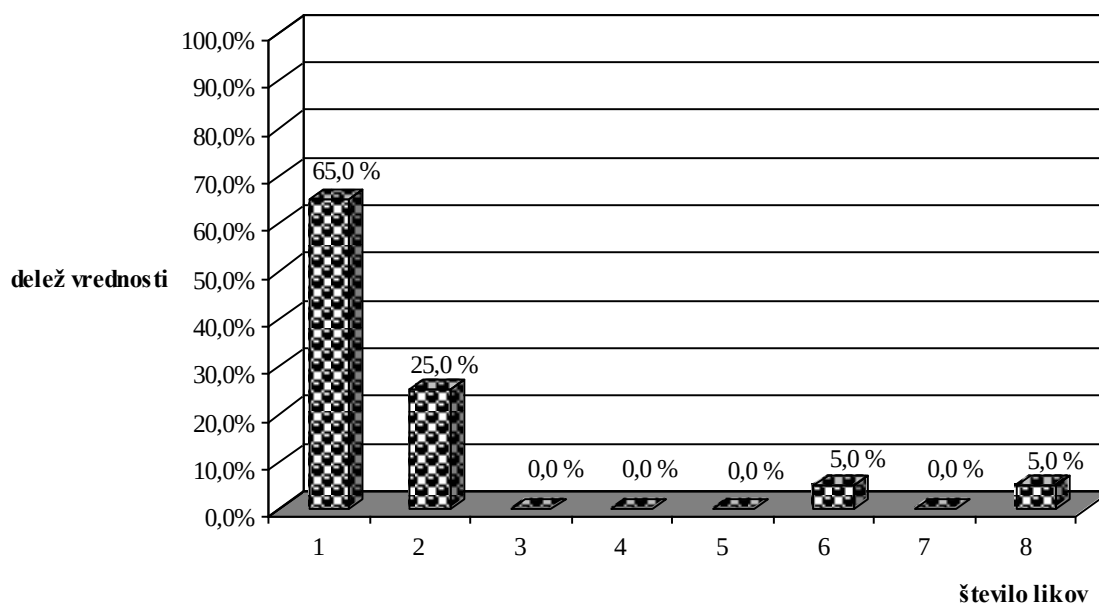
Slika 5: Pogostost čarovniških likov v posameznih dramah 20. stoletja

V analiziranih besedilih do leta 1945 je bilo 6 (75,0 %) dram, ki so vsebovala po 1 lik, po 1 (12,5 %) drama pa je vsebovala 3 oz. 4 čarovniške like (slika 6).

Slika 6: Pogostost čarovniških likov v posameznih dramah do leta 1945

Besedila, obravnavana po letu 1945, so v 13 (65,0 %) primerih vsebovala po 1 lik, v 5 (25,0 %) primerih po 2 lika in 1-krat (5,0 %) 6 oz. 8 čarovniških likov (slika 7).

Slika 7: Pogostost čarovniških likov v obravnavanih dramah po letu 1945

V obravnavanih dramah se je v posamezni drami ne glede na čas nastanka najpogosteje pojavil samo en čarovniški lik. V petih primerih sta se v obravnavanih dramah pojavila po dva lika, posamično pa sem tu in tam našel tudi večje število čarovniških likov. Nikakor pa v obravnavanih dramah niso prevladovali skupinski čarovniški liki, kot sem pričakoval na podlagi zgodovinskih dejstev in navedb raziskovalcev čarovništva.

7 SKLEP

Rezultati izvedene raziskave so pokazali zanimive značilnosti analiziranih čarovniških likov. V skladu z zgodovinskimi dejstvi, kjer so čarovniške like v večini predstavljale predstavnice ženskega spola, ki so čarovniško dejavnost izvajale v skupinah, sem analiziral več lastnosti. Najprej sem opravil pregled čarovniških likov in jim določil spol, vrsto in status, ki so ga uživali v družbi, nato določil dogajalni čas, v katerega je bil posamezen lik postavljen, in za konec še preveril pogostost pojavljanja čarovniških likov v posameznih dramah. Rezultati raziskav so predstavljeni v podpoglavjih 7.1–7.3.

7.1 SPOL, VRSTA, DRUŽBENI STATUS IN STATUS V DRAMI OBRAVNAVANIH ČAROVNIŠKIH LIKOV

Na podlagi ohranjenih zgodovinskih dokumentov se je izoblikovala trditev, da so se s čarovniško dejavnostjo ukvarjale predvsem ženske, ki so želele z različnimi postopki izboljšati kakovost svojega življenja in življenja svojih bližnjih. Preveril sem, kakšna je spolna struktura obravnavanih čarovniških likov, ki sem jih zajel v vzorec, in ugotovil, da je izmed 50 likov, ki ustrezajo karakteristikam čarovnika ali čarovnice, bilo 44 (88 %) predstavnic ženskega spola, preostalih 6 (12 %) likov pa je bilo moškega spola. S tem je naša prva predpostavka, da bo v pregledanih dramah več čarovniških likov ženskega kot moškega spola, saj je bila čarovniška dejavnost z zgodovinskega vidika močno determinirana na spol in opravilo, ki so ga opravljale predvsem ženske, pravilna.

Čarovniške like sem razdelil v 6 skupin glede na njihove skupne značilnosti, in sicer na lik čarovnice Veronike Deseniške, antične čarovnice, čarovnike družbe, mogočne čarovnike, duševno zaznamovane čarovnice in jasnovidce. Največ, 17 (34,0 %), je bilo čarovnikov družbe, sledili so jasnovidci, ki jih je bilo 12 (24,0 %), 10 (20,0 %) mogočnih čarovnikov, po 4 (8,0 %) antične in duševno zaznamovane čarovnice in 3 (6,0 %) motivi Veronike Deseniške. Glede na to, da so jasnovidke v svetovni zgodovini prisotne že od prvih neevropskih kultur, sem predvideval, da bodo največji delež čarovniških likov v obravnavanih dramah predstavljali jasnovidke in jasnovidci. To ne drži, saj je bilo največ likov tistih, ki jih je družba označila za čarovnike in čarovnice. S tem moram drugo hipotezo ovreči.

Pomembna komponenta obravnavanih čarovniških likov je tudi pogled družbe na njihov nadnaravni dar. Družba ima namreč različen pogled na različno vrsto čarovniških likov. Če so ljudje do jasnovidcev strpni, verujejo njihovim prerokbam in jih sprašujejo za nasvete, do duševno zaznamovanih čarovnic v obliki norcev in dementnežev pokroviteljski in jim njihovega pogleda na svet ne zamerijo, znajo biti še kako ostri kritiki in preganjalci čarovnikov, ki to so oz. so čarovništva samo obtoženi. Odnos družbe do analiziranih likov je podoben realni sliki, saj se nihče pretirano ne obremenjuje z nadnaravnimi močmi jasnovidcev (izmed 12 obtožijo samo 1), duševno zaznamovanih čarovnic ne jemljejo resno (od 4 je samo 1 obtožena in obsojena, pa še to zaradi lastne želje po smrti), so pa toliko bolj strogi do čarovnikov, ki to dejansko so (izmed 17 likov jih 6 doživi obtožbo, 4 preganjanje in 1 obsodbo), oz. čarovnikov, ki jih družba sama označi kot posedovalce nadnaravnih lastnosti (od 17 likov jih 10 obtožijo, 1 preganjajo in 6 obsodijo). V celotnem vzorcu obravnavanih čarovniških likov je obtoženih, preganjanih ali obsojenih 26 (52,0 %) čarovniških likov, vendar večji del analiziranih likov po krivem. Zato hipoteza, da so čarovniški liki v večini primerov obtoženi, preganjani, obsojeni in kaznovani za zla dejanja, za dobra dejanja pa nagrajeni, v našem primeru ne drži.

Obravnavani čarovniški liki v dramah pa niso vedno enakovredno obravnavani. V glavni vlogi najdemo 35 (70,0 %) likov, kar predstavlja večino, medtem ko v stranski vlogi nastopa 15 (30,0 %) čarovniških likov. Ta podatek kaže, da je motiv čarovnice še kako pomemben v obravnavanih besedilih.

7.2 ANALIZA DOGAJALNEGA ČASA

Avtorji obravnavanih besedil so svoje junake postavljali v različna obdobja, ki so s svojimi značilnostmi na svojevrsten način zaznamovala zgodovino, na vsebino drame pa močno vplivala. Preveril sem, koliko dram je bilo postavljenih v pretekla obdobja in koliko v sodobni čas. Raziskava je pokazala, da je bilo razmerje med zgodovinskim in sodobnim dogajalnim časom približno enakomerno, saj je bilo v preteklo zgodovino postavljenih 11 (39,3 %), v sodobni čas pa 10 (35,7 %) obravnavanih dram. 1 (3,6 %) od obravnavanih dram se je odvijala tako v preteklosti kot sodobnosti, kar 6 (21,4 %) dram pa je imelo neznan oz. raztegljiv dogajalni čas, ki ga ni bilo moč določiti.

Ker me je zanimalo, kako je z dogajalnim časom v obravnavanih dramah v prvi in kako v drugi polovici 20. stoletja, sem vzorec dram razdelil na tiste, ki so nastale pred letom 1945, in tiste, ki so nastale po letu 1945. Ugotovil sem, da se razmerje v omenjenih obdobjih razlikuje, saj je bil v obravnavanih dramah do leta 1945 zgodovinski dogajalni čas zastopan v 62,5 %, po letu 1945 pa v 30,0 %, kar pomeni, da se je zgodovinska snov, prikazana v zgodovinskem času, v drugem obdobju napram prvemu več kot prepolovila. V obdobju po letu 1945 je posledično višji delež dram, ki se dogajajo v sodobnosti, saj se delež giblje okrog 40,0 %, medtem ko je bil omenjen dogajalni čas v obdobju pred letom 1945 zastopan v 25,0 %. Presenetljivo visokemu deležu dram (21,4 %) ni bilo mogoče določiti dogajalnega časa, pri čemer so prednjačile drame, ki so nastale po letu 1945, saj je bilo razmerje 83:17 v korist dram druge polovice 20. stoletja. S tem lahko potrdim četrto hipotezo, da bo v delih, ki so nastala pred letom 1945, pogosta uporaba čarovniškega lika, postavljenega v zgodovinski okvir, v dramah, ki so nastale po letu 1945, pa več čarovniških likov, postavljenih v sodobni čas.

Zanimiv je tudi pregled preteklih zgodovinskih obdobj, v katerih se dogajajo drame. Največkrat, v 7 (58,3 %) primerih, je bilo v dramah predstavljeno obdobje med 15. in 17. stoletjem, temu po pogostosti sledi obdobje antike, ki je zastopano v 3 (25,0 %) dramah, v 2 (16,7 %) primerih pa se drama odvija v času prvih neevropskih civilizacij. Glede na dobljene rezultate lahko potrdim peto hipotezo, ki je predpostavljala, da bodo v obravnavanih dramskih besedilih čarovniški liki predstavljeni predvsem v zvezi s čarovniškimi procesi, ki so se odvijali od 15. do 17. stoletja, in bo zato glavni dogajalni čas obravnavanih besedil ravno to obdobje.

7.3 GOSTOTA POJAVLJANJA ČAROVNIŠKIH LIKOV

Čarovniško dejavnost zgodovinski viri prikazujejo kot skupinsko dejavnost. Pogosto so bile osebe, obtožene čarovništva, obtožene v skupini, zato me je zanimalo, kako je s pojavom čarovniških likov v obravnavanih dramah. Ugotovil sem, da je bilo 19 (67,9 %) dram takšnih, v katerih je nastopal samo 1 čarovniški lik, po 2 čarovniška lika sta nastopala v 5 (17,9 %) dramah, medtem ko v preostalih 4 dramah nastopajo po 3, 4, 6 oz. 8 čarovniških likov. Predpostavko, ki je predvidevala, da bodo v posameznih obravnavanih dramah čarovniški liki zastopani v več kot v eni osebi, saj je čarovniška dejavnost v očeh zgodovine predstavljena kot skupinska dejavnost, moram tako ovreči.

8 ZAKLJUČEK

Čarovništvu in njegovemu izkoreninjanju je evropska zgodovina namenila vsaj tri stoletja, v katerih je intenzivno preprečevala širitev dejavnosti, ki naj bi se dogajala pod hudičevim nadzorom. Ravno povezovanje nadnaravnih moči s hudičem in zlobna dejanja nekaterih posameznikov ter boj za dominantno vero so povzročili množične čarovniške procese. Ti so v onostranstvo spravili marsikaterega posameznika, predvsem pa posameznico. Idealno žrtev so namreč predstavljale starejše ženske, pa naj si bodo vdove ali neporočene ženske. Obe skupini omenjenih žensk sta se pogosto ukvarjali z zdravilstvom in imeli znanje, kako iz navadnih zelišč in sestavin, ki so jih ženske navadno uporabljale za kuho, izdelati sredstva za lajšanje razsajajočih bolezni na prehodu iz srednjega v novi vek.

Kljub množičnim pregonom, sežigom na grmadah in negativnim konotacijam, ki so se razvile v obdobju krvavega obračuna s čarovništvom, se čarovniška dejavnost ni izkoreninila, ampak je prisotna v okviru raznih sekt po vsem svetu tudi danes. Status čarovnikov v družbi ima še vedno negativen prizvok, saj so ti še vedno označeni kot marginalci, odpadniki od družbenih norm, a se morebitne fobije današnje družbe nikakor ne morejo primerjati s preteklimi lovskimi pohodi nad krive, predvsem pa nedolžne duše.

Čarovniških likov je v slovenski književnosti dosti, a na to temo zaenkrat ni izdelanih tematskih pregledov. Zato je bila izdelava vsaj okvirnega pregleda motiva čarovnice v slovenski dramatiki 20. stoletja glavni cilj diplomskega dela. V pregled so vključena besedila, ki imajo umetniško vrednost in jih je literarna srenja uvrstila v literarni kanon, predstavljen v pregledih slovenske književnosti. Zajetih 50 čarovniških likov, ki so svoje mesto našli v 28 dramah, zgovorno priča o trditvi, ki sem jo zapisal v začetku tega odstavka, da so čarovniški liki zares pogosti v besedilih slovenske književnosti. A čarovniški liki v besedilih niso postavljeni v obskurno vlogo, brez katere bi drama brez problema vzdržala, ampak so ti v večini primerov postavljeni v ospredje.

Številčno je bilo največ čarovniških likov, ki so bili za lastnike nadnaravnih moči označeni s strani družbe, v kateri živijo, nekoliko manj pogost pa je pojav jasnovidcev, ki so skozi vso zgodovino imeli poseben status, ki jim ga je omogočala brezmejna človeška

radovednost, ki je vedno želela videti korak naprej. Ker so napovedi jasnovidcev koristile ljudem na visokih položajih, je razumljivo, da jih nihče ni preganjal, ampak so bili v družbi čislani, kot so čislani še danes, ko se je ta dobičkonosna dejavnost (pre)močno razpasla.

Čeprav zgodovinski viri pričajo o čarovništvu kot skupinski dejavnosti, pa se pojavljajo v obravnavanih dramskih besedilih večji deli samostojni čarovniški liki, v nekaterih dramah pa po 2, 3, 4, 6 ali 8 likov skupaj. Močno variira tudi dogajalni čas, v katerega so drame postavljene. Približno enakovreden delež dram je postavljenih v sodobnost nastanka drame in preteklo zgodovino, od slednjih pa je dogajanje najpogosteje postavljeno v obdobje med 15. in 17. stoletjem, kar je glede na zgodovinska pričevanja povsem razumljivo.

Tematika, s katero sem se ukvarjal v pričujočem diplomskem delu je široka, preširoka za diplomsko delo. To je bil tudi vzrok, da sem pregled omejil na zgolj tista dramska besedila, ki jih najdemo v ključnih pregledih slovenske književnosti in so nastala v 20. stoletju ter nekatera besedila izpustil. Vsekakor bi bilo smiselno nastali pregled razširiti, mu dodati tudi čarovniške like iz tistih tekstov, ki jih avtorji književnih pregledov ne uvrščajo v svoj izbor, absolutno pa zajeti v obravnavo še dramska besedila, ki so nastala pred 20. stoletjem. S tem bi se namreč izoblikoval celosten pregled besedil na temo čarovništva v slovenski dramatiki, ki bi ga posamezniki, ki jih tovrstna literatura zanima, lahko uporabili kot tematski bralni seznam. Vsekakor bi bilo smiselno pregled razširiti tudi na preostali dve literarni vrsti – prozo in poezijo – čeprav bi bilo delo v zadnji literarni vrsti zaradi velikih količin gradiva izredno zahtevno.

Smiselno bi bilo tudi raziskati dramska besedila glede na žanr, v katerega bi jih lahko uvrstili. Že groba žanrska opredelitev, izvedena na obravnavanih dramskih besedilih, je pokazala, da so se čarovniški liki pogosteje pojavljali v poetičnih dramah, pogosti so tudi v ekspresionističnih dramah, vsekakor pa v tistih besedilih, ki neko skrivnostno, temačno, čarobno ozračje za značilen potek dogodkov potrebujejo.

Zanimiva raziskava na temo čarovništva v slovenski dramatiki bi lahko nastala tudi z analizo imen čarovniških likov v dramskih besedilih, saj sem med pregledovanjem dramskih oseb opazil, da se nekatera imena, kot so npr. Nada, Veronika in Margareta, pojavljajo več kot enkrat. Avtor posamezne drame je ime za določen čarovniški lik verjetno izbral z nekim

namenom, pomenom, ki ga ime skriva, saj je lahko že z imenom razkril značajske lastnosti določene dramske osebe. S tem avtor drame bralcu ponudi dodano vrednost, znanje, ki ga lahko z dodatnim raziskovanjem medpredmetno razvija v neskončnost in obogati svojo splošno razgledanost.

9 BIBLIOGRAFIJA

9.1 VIRI

- Alojzij Remec. Kirke. *Dom in svet* XXXV/3 (1922). 112–125, 162–173, 212–222, 257–266. Pridobljeno 12. 12. 2010 s spletne strani <http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?query=%27keywords%3dkirke%27&pageSize=20&URN=URN%3aNB%3aSI%3aDOC-73H5TFTL>.
- Alojzij Remec. *Zakleti grad: romantična igra v petih dejanjih*. V Ljubljani: Jugoslovanska knjigarna, 1926.
- Andrej Hieng. *Izgubljeni sin: melodrama*. Maribor: Obzorja, 1976.
- Anton Leskovec. *Jurij Plevnar; Kraljična Haris; Dva bregova*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.
- Anton Novačan. *Herman Celjski: drama v petih dejanjih*. V Ljubljani: Tiskovna zadruha, 1928.
- Bratko Kreft. *Celjski grofje: drama v petih dejanjih*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.
- Dane Zajc. *Igre*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.
- Dragan Šanda. *Lepa Vida: tragedija*. Karlovac: D. Hauptfeld, 1915.
- Dušan Jovanović. *Balkanska trilogija: Antigona; Uganka korajže; Kdo to poje Sizifa*. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1997.
- Dušan Jovanović. *Jasnovidka ali Dan mrtvih: (pankrtska igra z žanrskimi motnjami)*. Celovec: Wieser, 1988.
- Ervin Fritz. *Kralj Malhus: farsa*. Celje: Dramska knjižnica ZKO, 1988.
- Ervin Fritz. *Mirakel o sveti Neži*. Ljubljana: DZS, 1977.
- Gregor Strniša. *Svetovje*. Ljubljana: DZS, 1988.
- Ivo Svetina. *Biljard na Capriju; Šeherezada*. Maribor: Obzorja, 1989.
- Ivo Svetina. *Lepotica in zver ali Kaj se je zgodilo z Danico D.?: pravljica igra z epilgom*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Ivo Svetina. *Vrtovi in golobica: pravljica igra v verzih*. Ljubljana: Mihelač, 1994.
- Joža Lovrenčič. *Deveta dežela*. Trst: J. Štoka, 1917. 65–92.

- Matjaž Zupančič. *Izganjalci hudiča; Slastni mrlič; Nemir*. Ljubljana: Mihelač, 1993.
- Mirko Zupančič. *Tri drame: Elektrino maščevanje; Čarobnice; Potovalci*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, 1997.
- Oton Župančič. *Zbrano delo. Knj. 6, Noč na verne duše; Iz nenapisane komedije; Veronika Deseniška*. Ljubljana: DZS, 1972.
- Rudi Šeligo. *Lepa Vida; Čarovnica iz Zgornje Davče*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.
- Rudi Šeligo. *Slovenska savna: (pasijonska igra)*. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1987.
- Rudi Šeligo. *Svatba: drama v štirih dejanjih*. [Maribor]: Obzorja, 1981.
- Veno Taufer. *Odisej & sin ali Svet in dom*. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1990.
- Vitomil Zupan. *Ladja brez imena: tragedija v treh dejanjih, v devetih slikah*. Maribor: Obzorja, 1972.

9.2 LITERATURA

- Alojzija Zupan Sosič. *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera, 2006. 69–93, 245–267.
- Andreja Turk. *Motiv čarovništva v slovenski pripovedni prozi. Diplomaska naloga*. Ljubljana: [A. Turk], 2002.
- Bogo Grafenauer. *Slovenski biografski leksikon: Veronika Deseniška*. Ljubljana: ZRC SAZU. Pridobljeno 1. 12. 2010 s spletne strani <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:4255/VIEW/>.
- Breda Konte (ur.). *Čarobnice, vedeževalke, alkimisti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Bruno Hartman. *Celjski grofje v slovenski dramatiki*. V Ljubljani: Slovenska matica, 1977. 57–114.
- Franc Zadravec. *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS, 1999.
- France Koblar. *Slovenska dramatika. Knj. 2, Od konca devetnajstega stoletja do začetka druge svetovne vojne*. Ljubljana: Slovenska matica, 1973.
- Jean-Michel Sallmann. *Čarobnice, satanove neveste*. Ljubljana: DZS, 1994.

- Klemen Lah in Andreja Inkret. *Slovenski literarni junaki*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. 72–73, 392–393.
- Marjeta Tratnik Volasko in Matevž Košir. *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Mirjam Mencej. *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.
- Sašo Radovanovič. »Bog se usmili uboge grešne duše. Amen.«: čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546–1746. Murska Sobota: Pomurska založba, 1997.
- Silvija Borovnik. *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Denis Poniž. Dramatika. *Slovenska književnost III*. Ur. Jože Pogačnik ... [et al.]. Ljubljana: DZS, 2001. 203–349.
- Tanja Resinovič. *Čarovništvo in čarovniški procesi na Slovenskem ter motiv čarovništva v slovenski književnosti. Diplomsko naloga*. Ljubljana: [T. Resinovič], 1996.
- Vanja Novak. *Verovanje v čarovništvo v slovenskih romanih: I. Tavčar: Visoška kronika, A. Ingolič: Gorele so grmade, F. Jaklič: Zadnja na grmadi, P. Zidar: Jakobove sanje, D. Merc: Galilejev lesteneč. Diplomsko delo*. Kočevje: [V. Novak], 2008.

IZJAVA

Izjavljam, da je diplomsko delo **Polet iz Slivnice na Klek: motiv čarovnice v slovenski dramatiki 20. stoletja** v celoti moje avtorsko delo.

Damijan Pesjak